ISSN 2664-5157 (print)
ISSN 2708-7360 (online)

Turkic Studies Journal

№3
Vol. 2
2020

Nur-Sultan

ISSN (print)2664-5157
ISSN (online)2708-7360

Turkic Studies Journal

2020, Volume 2, Number 3

2019 жылдан бастап шығады
Founded in 2019
Издается с 2019 года

Жылына 4 рет шығады
Published 4 times a year
Выходит 4 раза в год

Нұр-Сұлтан, 2020
Nur-Sultan, 2020
Нур-Султан, 2020

Бас редакторы: **Ерлан Сыдықов**
т.ғ.д., проф., ҚР ҰҒА академигі (Қазақстан)

Бас редактордың орынбасары **Шакимашрип Ибраев, ф.ғ.д., проф. (Қазақстан)**

Бас редактордың орынбасары **Ирина Невская, доктор, проф. (Германия)**

Редакция алқасы

Ғайбулла Бабаяров	т.ғ.д. (Өзбекстан)
Ұлданай Бахтикиреева	ф.ғ.д., проф. (Ресей Федерациясы)
Дмитрий Васильев	т.ғ.д., проф. (Ресей Федерациясы)
Заур Гасанов	PhD (Әзербайжан)
Гюрер Гульсевин	доктор, проф. (Түркия)
Анна Дыбо	ф.ғ.д., проф. (Ресей Федерациясы)
Мырзатай Жолдасбеков	ф.ғ.д., проф. (Қазақстан)
Дания Загидуллина	ф.ғ.д., проф. (Татарстан, Ресей Федерациясы)
Зимони Иштван	доктор, проф. (Венгрия)
Болат Көмеков	т.ғ.д., проф. (Қазақстан)
Игорь Кызласов	т.ғ.д., проф. (Ресей Федерациясы)
Дихан Қамзабекұлы	ф.ғ.д., проф. (Қазақстан)
Сейіт Қасқабасов	ф.ғ.д., проф. (Қазақстан)
Ласло Мараш	PhD (Нидерланд)
Мария Иванич	доктор, проф. (Венгрия)
Мехмет Олмез	доктор, проф. (Түркия)
Карл Рейхл	доктор, проф. (Германия)
Зайнолла Самашев	т.ғ.д. (Қазақстан)
Қаржаубай Сартқожа	ф.ғ.д. (Қазақстан)
Айрат Ситдиков	т.ғ.д., проф. (Татарстан, Ресей Федерациясы)
Фирдаус Хисамитдинова	ф.ғ.д., проф. (Башқұртстан, Ресей Федерациясы)
Нурила Шаймердинова	ф.ғ.д., проф., жауапты хатшы (Қазақстан)
Амантай Шәріп	ф.ғ.д., проф., жауапты хатшы (Қазақстан)
Альфия Юсупова	ф.ғ.д., проф. (Татарстан, Ресей Федерациясы)

Редакцияның мекенжайы: 010008, Қазақстан, Нұр-Сұлтан қ., Сәтпаев к-сі, 2
Тел.: +7(7172) 709-500 (ішкі 31-434)
E-mail: turkicjornal@gmail.com, web-site: tsj.enu.kz

Turkic Studies Journal
Меншіктенуші: «Л.Н. Гумилев атындағы Еуразия ұлттық университеті» коммерциялық емес акционерлік қоғам
Қазақстан Республикасының Ақпарат және коммуникациялар министрлігінде тіркелген.
30.07.19 ж. № 17814-Ж - тіркеу куәлігі
Мерзімділігі: жылына 4 рет.
Типографияның мекенжайы: 010008, Қазақстан, Нұр-Сұлтан қ., Қажымұқан к-сі,13/1, тел.: +7(7172)709-500 (ішкі 31-434)

© Л.Н. Гумилев атындағы Еуразия ұлттық университеті

Editor-in-Chief: **Yerlan Sydykov**
Doctor of Historical Sciences, Prof., Academician of NAS RK (Kazakhstan)

Deputy Editor-in-Chief: **Shakimashrip Ibrayev, Doctor of Philology, Prof. (Kazakhstan)**
Deputy Editor-in-Chief: **Irina Nevskaya, Dr., Prof. (Germany)**

Editorial board

Gaybulla Babayarov	Doctor of Historical Sciences (Uzbekistan)
Uldanai Bakhtikireeva	Doctor of Philology, Prof. (Russian Federation)
Dmitriy Vasiliev	Doctor of Historical Sciences, Prof. (Russian Federation)
Zaur Gasanov	PhD (Azerbaijan)
Gurer Gulsevin	Dr., Prof. (Turkey)
Anna Dybo	Doctor of Philology, Prof. (Russian Federation)
Myrzatay Zholdasbekov	Doctor of Philology, Prof. (Kazakhstan)
Daniya Zagidullina	Doctor of Philology, Prof. (Tatarstan, Russian Federation)
Zimoniy Istvan	Dr., Prof. (Hungary)
Bolat Kumekov	Doctor of Historical Sciences, Prof. (Kazakhstan)
Igor Kyzlasov	Doctor of Historical Sciences, Prof. (Russian Federation)
Dikhan Kamzabekuly	Doctor of Philology, Prof. (Kazakhstan)
Seit Kaskabasov	Doctor of Philology, Prof. (Kazakhstan)
Laszlo Maracz	PhD (Netherlands)
Maria Ivanics	Dr., Prof. (Hungary)
Mehmet Olmez	Dr., Prof. (Turkey)
Karl Reichl	Dr., Prof. (Germany)
Zainulla Samashev	Doctor of Historical Sciences (Kazakhstan)
Karzhaubay Sartkozha	Doctor of Philology (Kazakhstan)
Ayrat Sitdikov	Doctor of Historical Sciences, Prof. (Tatarstan, Russian Federation)
Firdaus Hisamitdinova	Doctor of Philology, Prof. (Bashkortostan, Russian Federation)
Nurila Shaimerdinova	Doctor of Philology, Prof., executive secretary (Kazakhstan)
Amantay Sharip	Doctor of Philology, Prof., executive secretary (Kazakhstan)
Alfiya Yusupova	Doctor of Philology, Prof. (Tatarstan, Russian Federation)

Editorial address: 2, Satpayev str., of., Nur-Sultan city, Kazakhstan, 010008
Tel.: +7(7172) 709-500 (ext. 31-434). E-mail: turkicjournal@gmail.com, web-site: tsj.enu.kz

Turkic Studies Journal
Owner: Non-profit joint-stock company «L.N.Gumilyov Eurasian National University»
Registered by Ministry of information and communication of Republic of Kazakhstan Registration number № 17814-Ж, from 31.07.19
Periodicity: 4 times a year
Address of printing house: 13/1 Kazhymukan str., Nur-Sultan, Kazakhstan, 010008;
tel.: +7(7172) 709-500 (ext. 31-434)

© L.N.Gumilyov Eurasian National University

Главный редактор: **Ерлан Сыдыков**
д.и.н., проф., академик НАН РК (Казахстан)
Зам. главного редактора: **Шакимашрип Ибраев, д.ф.н., проф. (Казахстан)**
Зам. главного редактора: **Ирина Невская, доктор, проф. (Германия)**

Редакционная коллегия

Гайбулла Бабаяров	д.ист.н. (Узбекистан)
Улданай Бахтикиреева	д.ф.н., проф. (Российская Федерация)
Дмитрий Васильев	д.ист.н., проф. (Российская Федерация)
Заур Гасанов	PhD (Азербайджан)
Гюрер Гульсевин	доктор, проф. (Турция)
Анна Дыбо	д.ф.н., проф. (Российская Федерация)
Мырзатай Жолдасбеков	д.ф.н., проф. (Казахстан)
Дания Загидуллина	д.ф.н., проф. (Татарстан, РФ)
Зимони Иштван	доктор, проф. (Венгрия)
Булат Кумеков	д.ист.н., проф. (Казахстан)
Игорь Кызласов	д.ист.н., проф. (Российская Федерация)
Дихан Камзабекулы	д.ф.н., проф. (Казахстан)
Сеит Каскабасов	д.ф.н., проф. (Казахстан)
Ласло Мараш	PhD (Нидерланды)
Мария Иванич	доктор, проф. (Венгрия)
Мехмет Олмез	доктор, проф. (Турция)
Карл Рейхл	доктор, проф. (Германия)
Зайнолла Самашев	д.ист.н (Казахстан)
Каржаубай Сарткожа	д.ф.н. (Казахстан)
Айрат Ситдиков	д.ист.н., проф (Татарстан, РФ)
Фирдаус Хисамитдинова	д.ф.н., проф. (Башкортостан, РФ)
Нурила Шаймердинова	д.ф.н., проф., отв.секретарь (Казахстан)
Амантай Шарип	д.ф.н., проф., отв.секретарь (Казахстан)
Альфия Юсупова	д.ф.н., проф. (Татарстан, РФ)

Адрес редакции: 010008, Казахстан, г. Нур-Султан, ул. Сатпаева, 2
Тел.: +7(7172) 709-500 (вн. 31-434)
E-mail: turkicjornal@gmail.com, web-site: tsj.enu.kz

Turkic Studies Journal
Собственник: Некоммерческое акционерное общество «Евразийский национальный университет имени Л.Н. Гумилева»
Зарегистрирован Министерством информации и коммуникаций Республики Казахстан
Регистрационное свидетельство № 17814-Ж от 31.07.2019
Периодичность: 4 раза в год
Адрес типографии: 010008, Казахстан, г. Нур-Султан, ул. Кажымукана, 13/1, тел.: +7(7172)709-500 (вн. 31-434)

© Евразийский национальный университет имени Л.Н. Гумилева

МАЗМҰНЫ/CONTENT/СОДЕРЖАНИЕ

G. Babayarov, E. Asanov Coins of Tokharistan with old turkic titles 6

Г. Бабаяров, Э.Асанов Көне түркі титулдары таңбаланған Тохарстан теңгелері .....

Г. Бабаяров, Э. Асанов Монеты Тохаристана с древнетюркскими титулами .....

M. Huseynova Integration of equestrian terms into dialects of Turkish languages 27

М.Гусейнова Түркі тілдерінің диалектілеріндегі жылқы шаруашылығы терминдерінің интеграциясы .....

М. Гусейнова Интеграция коневодческих терминов в диалектах тюркских языков .....

H. Huseynova Words of Turkic origin in ancient Greek 35

Х. Гусейнова Ежелгі грек тіліндегі түркі тектес сөздер .....

Х. Гусейнова Слова тюркского происхождения в древнегреческом языке .....

Р. Мамедова О методологии музыкальной тюркологии 42

Р. Мамедова Музыкалық түркітанудың методологиясы туралы .....

R. Mammadova About the methodology of musical turcology .....

A. Campi Symbolic diplomacy of place and space in Eurasia: “multi-vector” vs. “third neighbor” policies-impact of nomadic features on foreign policy strategies of Kazakhstan and Mongolia 53

А. Кампи Еуразиядағы орын мен кеңістіктің символикалық дипломатиясы: «үшінші көршінің» саясатына қарсы «көпвекторлылық» саясаты-көшпенділік ерекшеліктерінің Қазақстан мен Моңғолияның сыртқы саяси стратегияларына әсері .....

А.Кампи Символическая дипломатия места и пространства в Евразии: политика «многовекторности» против политики «третьего соседа» - влияние особенностей кочевничества на внешнеполитические стратегии Казахстана и Монголии .....

С. Сыздықов Алтын Орданың мемлекеттік идеологиясы 69

S. Syzdykov The state idelogy of the Golden Horde .....

С. Сыздыков Государственная идеология Золотой Орды .....

ЕСІМНАМАЛАР/PERSONALIA/ПЕРСОНАЛИИ

К.Матыжанов Дарабоз ғалым. Көрнекті фольклоршы, әдебиеттанушы, педагог Болатжан Шайзадаұлы Абылқасымовтың туғанына 70 жыл 77

K. Matyzhanov Unique scientist. On the 70th anniversary of the birth of the famous folklorist, literary scholar, pedagog Bolatzhan Shayzadauly Abylkasymov .....

К. Матыжанов Уникальный ученый. К 70-летию со дня рождения известного фольклориста, литературоведа, педагога Болатжана Шайзадаулы Абылкасымова .....

Т. Султанов К 80-летнему юбилею академика НАН РК, доктора исторических наук, профессора Булата Ешмухамбетовича Кумекова 83

Т. Сұлтанов ҚР ҰҒА академигі, тарих ғылымдарының докторы, профессор Болат Ешмұхамбетұлы Көмековтің 80 жылдық мерейтойына .....

T. Sultanov To the 80th anniversary of the academician of the National Academy of Sciences of the Republic of Kazakhstan, doctor of historical sciences, Professor Bulat Eshmukhambetovich Kumekov .....

СЫН ПІКІРЛЕР/REVIEWS/РЕЦЕНЗИИ

Э. Алкая Қазақ тілінде жаңашаланған «Қорқыт ата Кітабы» 91

E. Alkaya New kazakh version of «The Korkyt-ata Book» .....

Э. Алкая Новая казахская версия «Книги Коркыт-ата» .....

IRSTI 03.81.41

G.Babayarov
Academy of Sciences of the Republic of Uzbekistan, Tashkent, Uzbekistan
(E-mail: gaybullah@mail.ru)

E.Asanov
Academy of Sciences of the Republic of Uzbekistan, Tashkent, Uzbekistan
(E-mail: eldarassanov88@gmail.com)

DOI: https://doi.org/10.32523/2664-5157-2020-2-3-6

Coins of Tokharistan with old Turkic titles

Abstract. The tamga signs and titles engraved on coins represent symbols of ruling dynasties and the states they had founded and were associated both with the territory where they ruled, as well as with their origin (ethnicity). In this regard of particular interest are Old Turkic tamgas and titles ("Qaghan", "Yabghu" (?), "Tegin", "Tarkhan") available on the pre-Islamic Turkic coins of Tokharistan region (Southern Uzbekistan – Southern Tadjikistan – Northern Afghanistan) with Sogdian scripts. On the early medieval coins of Chach related to the Western Turkic Qaghanate (568-740), there are four types of tamgas – a lyre-shaped one with its varieties, a tamga in the form of two crossed swords, an anchor-form tamga and the diamond-form one, and the fact comes under notice that similar tamgas were engraved on the coins of the Northern Tokharistan of the epoch. Appearance of these tamgas and titles in the territory of Chach and Tokharistan in the Early Middle Ages is directly related to political activities of the Western Turkic Qaghanate and ethno-cultural processes which were taking place in Central Asia.

Keywords: Central Asia, Transoxiana, Tokharistan, pre-Islamic period, coins, turkic qaghanate, Sogdian script, old turkic titles, tamga signs, dynasties.

Introduction

In the Early Middle Ages, Tokharistan - one of the dozens of oases located between Amu Darya and Syr Darya and adjacent territories consisted of dozens of large and small dominions, including Termez, Chaghaniyan, Khuttal, Badakhshan, Balkh, Guzgan (Juzjan), Kumed (Karategin), Vakhsh, Qobadian and others.

The written manuscripts of this period show that Bactrian alphabet with Greek origin was used in Tokharistan. This is confirmed by coins, wall art, clothes, leather, ceramic and metal objects, and hundreds of Bactrian language documents found in northern Afghanistan.

At the same time, there are Sogdian scripts found in some of the earliest medieval coins of Tokharistan, which, by their nature, reveal many issues related to the history of the region. In recent years, the discovery of many ancient Tokharistan coins in Sogdian scripts with Turkic title require further research in this field. The main issues whether these coins belong to which governor and how they relate to historical events are especially relevant. According to their origin, we will introduce the by dividing it to the following groups and variations:

GROUP I. Countermarked coins (this group may conditionally be divided into the following variations):

Variation 1. Coins with title "Qaghan"

1 2

№ 1-2. Av. On the obverse of each 2 coins depicted the head of the Sassanid ruler wearing a crown with two wings facing to the right and a crescent moon and a sun image on it. Above the ruler's image, a Sogdian countermarked (printed) inscription *x'γ'n* is depicted on the right of the coin. It is read as "Qaghan". In the second coin, on the right of the ruler's image, some tracks of Pahlavi script are kept. On the left and down side of the image, there are printed Sogdian scripts, one of them is *x'γ'n βγγ* read as "lord Qaghan" (the divine ruler) and the second one is *δšcy βγγ,* that means "divine Dish" or "Tish goddess". **Rv**. The reverse of the coin depicts a fire in the middle and priests standing around it, with a five-pointed star and crescent on top of them. Storage: www.zeno.ru - # 216231, # 125612; Size: -, -; Weight: 3.34 g, 3.4 g.

Variation 2. With titles "Qaghan" and "Tegin"

3 4

№ 3-4. **Av**. On the obverse of both coins depicted the head of a Sassanid ruler wearing a two-winged crown, facing to the right in a very different form from the image of the ruler above. There are images of the crescent and the sun above it. There are Sogdian scripts on the right, left and down side of the ruler's image on the third coin. *δšcy βγγ* is written on the right side, meaning "divine dish" or "Tish goddess"; *tky(n)* on the left side is read as "Tegin"; *x'γ'n βγγ* on the down side means "Divine Qaghan". In the fourth coin, there are 4 printed scripts on each edges of the picture. They are: x'γ'n βγγ "divine Qaghan" on the right top and *tk'yn* "Tegin" on the left top as well as *δšcy βγγ* on the right bottom and *k-'nc* or *k-c'n* below the ruler's image. **Rv.** The reverse side of the coins features images similar to those on the coins above. *See* www.zeno.ru - # 125489, # 151335; Size: -, 25-29 mm; Weight: 3.6 g, 3.22 g.

Variation 3. Coins with title "Tegin"

5 6

№ 5-6. Av. On the obverse of the coins depicted the head of the Sassanid rulers, wearing a two-winged crown, facing to the right in a very different form from the image of the ruler above, and on it are images of the crescent and the sun. On the fifth coin, there are printed scripts on

the top, right and down side of ruler's image. On the top, the Sogdian inscription *tk'yn* is read as "Tegin"; *pyškwr* (its meaning is not clarified yet) is written on the right, and *dšcy βγy* on the down side. The printed scripts on the sixth coin read as: the *tk'yn* is "Tegin", *pyškw(r)* (the phrase not clarified yet as the one on the fifth coin). **Rv**. The reverse side of the coins features images similar to those on the coins above. *See*: www.zeno.ru - # 203267; # 208970; Size: -, -; Weight: 3.45 g, 3.36 g.

Variation 4. Coins with titles "Tegin" and "Tarkhan"

7

8

9

№ 7-9. Av. On the obverse of the coins depicted the head of the Sassanid rulers, wearing a two-winged crown, facing to the right in a very different form from the images of the ruler above, and on it are images of the crescent and the sun. On the seventh coin, there are printed inscriptions on the top, right and left side of ruler's image. On the right, the inscription *tk'yn* is read as "Tegin", *βγy* on the left is read as "divine", and the other *trx'n* is read as "Tarkhan". The printed inscriptions on both sides of ruler on the eighth coin are followings: on the right *tk'yn* "Tegin", on the left *trx'n* "Tarkhan". 4 countermarked are placed on the ninth coin, above the ruler's image *trx'n*, which is read as "Tarkhan", on the right - *pyškwr* and at the bottom - *dšcy βγy* meaning "divine Dišči" or "Tish goddess". **Rv.** The reverse side of the coins features images similar to those on the coins above. *See*: www.zeno.ru - # 173012, # 28789, # 86936; Size: 27-5-28 mm, 30 mm, -; Weight: 3.15 g, 3.38 g.

Variation 5-6. Coins with phrases "divine Diščy" or "Tish goddess" and a title "ruler"

10

11

№ 10-11. Av. On the obverse of the coins depicted the head of a Sassanid ruler wearing a two-winged crown, facing to the right in a slightly different form from the image of the ruler above. On the top of the head, there are images of the crescent and the sun. The Sogdian inscription on the right side of the ruler's image on the tenth coin is read as *pyškw(r)*; the bottom script is *dšcy βγy* meaning "divine Dišči" or "Tish goddess". On the eleventh coin, on the right side of the ruler's head, there is the word "Ruler" in the Bactrian script, and below it, there is the word

xωβ in Sogdian script meaning "Ruler" (reverse), and on the back of the ruler's head there is a diamond-shaped mark. **Rv.** The reverse side of the coin has images similar to those on the coins above. *See*: www.zeno.ru - # 199529, # 43496; Size: 26-28 mm, 24.0-25.2 mm; Weight: 3.63 g, 2.68 g.

Variation 6. Coins with tamgas of Turgesh Qaghanate

12

13

№ 12-13. Av. The obverse of the coins depicts the head of a Sassanid ruler wearing a two-winged crown, facing to the right in a slightly different form from the image of the ruler above. There are the images of the crescent and the sun on the top. On the twelfth coin, there is Sogdian word *x'γ'n* which means "Qaghan", appears at the bottom of the ruler's head. On the thirteenth coin, there are two marks like on the right and left sides of the ruler's head, and there is the inscription *dšcy βγy* meaning "divine Dišči"/ "Tish goddess" below the ruler's head. **Rv**. The reverse side of the coin has images similar to those on the coins above. Storage: www.zeno.ru - # 86937, # 86934; Size: -, -; Weight: -, -.

GROUP II. Local coins of Tokharistan rulers
(this group may conditionally be divided into the following variations):
Variation 1. Coins with the title "Farn khuvu" (the holy ruler) (reverse)

14

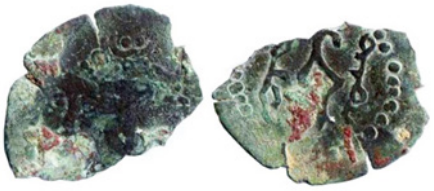

15

№ 14-15. **Av.** The obverse of the coin depicts the head of a ruler and a princess looking straight ahead, and above them are images of the crescent and the sun. Rv. On the back of both coins, there is Sogdian script around a tamga like . On the fourteenth coin, there is a Sogdian script written inversely. When looked by mirror, script on the right side of the tamga is read *prn* "farn" (bless), and on the left side – *xw(β)* (ruler). **Rv**. Although the fifteenth coin is written ordinary, the scripts on it are not fully preserved, that's why we are reading the phrase on the right as *prnw-γ/'k* (..) "farn..." (bless) and on the left *(x)wβw* (ruler). Storage location: personal collection, www.zeno.ru - #194336; size19.5 мм, -; weight 0,6 г., -.

Variation 2. Coins with the title *prn xwβw* (“the holy ruler”***)*** (right side)

16

17

№16-17. Av. The front of the coin depicts the head of a ruler and a princess looking straight ahead, and above them are images of the crescent and the sun. On the sixteenth coin, there is a Sogdian inscription written inversely under the both images. When looked by mirror this can be read like *tγw’r’k [xwβ]* “Tokhar ruler”(?) On the left side of the both images, there is the word xwβ (ruler) is written. **Rv.** On the back of sixteenth coin, there is a tamga but no more scripts. On the back side of seventeenth coin, no picture is found. *See:* location: www.zeno.ru - # 27992 [1, p. 504]; Size: 23 mm , - ; Weight: 1.47 g. , -.

GROUP III. The coins of Tokharistan’s Yabghu
Variation 1. Coins with the word “farn” (bless)

18

19

№ 18-19. Av. On the obverse of the coins, there is an image of a ruler facing to the right and on the obverse (right) there is the word *prn* “farn” (bless) in Sogdian script. **Rv**. On the reverse side of the coins there is a tamga / of the same type as the coins of the Western Turkic Qaghanate, minted in the Chach oasis, and there is no inscription. Storage: www.zeno.ru - # 77536 , # 48390 ; Size: -, -; Weight: -, 1.3 g.

Variation 2. Coins with the title “Qaghan” (?)

20

21

№ 20-21. **Av**. The obverse of the twentieth coin depicts an image of the ruler, similar to the one in the above variation, but with a much different look, facing to the right, near his forehead. On the obverse (right) of it, there is a title *x'γ'n* (Qaghan) in Sogdian script. On the obverse of these coins, there is an image of a ruler facing the right in a figuratively close but very different look to the 18-19 coins, and no inscription is visible. **Rv**. The reverse of the twentieth coin depicts a tamga of the Western Turkic Qaghanate, minted in the Chach oasis, and there is no inscription. The twenty first coin has a similar tamga to the twentieth coin with a slight difference. The not-so-well-preserved Sogdian inscription around the tamga is now conditionally read as *prn (βγγ) x'γ'(n)* "divine blessed Qaghan". Storage : www.zeno.ru - # 221945 ; # 179791 ; Size: 18 mm, 23 mm; Weight: 1.86 g, 1.5 g.

Variation 3. Anepigraphic coins (although, there are no inscriptions on the coins in this category, we have mentioned them here, considering that they have aspects that clarify some issues related to the Western Turkic Qaghanate).

22

23

№ 22-23. **Av** . On the right side of these coins, which have a round hole in the middle, there is a tamga closely resembling the tamgas on the coins with the title *c'cynk xwβw tk'yn* "ruler of Chach, Tegin" minted in the Chach oasis. **Rv**. There is no sign or inscription on the reverse of the coins. Storage: www.zeno.ru - # 211559, #27691; Size: 24 mm; 25 mm. Weight: 1.85 g.; 4.2 g .

GROUP IV. Partly undiscovered coins.

Variation 1.

24

№24. Av. The observe of the coin depicts the tamga , similar to the pre-Islamic Termezshah's dynasty, with vertical Sogdian inscription on the right. Although the script is relatively well preserved, the question of exactly what the word (title or name) means remains open. This can be read as follows: *'rbwy/'wδwy/twδwn* "Tudun" (?)

Rv. On the reverse side of the coin there are three rows of Sogdian inscriptions, the middle of which reads *xwβw* as a "Ruler". The inscribtion can be read in this way: *'w ... \ xwβw \ swnywk / cwrybk*? "...the ruler Churbek?" Storage : www.zeno.ru - # 117760; Size: 20.7-22.2 mm; Weight: 2.8 g.

Variation 2.

25

No. 25. Av. In imitation of Chinese coins, this coin has a rectangular hole in the middle and a sentence of three words in Sogdian script around it. The word on the left can be read *xwβw* "ruler". Reading the rest is a bit difficult. The reverse of the coin, on the left side of rectangle hole, there is a tamga ↑, similar to the pre-Islamic Termezshah's dynasty. On the right, there is a Sogdian inscription, written from the top to the down. This can be read as prn "*farn*" (bless). Storage : www.zeno.ru - # 57521; Size: 1.6g .; Weight: 17.7 mm.

Variation 3.

26

No. 26. Av. The right side of the coin depicts a round-faced, beardless ruler with hair down to his shoulders. **Rv**. On the reverse side of the coin, there is an emblem 卐 of the Hephthalite dynasty, and on the right side, there is a Sogdian inscription written vertically from top to bottom, which is read as *xwβ* "ruler". Storage: www.zeno.ru - # 179790 ; Size: 24 mm ; Weight: 2 .7 g .

Study of Tokharistan coins with Sogdian inscription

The scope of scientific research on coins of Tokharistan is not very large. From the beginning of the last century to the present, Western scientists have researched more on the Bactria and Pahlavi (Middle Persian) inscriptions based on Tokharistan coins, and the country's coins with Sogdian inscription are almost neglected. The relatively small number of coins of this type is also one of the main reasons of less investigation. R. Göbl, an expert on Tokharistan coins, briefly explained about coins with Sogdian inscriptions in his 1960s researches [2]. Well-known numismatist E.V. Rtveladze cites some Sogdian scripted coins along with Bactrian scripted ones in his research on pre-Islamic Tokharistan coins [3, c. 140-145; 4, c. 119].

E.V. Zeymal, who once conducted extensive research on Central Asian coins, also addresses this issue [5, c. 122-127]. V.A. Livshitz and L.S. Baratova are one of the earliest investigators of Sogdian scripted coins of the country, more precisely, Sassanid Iranian coins on which Sogdian script was later minted on the surface. They read some coin inscriptions as *x'γ'n* "Qaghan"and *tk'yn* / *tkyn* "Tegin" and connected them with the ancient Turks. They also read Sogdian inscription on some coins as *tšβ'n* and compared it to the Tish Goddess in the interpretation of ancient Iranian peoples [6, p. 81-82; 7, c. 21-26]. We identified a number of coins and read the word *tšβ'n* as *trx'n* "Tarkhan", connecting it with the top Turkic Qaghanate titles. Our version was supported by well-known Iranist N. Sims Williams.

Once, we also read Sogdian inscription *prn* as “bless” on the 17-18 coins with the image of the ruler facing to the right on the front and the same tamga on the back with the same tamgas as on the coins of the Western Turkic Qaghanate (*see*: Fig-1. 4) minted in Chach; and *prn xwβw* script as “divine ruler” on the double portrait coins. Almost at the same time, due to the occurrence of ancient Turkic titles and tamgas on both Chach and Tokharistan coins, we explained the minting of such coins in both countries, which were geographically far apart, in connection with the Turkic Qaghanate [8, с. 193; 9, с. 3-13; 10, p. 7, 12].

Last year, numismatist A. Musakaeva and archaeologist A. Berdimuradov wrote a special article on Sasanian coins with Sogdian inscriptions among the coins found in Sazagan (Pastdargam / Samarkand) and identified several new types of coins in this series. However, the question of how the occurrence of Sogdian inscriptions and Turkic titles in this series of coins is connected with historical events is left unexplained [11, с. 137-144].

1-расм. Ғарбий Турк хоқонлиги билан боғлиқ "жабғу" (1), "хоқон" (Чоч : 2-4; Фарғона: 7-9; Самарқанд: 10-12; Ўтрор: 13-15; Тўхористон: 17) ва "тегин" (5-6) тангалар

Fig. 1. Old Turkic coins of Central Asia with the titles “Jabghu” (1), “Qaghan” (Chach: 2 - 4; Ferghana: 7 - 9; Samarkand: 10 - 12; Otrar: 13 - 15; Tokharistan: 17), “Tegin “(Chach: 5 - 6)

Written specification of coins (orphography)

All the inscriptions on these coins are written in the first medieval type of the Sogdian script, which was widely used in the Sogd region and neighbouring Chach, Otrar, Ustrushna, Ferghana, Semirech'e, East Turkestan and Mongolia - in italics. Among them, ancient Turkic titles such as *x'γ'n* "Qaghan", *tk'yn* "Tegin" *trx'n* "Tarkhan"; Sogdian titles and epithets like *xwβ / xwβw* "ruler", *prn* "bless", *βγy* "divine" are distinguished by being written clearly.

The inscription of the old Turkic titles on the above-mentioned coins, especially the title "Qaghan" (except for №20 coin) is almost identical to the inscription on the coins directly or indirectly related to the Western Turkic Qaghanate minted in Chach, Ferghana, Sogd (Samarkand) and Otrar (compare: Fig. 1. 4, 9-11, 13-15) [1, *p*. 341, 391-393; 4, c. 58, 78-86; 8, c. 40-52].

It should be noted that the ancient Turkic title "Tegin" is written differently on the coins of Tokharistan in the form of *tk'yn* and *tkyn*, as in the coins of Chach Tegins (605-750) (*see* Fig. 1. 5-6) [7, c. 21; 8, c. 40-41, 48]. The spelling of the ancient Turkic title "Tarkhan" is consistent with the spelling of this title in the Persian and Turkic scripts based on the Sogdian and later Arabic scripts (t-r-x-a-n).

Other contramark inscriptions on the coins of Tokharistan: *δšcy, pyškwr, k-'nc* or *k-c'n(?))* and a number of words are among the phrases that have not yet been fully clarified.

Features of the images (iconography)

The images on the first group of printed (countermarked) coins are almost identical to the images of the various rulers on the Sassanid coins minted in Iran in the early Middle Ages, many of which are close to the image on the Peroz drachma. The second group of double-portrait Tokharistan (Chaghanian?) coins is completely different from them. Their form of drawing - eyes and facial features, hairstyle closely resembles to those of ancient Turkic coins, which were minted in the 6th-8th centuries in Chach, Sogdia, Otrar and Bukhara: images of a crescent moon with slightly narrowed or almond-shaped eyes, round face, relatively long hair, star or sun above their heads [*see.* 12, c. 418; 8, c. 11, 14, 18-19, 30; 13, c. 70-75]. Although the tamgas on the coins minted almost simultaneously in these 5 reigns are different (Chach - / / ; Sogd - ; Otrar - / ; Bukhara - ; Tokharistan -), images of both the ruler and princess are slightly narrow-eyed, round faced, reminiscent of ancient Turkic (*see.* Fig 1. 1, 4, 13-15). It is noteworthy that these coins, some belonging to the Western Turkic Qaghanate (especially the Chach and Sogdian coins) and some to dynasties indirectly related to the Qaghanate, depict the ruler with long hair and no beard, and thus close to written sources [14, 47-58].

However, there are some specific aspects of the images on the Tokharistan coins. Firstly, although the moustache shape of the male image on these coins is similar to the images on the Termez coins, unlike the Chach and Sogdian coins, the Tokharistan coin does not depict a woman in a triangular cap. With these and other aspects, it is clear that the images on these coins belong to the early medieval Tokharistan fine arts.

The images of the ruler in the third group, facing to the right, are quite different from the ancient Turkic coins of Chach, Ferghana and Sogd. In this type of Tokharistan coins, a slightly narrowed eye and a round face are almost invisible. The rulers are more curly-haired, with a pointed nose. With these and other aspects, these images are reminiscent of the early medieval Tokharistan art (*see.* Fig. 1. 16-17).

The issue of tamgas on the coins of Tokharistan

In 5 of the above series of coins, there are distinctive tamgas. They are as follows:

1) , 2) / / , 3) , 4) , 5) .

Interestingly, 3 of these tamgas are almost identical to the tamgas on coins minted in Chach by the Western Turkic Qaghanate in the 6th-8th centuries, and when they are compared, the following similarities are observed:

/ , / , , / (Chach) - , (/), , (Tokharistan).

In our article on the similarity of tamgas on the coins of Tokharistan and Chach, the similarity between the following tamgas of Chach , , , / , / and the following tamgas of Tokharistan , / , , , was emphasized [9, c. 3-13; 10, p. 5-20]. As well as, it was mentioned that one of the tamgas in the form and one of its variations ( ) has a close resemblance to the Ferghana coins ( ) with the title "Qaghan" in ancient Turkic and Sogdian inscription and the tamga of one of the minor kingdoms of Sogd – Panch coins (/).

In addition, we compared coins of the Western Turkic Qaghanate minted in Chach with the image of a two-humped camel on the front, / tamga and the inscription *prn βγy x'γ'n* "divine Blessed (owner) Qaghan" script in Sogdian on the back with the Tokharistan, more precisely Chaghanian coins with a double image (ruler and princess) on the front, the words *prn xwβw* "divine ruler" in Sogdian script next to a tamga on the back. Therefore, we concluded that there was a connection between these coins.

Interestingly, the appearance of a tamga and a Bactrian script among the inscriptions on the Sassanid Iranian coins (*see.* zeno.ru - #20913) shows that the Chaghanian rulers, like other Turkic dynasty rulers in Tokharistan, sought to ensure that the Sassanid coin was circulated in their territory.

In this regard, it should be noted that E.V. Rtveladze's research in recent years has emphasized that the tamgas , , , , on the coins of the Guftan (Western Surkhandarya) dominion of Tokharistan are associated with the Turkic Qaghanate and the Turkic dynasties in this country [4, c. 119].

All three of the above-mentioned domains – Chach, Ferghana and Panch – are known from written and numismatic materials to have been ruled by Turkic dynasties that originated from the ruling family of the Turkic Qaghanate – the Ashina dynasty or Turkic dynasties closely related to them [15, p. 364-372; 8, c. 3435; 16, s. 210211, 224225]. The presence of Turkic titles and similar tamgas on the coins of these dynasties has its own historical basis. Hence, the fact that most of the tamgas on the coins of Tokharistan are closely similar to the tamgas of these kingdoms is also connected with the fact that the country was ruled by Turkic dynasties at that time.

At least among them, tamgaed coins are associated with the Tokharistan Yabghu dynasty, and tamga is probably associated with one of the largest rulers in Tokharistan - Chaghaniyan.

The basis of our claim is the close resemblance of both tamgas to the coins of the Western Turkic Qaghanate (Chach) with the title "Qaghan". At that time, Tokharistan was under the control of another branch of the Western Turkic Qaghanate – Yabghu dynasty. In Chaghanian, however, the dynasty, which originated from the Qaghanate, was in power [17, б. 3-10; 18, б. 15-17].

Tamgas ( ) on the coins found in Vakhsh has also its historical foundations. Coins with the title of *tk'yn / tkyn* "Tegin" minted by Chach Tegins (605-750) in the 7th-8th centuries also have a tamga similar to the above 22-23 coins [*see*. 8, c. 40- 44]. This tamga is a slightly modified version of one of the tamgas ( ) on the coins of the Western Turkic Qaghanate (Chach) (*see.* Fig. 1. 1-3, 5-6) [19, c. 356-357].

The fact that most of the coins in this category are found in the lands of the historical Vakhsh (Tajikistan) dominion allows them to be associated with the Turkic dynasty that ruled the area before Islam.

It is also worth noting that these tamgas (,) bear close resemblance to the tamgas ( ) on the coins with the "Qaghan" title in the ancient Turkic-runic and Sogdian scripts, belonging to the Ashina dynasty of Ferghana, another branch of the Western Turkic Qaghanate (*see.* Fig. 1. 7-8) [20, c. 136-146]. According to Chinese and Arabic sources, Vakhsh and the nearby small

dynasties such as Shuman and Aharun (*today.* Dushanbe) were ruled by the Turkic dynasty during this period [21, p. 177; 22, б. 10-11].

The tamga ↑ on the Tokharistan coins, more precisely on the coins of the Termez dynasty belonging to this region, bears some resemblance to the tamga (Ɜ / ↑) on the coins of the Western Turkic Qaghanate titled *trδw x'γ'n* "Tardu Qaghan" and the second tamga ↑ of the mentioned coins of Panch dynasty. However, this resemblance must be coincidental.

The occurrence of *x'γ'n* the title "Qaghan" or *dšcy βγy* "divine Dišči"/"Tish goddess" in Sogdian script and a tamga (*see.* Fig. 1. 12-13) is associated with the Turgesh Qaghanate (699-766) as a number of researchers have pointed out.

According to written sources, the Turgesh, one of the allied clans of the Western Turkic Qaghanate, replaced the Western Turkic Qaghanate in the first quarter of the eighth century and became the head of the Chach, Sogd, Bukhara and Tokharistan domains in the 30ies of the same century, marched against the Arabs and came to Tokharistan [23, s. 324; 24, c. 165-168]. This means that the Turgesh qaghans, like the Western Turkic qaghans, put their own tamga on the coins to ensure that the Sassanian coin was used in their territory.

When Balkh was the center of the Tokharistan Yabghu dynasty, most of the coins depicted the words *ybgw bhlk'n* "Yabghu of Balkh / Bactria = Yabghu of Tokharistan" in the Pahlavi script [2, s. 182-183]. It should be noted that although R. Göbl, who first studied the coins in this category, did not associate them with the ancient Turks, most researchers have suggested that these coins belonged to the Tokharistan Yabghu dynasty [23, s. 348-350, n. 140; 25, p. 367-401].

Historical foundations of the placement of Old Turkic titles on the coins of Tokharistan

So what exactly do the numismatic findings above have to do with historical realities?

Of course, the appearance of Sogdian inscriptions and Turkic titles in more than 10 kinds of coins can't be a coincidence. The fact that most of these coins are found in the southern regions of present-day Uzbekistan, in what is now Surkhandarya region and its environs, which were once part of the historical land known as "Tokharistan" or "Northern Tokharistan", indicates where they were in circulation.

However, if the ruler's images and symbols on the coins belonged to Sassanid Iran, which was known as a major political force in the Middle East in the early Middle Ages, if the inscriptions on the coins is almost identical to the Sogdian scripts on the coins of the Sogdian Confederation, Chach and Ferghana, the oasis states between the Amu Darya and the Syr Darya in pre-Islamic times - how can this situation be clarified? Moreover, the titles ("Qaghan", "Tegin", "Tarkhan") and tamgas (, , , ↑) on these coins are associated with the ancient Turks, especially the Western Turkic Qaghanate! Besides, what is the basis of the fact that the tamgas on the coins of the central government of Tokharistan (Yabghu dynasty) and a number of other rulers of the country (Chaghanian, Termez, Vakhsh, etc.) are almost identical to the tamgas minted in the Chach oasis? What historical realities are such similarities related to? Also, what about the appearance of the Hephthalite tamga in the form on some coins with Sogdian inscriptions? (*See.* Coin №26).

Before delving deeper into such issues, let's take a look at the opinions expressed by experts on Tokharistan coins.

According to B. Marshak, an expert on Sogdian history, "The tradition of forging Sogdian inscriptions on Sassanian coins in Tokharistan dates back to the establishment of the Turkic Qaghanate. Earlier, during the Hephthalite period, official records in Tokharistan were kept only in Bactrian script. During the Turkic Qaghanate, when the country was under the control of the Tokharistan Yabghu dynasties, in the seventh century, the Sogdian phrase "Tokhari" (meaning "belonging to Tokharistan") began to be written [26, s. 174; 27, p. 245-267; 5, c. 122-127] .

When the Turkic Qaghanate took control of the country (Tokharistan), they allowed the Sassanid coins to be in circulation or affixed their own tamgas on them, confirming that they had a

higher exchange rate. On the Peroz coins, there are Sogdian phrases in the form of "Tegin" (Prince of the Turkic Qaghanate) and "Dešči Baghi". Sometimes both titles come together on the surface of a coin. *Dešči* may be the name given to Sogdian officials who served the Turkic Qaghanate" [26, s. 174].

In addition to Marshak's views, it should be noted that countermark coins depicting Peroz and other Sassanid rulers were found mainly in the ruins of the historical city of Tokharistan and its environs during the Hephthalite (420-565) and Turkic Qaghanate (552-744) [11, c. 137-144]. A certain part of the printed inscriptions is in Bactrian script, and a significant part is in Sogdian script, and consists mainly of such titles as "Qaghan", "Tegin" and "Tarkhan". The question then arises: "These titles were used in both the Hephthalite state and the Turkic Qaghanate, so to which kingdom can the inscriptions on these coins be associated?" As mentioned above, B. Marshak's view that the Sogdian inscription on Sassanid coins in Tokharistan dates back to the establishment of the Turkic Qaghanate, and that during the Hephthalite period, official inscriptions in Tokharistan were kept only in Bactrian script, seems to be true. However, while acknowledging that the question of whether the Hephthalites used the Sogdian script has not yet been fully resolved, it should be noted that the Turkic Qaghanate made extensive use of this script. This is evidenced by the epigraphic findings with Turkic titles in Sogdian script found in Chach, Ferghana and Otrar (middle stream of the Syr Darya) which were ruled by the Turkic dynasties associated with the Qaghanate and Orkhon (Mongolia), Semirech'e (Southeastern Kazakhstan - Central Kyrgyzstan) which were the central regions of the Qaghanate [6, 69-102; 28; 29, c. 80-83].

The Turkic Qaghanate (552-744), which included dozens of different language-speaking countries in Central Asia and its environs, occupied a vast area stretching from the Far East to the north of the Black Sea, from the Ural Mountains to Northern India and Khorasan during its political heyday, used mainly ancient Turkic-Runic and Sogdian scripts in stationery and correspondence.

Bugut (Mongolia - 581), Ili (East Turkestan - 599) stone inscriptions; the titles *zpyw* "Jabghu", *cpyw x'γ'n* "Jabghu Qaghan" and x'γ'n "Qaghan", *twrk x'γ'n* "Turkic Qaghan" and the names *trδw x'γ'n* "Tardu Qaghan" (576-603) and *twn cpγw x'γ'n* "Tun Jabghu-Qaghan" (618-630) (*see.* Fig. 1. 1-4) [30, c. 98-102; 8, c. 7] in the Western Turkic Qaghanate coins minted in Chach/Tashkent; the occurrence of Sogdian expressions in some Tokharistan coins indicate that Sogdian was one of the main official languages in the Qaghanate [7, c. 21-23]. The Sogdian script was used not only by the supreme rulers of the Turkic Qaghanate for coinage, perhaps the Turkic dynasties associated with the Qaghanate in the Amu Darya – Syr Darya region and the adjacent oasis administrations also minted their coins with this script. This is evidenced by the fact that the inscriptions *tk'yn* "Tegin", *tδwn* "Tudun" on the coins of Chach Tegins and Chach Tuduns; *x'γ'n* "Qaghan" on the coins of Ashina dynasty of Ferghana; and *'δpw twtwx x'γ'n* "Alp-Qaghan Tutuk" on the coins of Otrar Tutuks (7th-8th centuries) are all in Sogdian script (*see.* Fig. 1. 5-9, 13-15) [1, 341, 391-393; 4, c. 58, 78-86; 12, c. 198; 8, c. 40-52; 13, c. 98-100].

It should be noted that the first word in the printed script, *δšcy βγy* or *δγcy βγy*, is associated by some researchers with "Desi" or "Tish", which was known as a deity in the ancient peoples of Eastern Iran, while and a number of researchers associate it with the ancient Persian-Turkic title of "vessel" (Aftabači). In our opinion, the first view is relatively accurate, and in the early Middle Ages the idea of a deity with such a name was relatively widespread among the people of Sogd and Tokharistan.

In fact, it seems more logical to equate the word *dšcy* with the ancient Turkic word "vessel", but the absence of such a title as a specific title during the Turkic dynasty requires scepticism [31, p. 205-292; 32, б. 34-35].

Even if the question arises as to whether "there was probably such a title in the system of titles of the Turkic Qaghanate, but like a number of titles, it was not reflected in the written sources of its time", how can it be explained that such a title, which should have been much lower in the

administration of the Qaghanate by position, was supplemented by the epithet *βγy* "divine, lord", which was often used at that time for a high-ranking official - Qaghan?

It should be noted that this epithet is depicted before the highest title - the name of the Qaghan (βγy twwn x'γ'n "Divine Tun (elder) Qaghan") and the name of the ruler *(βγy twn cpγw x'γ'n* "Divine Tun Jabghu-Qaghan") on the coins of Western Turkic Qaghanate minted in Chach. However, this epithet is not depicted before the titles "Tegin" and "Tudun" on the coins Chach Tegins (605-750) and Chach Tuduns (640-750), which are indirectly related to the Qaghanate (*see.* Fig. 1. 4-6).

This is also the case with the contramarked coins in Tokharistan. In the 3-4 coins mentioned above, the words *βγy x'γ'n* "divine / Lord qaghan" and *δšcy βγy* "divine Desi / Tish" are depicted; and the opposite is true of the "Tegin" title, which is on the same coin as them.

So, it is unlikely that at a time when the princes and nobles, who held high positions in the Qaghanate, could not use this epithet in their titles, some official - the "vessel" might use this epithet and reflect it on the coins, even place the phrase "divine" before their titles like qaghans. On the contrary, according to the traditions of the time, the names of gods and Goddesses were depicted on coins (for example, in the Sogdian coins *nn / nny* "Nana" [1, 48-49, 233-255].

Most Chinese chronicles, partly other Byzantine, Arabic, and Persian sources, indicate that the Turkic Qaghanate in the 560s conquered the oasis kingdoms from the Amu Darya – Syr Darya to Tokharistan (Chach, Ferghana, Ustrushana, Sogdia, Bukhara, Khorezm), and subjugated the oasis of Tokharistan, Kabul and a large part of Khorasan in the 580s. [33, c. 229; 34, s. 624; 35, c. 100-101].

The Arab historian Dinawari wrote the Sassanid's and the Turkic Qaghanate defeated Hephthalites and divided their territories. As a result, the Turks seized Chach, Ferghana, Sogdia and Bukhara, while the Sassanid's took over Tokharistan (Chaghanian, etc.) and Kabul [36, p. 229; 37, p. 482-483].

Chinese chronicles also mention that the Turkic Qaghanate appointed a "Tegin" to Sogd in the 580s, sent a tegin to Tokharistan, by the help of who controlled the adjacent territories [38, s. 88].

Although Tokharistan became part of the Turkic Qaghanate in the 580s, it was not until about 40 years later that a dynasty directly related to the Qaghanate was formed. According to Chinese written sources (mainly chronicles and Xuanzang's travelogue), a representative of the Ashina dynasty, who ruled Tokharistan in the 620s on behalf of the Qaghanate, had the title of "Yabghu". In other Chinese chronicles, about 10 rulers who ruled the country from these years to 750 are mentioned as "Yabghu". It can be seen that for 130 years - from 620 to 750, the Turkic Yabghu, a branch of the Ashina family, dominated the country.

Chinese monk Xuanzang, who passed through the territory of the Qaghanate in the 630s, mentions that *Tu-ho-lo* (Tokharistan) consisted of 27 large and small kingdoms, each of which had its own ruler, and all of them were subject to the Yabghu of Tokharistan. He writes that at that time the Tokharistan's Yabghu was *Datu she* (Tardu-Šad), who was the son of the Western Turkic ruler Yabghu-Qaghan (i.e. Tun Yabghu-Qaghan). The information that he called himself "Yabghu of Tokhar" is given in the ancient Turkic (Uyghur) translation of Xuanzang's travelogue as follows: "*toxrï yavγu ... m(ä)n tip ät öz-in /aγ/ïtu (?) söz-lädi*" [39, c. 68, 202].

Other Chinese chronicles also state that *Tu-ho-lo* (Tokharistan) consisted of 27 minor dominations, residence of which were based in *Ho* (Kunduz), and that they were subordinated to a ruler of the Ashina dynasty, *She-hu* (Turk. *Yabghu*) [33, c. 321].

Arabic sources mention that at that time, Tokharistan, which consisted of semi-independent rulers such as Balkh, Termez, Chaghanian, Khuttal, Kumed, Vahan, Shughnan, Qobadian, Vakhsh, Shuman, Akharun, Karran, Rub, Samingan, Shuburgan, Guzgan, Badghis was ruled by the Turkic Yabghu [40, c. 124]. Although the inclusion of Tokharistan into the Qaghanate took place a little later than the others, in the 580s, the control here was quite different.

In particular, for the Qaghanate, whose center of political governance was in the distant Semirech'e, there was a need for a certain political association that would unite all the minor dominions in Tokharistan and keep them obedient.

Thus, the political centers of the former Hephthalites Kunduz and Balkh became the base cities of the Qaghanate, and the qaghans began to place their deputies here from the earliest years.

So, around 590, supreme ruler of Tardu Qaghan (576-603) sent his son titled Tegin to rule over Tokharistan. Later, in 620 Tun Yabghu-Qaghan appointed his son Tardu-Šad to govern the region. From that time on until 750, Tardu-Šad (620?-630), Tegin-Šad (630-645, Ishbara Yabghu (645–650), Ashina U-che-bo (653-660), Kun? Ishbara Yabghu (670-680 (?)), Nadunili (700-720), Qutlugh Tun Tardu (720-730), Suleyman? Qara (Chin. *Shi-li-man Ko-lo* – 750), controlled the region and it left its mark [33, c. 321-322; 36, p. 155-158; 25, p. 373; 41, s. 138-139].

The fact that unlike Chach and Ferghana, which at that time were ruled by dynasties directly related to the Ashina dynasty, the rulers of Tokharistan controlled with the title of "Yabghu" indicates that this land was of special importance to the Qaghanate. The emergence of dynasties associated with the Qaghanate in most of the existing small dominions in Tokharistan is probably related to this. In particular, Termez, Chaghanian, Balkh, Badghis, Khuttal, Vakhan, Vakhsh, Shuman, Akharun, Kumed, Qobadian and others were ruled under Turkic dynasties [42, c. 227; 43, c. 30-31; 22, б. 10-11].

Tokharistan must be associated with the representatives of the Ashina dynasty. Several of the qaghans of the Semirech'e, after being defeated in their mutual throne disputes, took refuge in this land or tried to take the land under their influence. For example, the aspirations of chief rulers such as Sir Yabghu-Qaghan son of Tun Yabghu-Qaghan (631-633), Yuquq Dulu-Qaghan (638-642), *Elbi Ishbara Yabghu-Qaghan (641-642) and Qapghan-Qaghan (691-716), to Tokharistan are reflected in written sources [33, c. 284-285, 287; 43, s. 64].

In Tokharistan, more precisely in North Tokharistan – Chaghanian, neighbouring areas - Termez (?) and others, the presence of ancient Turkic and Sogdian titles on Sogdian scripted coins minted in the 7th-8th centuries is directly related to the activities of the Turkic Qaghanate. Also, the proximity of Northern Tokharistan to the historical Sogdia region, especially its close proximity to Southern Sogdia such as Kesh (Shahrisabz) and Nakhshab (Karshi), was a peculiar bridge in the spread of the Sogdian language here. In our opinion, this was due to the spread of the Sogdian language throughout Central Asia during the Qaghanate, and the fact that it served as an official language in several governments, as well as the important role of the Sogdian administration in the trade and economic life of the Turkic Qaghanate. The fact that the Sogdian script and language were widespread not only in Mongolia and Semirech'e, where Turkic-runic script was predominant, but also in the middle streams of the Syr Darya, Ferghana and North Tokharistan coincides with the period of the Turkic Qaghanate.

The fact that the Sogdian language and script were widespread in non-Sogdian areas shows that this language served as the main language of the Qaghanate and also as a *lingua franca* in the regions from Merv to Northern China and Mongolia. Bactrian language and script - one of the eastern Iranian languages based on the Greek alphabet, were used as an administrative language in the territory of Tokharistan during the Kushan Empire. The spread of the Sogdian script here was due to the annexation of these territories to the territory of the Qaghanate.

Conclusion

A significant part of the Tokharistan coins with Sogdian script is directly related to the Western Turkic Qaghanate (568-740) and a small part to the Turgesh Qaghanate (699-766). Also, most of the coins in this category belong to the Turkic and non-Turkic dynasties associated with the Qaghanate in Tokharistan. If the Sasanian coins bear the title "Qaghan" belong to the Western Turkic and Turgesh Qaghanates, coins with the titles "Qaghan" and "Tegin" are probably associated with the first rulers of the Qaghanate in Tokharistan (580-620) and the Tokharistan Yabghu (620-750), whose origins go back to the Ashina dynasty. It is also appropriate to associate the Tokharistan

coins, some of which have the type of tamga, and some of which have the title of "Qaghan", with the Yabghu dynasty. This means that the Yabghu of Tokharistan, whose origins go back to the Western Turkic Qaghanate, put this tamga on their coins, which can be called the "Ashina tamga". At this point, we can say that when they minted their coins, they reflected the main title of the Western Turkic qaghans, or printed coins on their behalf, and in some cases were limited to a single tamga ( ), not a title. In addition, it is appropriate to connect the coins, some of which were minted with the title "Tegin" and some with the titles "Tegin" and "Tarkhan", with the activities of the first rulers (Tegin) of the Qaghanate in Tokharistan and their assistants (Tarkhans).

To associate the rest of the Tokharistan coins with Turkic titles in Sogdian script and tamgas with the rulers of Chaghanian, Termez, Vakhsh, Qobadian and others, we rely on the fact that these coins bear close resemblance to the tamgas on the old Turkic coins minted in Chach, Ferghana, and Sogd (Panch), and that Chinese, Arabic, and Persian sources state that most of them were ruled by Turkic dynasties.

This means, the Turkic Qaghanate, which initially founded its state in the Altai Mountains and the Orkhon (Mongolian) Plains and later extended its rule to such settled lands as Eastern Turkestan, the Amu Darya-Syr Darya, Khorasan, and North India, established coinage in contrast to several previous nomadic state associations. In doing so, it became acquainted with the Sogdian, Bactrian, Indian, and Pahlavi scripts, in addition to his own national script - the ancient Turkic runic. This is especially evident in the fact that the Sogdian script and language had an official status in the Qaghanate. This is also presented by the briefly above introduced Turkic coins of Tokharistan with the Sogdian inscription.

Reference

1. Смирнова О.И. Сводный каталог согдийских монет. Бронза. – Москва, 1981. – 548 с.

2. Göbl R. Dokumente zur Geschihte der İranischen Hunnen in Baktrien und İndien. Band I. – Wiesbaden, 1967. – 114 p.

3. Ртвеладзе Э.В. Древние монеты Средней Азии – Ўрта Осиёнинг қадимий тангалари. – Ташкент, 1987. – 184 с.

4. Ртвеладзе Э. История и нумизматика Чача (вторая половина III - середина VIII в. н.э.). – Ташкент, 2006. – 132 с.

5. Зеймаль Е.В. Серебряные драхмы сасанидского образца в Северном Тохаристане (5-8 вв.) // Эрмитажние чтение 1986-1994 годов памяти В.Г. Луконина. – С.-П.: ГЭ, 1995. – С. 122-127.

6. Kljaštornyj S.G., Livšic V.A. The Sogdian Inscription of Bugut reviced // AOASH. – Budapest, 1972. Tom. XXVI [1]. – P. 69–102.

7. Баратова Л.С., Лившиц В.А. О согдийских надчеканах на Сасанидских монетах и подражаниях им // Культурное наследие Средней Азии. – Ташкент, 2002. – С. 21–26.

8. Бабаяров Г. Древнетюркские монеты Чачского оазиса (VI – VIII вв. н.э.). – Ташкент: Национальной библиотеки Узбекистана имени Алишера Навои, 2007. – 119 с.

9. Бабаяров Г., Кубатин А. Тамги как источник по истории взаимоотношений Чача и Тохаристана в раннем средневековье (на основе нумизматического материала) // O'zbekiston tarixi. – 2010. – №1. – С. 313.

10. Babayarov G. On the Relations between the Rulers of Chach and Tokharistan in the Pre-Islamic Period // Archivum Eurasiae Medii Aevi. Tom 23 (2017). – Harrasowitz Verlag, Wiesbaden, 2017. – P. 5-20.

11. Мусаева А.А., Бердимурадов А.Э. Клад из Сазана // Археологические исследования в Узбекистане 2015-2017 года. Вып. 11. – Самарканд: Институт археологии АН РУз, 2018. – С. 137-144.

12. Бабаяров Г. Чач в эпоху Тюркского Каганата (по нумизматическим данным) // Ўзбекистон тарихи моддий ва ёзма манбаларда. – Ташкент: Фан, 2005. – С. 196-207.

13. Бабаяров Г., Кубатин А. Монеты Отрара с изображением парного портрета // «Тарихий манбашунослик, тарихнавислик, тарих тадқиқоти методлари ва методологиясининг долзарб масалалари» мавзуидаги Республика VI илмий-назарий конференциясининг материаллари. – Тошкент, 2014. – С. 70-75.

14. Babayarov G., Kubatın A. 2013. Byzantine impact on the iconography of Western Turkic coinage // Acta Orientalia Academiae Scientiarum Hung. Vol. 66 (1). – Budapest, 2013. – P. 47–58.

15. Skaff K.J. Western Turk Rule of Turkestan's Oases in the Sixth through Eighth Centuries // TURKS. – Ankara, 2002. – Vol. 2. – P. 364–372.

16. Stark S. Die Alttürkenzeit in Mittel- und Zentralasien. Archäologische und historische Studien. – Wiesbaden, 2008. – 254 p.

17. Бобоёров Ғ. Тохаристон ябғулари тарихига доир // O'zbekiston tarixi. – 2003. – №3. – Б. 3-10.

18. Джуманиязова Ф. Илк ўрта асрларда Тохаристон ва Кобул водийсида туркий сулолалар.: Тарих фанлари бўйича фалсафа доктори (PhD) диссертацияси автореферати. – Тошкент, 2018. – 48 б.

19. Бабаяров Г. Тамги на монетах оазисов Средней Азии эпохм раннего средневековья / Тамги доисламской Центральной Азии – Tamgas of Pre-Islamic Central Asia. – Самарқанд: МИЦАИ (Межд. Инст. Центральноазиат. Исслед. ЮНЕСКО), 2019. – С.141-158.

20. Babayar G. Fergane bölgesinde bulunan Türk-Runik yazılı Köktürk sikkeleri üzerine // Dünden Bugüne İpek Yolu: Beklentiler ve Gerçekler. – İstanbul, 2008. – S. 135-146.

21. Grenet F., de la Vaissiere E. The last days of Panjikent // Silk Road Art and Archaeology, 8. Kamakura, 2002. – P. 155–196.

22. Бобоёров Ғ. Турк хоқонлиги даврида Тохаристон // Мозийдан садо, 2002. №4. – Б. 10-11.

23. Esin E. Kün-Ay (Ay Yıldız Motifinin proto-Türk Devrinden Karahanlılara Kadar İkonografisi) // VII. TTK Bildirileri. C. I. – Ankara, 1972. – S. 313-359.

24. Кляшторный С. Г. Генеалогия и хронология западнотюркских и тюргешских каганов VI–VIII вв. // Из истории дореволюционного Киргизистана. – Фрунзе: Илим, 1985. – С. 165–168.

25. Harmatta J., Litvinsky B.A. Toharistan and Gandhara under Western Turk rule // History of Civilizations of Central Asia, vol. 3. – Paris, 1996. – P. 367-401.

26. Marşak B.I. Türkler ve Soğdlular // TÜRKLER. – Ankara, 2002. – Cılt 2. – S. 170–178.

27. Zeymal' E.V. 1994. The Circulation of Coins in Central Asia during the Early Medieval period (Fifth-Eighth Centuries A.D.) // Bulleten of the Asia Institute. New series, Vol. 8. – Bloomfield hills. – P. 245-267.

28. Lurje P. Personal names in Sogdian texts in Iranisches Personennamenbuch 2. Mitteliranische Personennamen 8. – Wien: Verlag der Österreichischen Akademie der Wissenschaften, 2010. – 254 p.

29. Бабаяров Г., Кубатин А. Роль согдийского языка в Западно-Тюркском каганате // Endangered languages and History. Foundation for Endangered Languages in collaboration with the Academy of sciences of Tajikistan. Proceedings of the Thirteenth FEL Conference 24-26 September 2009, – Horog, Tajikistan. Editors: H. Nazarov, N. Ostler. – С. 80-83.

30. Бабаяров Г., Кубатин А. К вопросу монетного чекана Западно-Тюркского Каганата (на основе нумизматических материалов Ташкентского оазиса) // Тюркология. – 2005. – №6. – С. 97-105.

31. Rybatzki V. Titles of Turk and Uigur Rulers in Old Turkic Inscriptions // CAJ. – Wiesbaden, 2000. – Vol. 44. – P. 205–292.

32. Бобоёров Ғ. Ғарбий Турк хоқонлиги давлат тузуми. Тарих фанлари доктори илмий даражасини олиш учун ёзилган дисс. автореферати. – Тошкент, 2012. – 48 б.

33. Бичурин Н.Я. (Иакинф). Собрание сведений о народах, обитавших в Средней Азии в древние времена. В 3-х томах. Т.III. – М.- Л., 1950-1953. – 328 с.

34. Феофилакт Симокатта. 2005. История // Великая степь в античных и византийских источниках. Сборник материалов. Сост. и ред. А. Н. Гаркавца. – Алматы: Баур, 2005. – С. 583–639.

35. Комар А. Наследие тюркских каганатов в Восточной Европе // Мәдени мұра Культурное наследие. – 2009. – № 1. – С. 100102.

36. Chavannes E. Documents sur les Tou-kiue (Turks) occidentaux / Сборник трудов Орхонской экспедиции, вып. 6. – Санкт-Петербург, 1903. – С.48-67.

37. Shaban M.A. Khurasan at the Time of Arab Conguest // İran and İslam. İn memory of the Late Vladimir Minorsky. – Edinburg, 1971. – P. 480490.

38. Taşağıl A. Gök-Türkler. – Ankara: TTK, 1995. – 445 s.

39. Тугушева Л.Ю. Уйгурская версия биографии Сюань-Цзана. – М.: Наука,, 1991. – 590 с.

40. История атТабари. Избранные отрывки (Перевод с арабского В. И. Беляева. Дополнения к переводу О. Г. Большакова и А. Б. Халидова). – Ташкент: Фан, 1987. – 444 с.

41. Ekrem E. Hsüan-Tsang Seyahetnamesi'ne göre Türkistan. Basılmamış doktora tezi. Hacettepe Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü. – Ankara, 2003. – 301 s.

42. Гафуров Б. Г. Таджики, древнейшая, древняя и средневековая история. – Москва, 1972. – 658 с.

43. Гоибов Г. Ранние походы арабов в Среднюю Азию. – Душанбе: Дониш, 1989. – 120 с.

44. Taşağıl A. Gök-Türkler. II. – Ankara: TTK, 1999. – 445 s.

Reference

1. Smirnova O.I. Svodnyj katalog sogdijskih monet. Bronza [Summary catalog of Sogdian coins. Bronze]. (Moscow, 1981, 548 p.) [in Russian].

2. Göbl R. Dokumente zur Geschihte der İranischen Hunnen in Baktrien und İndien. Band I. (Wiesbaden, 1967, 114 p.) [in German].

3. Rtveladze E.V. Drevniye monety Sredney Azii – O'rta Osiyoning qadimiy tangalari [Ancient coins of Central Asia – RTA of Evening ademy of Mangalore] (Tashkent, 1987, 184 p.) [in Russian and Uzbek].

4. Rtveladze E. Istoriya i numizmatika Chacha (vtoraya polovina III - seredina VIII v. n.e.) [History and numismatics of chacha (second half of III-mid-VIII century ad)] (Tashkent, 2006, 132 p.) [in Russian].

5. Zeymal E.V. Serebryannye draxmy sasanidskogo obraztsa v Severnom Toxaristane (5-8 vv.) // Ermitajnyye chteniya 1986-1994 godov pamyati V.G. Lukonina [Sasanian silver drachmas in Northern Tokharistan (5th-8th centuries), Hermitage readings of 1986-1994 in memory of V.G.Lukonin] (Sankt-Petersburg, 1995, P. 122-127) [in Russian].

6. Kljaštornyj S.G., Livšic V.A. The Sogdian Inscription of Bugut reviced, AOASH (Budapest, XXVI [1], 1972, P. 69–102.)

7. Baratova L.S., Livshits V.A. O sogdiyskix nadchekanax na Sasanidskix monetax i podrajaniyax im [About Sogdian coinage on Sasanian coins and imitations of Them], Kulturnoye naslediye Sredney Azii [Cultural heritage of Central Asia] (Tashkent, 2002, P. 21–26.) [in Russian].

8. Babayarov G. Drevnetyurkskie monety Chachskogo oazisa (VI – VIII vv. n.e.) [Ancient Turkic coins of the Chacha oasis (VI-VIII centuries ad)] (Tashkent, Natsionalnoy biblioteki Uzbekistana imeni Alishera Navoi, 2007, 119 p.) [in Russian].

9. Babayarov G., Kubatin A. Tamgi kak istochnik po istorii vzaimootnosheniy Chacha i Toxaristana v rannem srednevekovye (na osnove numizmaticheskogo materiala) [Tamgi as a source on the history of relations between chacha and Tokharistan in the early middle ages (based on numismatic material), O'zbekiston tarixi, History of Uzbekistan], 9, 313 (2010) [in Russian].

10. Babayarov G. On the Relations between the Rulers of Chach and Tokharistan in the Pre-Islamic Period, Archivum Eurasiae Medii Aevi. 23 (2017). (Harrasowitz Verlag, Wiesbaden, 2017, P. 5-20.)

11. Musakayeva A.A., Berdimuradov A.E. Klad iz Sazagana [The treasure of Carp], Arxeologicheskiye issledovaniya v Uzbekistane 2015-2017 goda [Archaeological research in Uzbekistan 2015-2017 years]. (Samarkand, 11(2018), P. 137-144.) [in Russian].

12. Babayarov G. Chach v epokhu Tyurkskogo Kaganata (po numizmaticheskim dannym [Chach in the era of the Turkic Khanate (by numismatic data), O'zbekiston tarixi moddiy va yozma manbalarda [Uzbekiston tarihi moddii VA ISM of manbalari] (Tashkent, 2005, P. 196-207.) [in Russian].

13. Babayarov G., Kubatin A. Monety Otrara s izobrajeniyem parnogo portreta [Moneti Otrara s izobrajeniem parnogo portrait], «Tarixiy manbashunoslik, tarixnavislik, tarix tadqiqoti metodlari va metodologiyasining dolzarb masalalari» mavzuidagi Respublika VI ilmiy-nazariy konferensiyasining materiallari [Materials of the VI scientific-theoretical Conference of the Republic on the topic "topical issues of historical sources, historiography, methods and methodology of historical research"]. (Tashkent, 2014, P. 70-75.) [in Russian].

14. Babayarov G., Kubatın A. Byzantine impact on the iconography of Western Turkic coinage, Acta Orientalia Academiae Scientiarum Hung, 66 (1) (Budapest, 2013. P. 47–58).

15. Skaff K.J. Western Turk Rule of Turkestan's Oases in the Sixth through Eighth Centuries, TURKS (Ankara, 2(2002), P. 364–372).

16. Stark S. Die Alttürkenzeit in Mittel- und Zentralasien. Archäologische und historische Studien (Wiesbaden, 2008, 254 p.) [in German].

17. Boboyorov G. Toxariston yabg'ulari tarixiga doir, O'zbekiston tarixi, №3 (Tashkent, 2003, P. 3-10.) [in Uzbek].

18. Djumaniyazova F. Ilk o'rta asrlarda Toxariston va Kobul vodiysida turkiy sulolalar: Tarix fanlari bo'yicha falsafa doktori (PhD) dissertatsiyasi avtoreferati [Turkish dynasties in the Valley of Tokharistan and Kabul in the early Middle Ages.: Philosophy doctor of historical sciences (PhD) dissertation authorship] (Tashkent, 2018, 48 p.) [in Uzbek].

19. Babayarov G. Tamgi na monetax oazisov Sredney Azii epoxi rannego srednevekovya / Tamgi doislamskoy Tsentralьnoy Azii – Tamgas of Pre-Islamic Central Asia [Tamgi on coins of oases of Central Asia of the early middle ages / Tamgi of pre-Islamic Central Asia]. (Samarqand, MITsAI (Mejd. Inst. Tsentralьnoaziat. Issled. YuNESKO), 2019, P. 141-158.) [in Russian and English].

20. Babayar G. Fergane bölgesinde bulunan Türk-Runik yazılı Köktürk sikkeleri üzerine [On Turkish-Runic written Köktürk coins found in Fergane region], Dünden Bugüne İpek Yolu: Beklentiler ve Gerçekler [Silk Road from yesterday to today: expectations and facts] (İstanbul, 2008, P. 135-146.) [in Turkish].

21. Grenet F., de la Vaissiere E. The last days of Panjikent, Silk Road Art and Archaeology, 8. (Kamakura, 2002, P. 155–196).

22. Boboyorov G. Turk xoqonligi davrida Toxariston, Moziydan sado [In the period of Turkish Khakassia, Toxaristan, Moziydan sado], 4, 10-11 (2002). [in Uzbek].

23. Esin E. Kün-Ay. Ay Yıldız Motifinin proto-Türk Devrinden Karahanlılara Kadar İkonografisi [Kün-Ay (Proto-Turkic period of Lunar star motif to Karahanli Iconography], VII. TTK Bildirileri C. I [VII. TCC proceedings C. I] (Ankara, 1972, p. 313-359) [in Turkish].

24. Klyashtornyy S. G. Genealogiya i xronologiya zapadnotyurkskix i tyurgeshskix kaganov VI – VIII vv. [Genealogy and chronology of the Western Turkic and Turgesh khagans of the VI-VIII centuries], Iz istorii dorevolyutsionnogo Kirgizistana [From the history of pre-revolutionary Kyrgyzstan] (Frunze, Ilim, 1985, P. 165–168) [in Russian].

25. Harmatta J., Litvinsky B.A. Toharistan and Gandhara under Western Turk rule, History of Civilizations of Central Asia. (Paris, 3(1996), P. 367-401.)

26. Marşak B.I. Türkler ve Soğdlular, TÜRKLER [Turks and Sogdlu, Turks]. (Ankara, 2 (2002), P. 170–178.) [in Turkish].

27. Zeymal E.V. The Circulation of Coins in Central Asia during the Early Medieval period (Fifth-Eighth Centuries A.D.), Bulleten of the Asia Institute. (New series, Bloomfield hills, 8, (1994), P. 245-267) .

28. Lurje P. Personal names in Sogdian texts in Iranisches Personennamenbuch 2. Mitteliranische Personennamen 8. (Wien, Verlag der Österreichischen Akademie der Wissenschaften, 2010, 254 p.) [in German].

29. Babayarov G., Kubatin A. Rol sogdiyskogo yazyka v Zapadno-Tyurkskom kaganate [The role of the Sogdian language in the Western Turkic Khaganate], Endangered languages and History. Foundation for Endangered Languages in collaboration with the Academy of sciences of Tajikistan. Proceedings of the Thirteenth FEL Conference 24-26 September 2009. Editors: H. Nazarov, N. Ostler (Horog, Tajikistan, 2009, P. 80-83.) [in Russian].

30. Babayarov G., Kubatin A. K voprosu monetnogo chekana Zapadno-Tyurkskogo Kaganata (na osnove numizmaticheskikh materialov Tashkentskogo oazisa), Turkologia №6 (Turkestan – Kazakhstan, 2005, P. 97-105.) [in Russian].

31. Rybatzki V. Titles of Turk and Uigur Rulers in Old Turkic Inscriptions, CAJ. (Wiesbaden, 44(2000), P. 205–292.).

32. Boboyorov G. Garbiy Turk xoqonligining davlat tuzumu. Tarix fanlari doktori ilmiy darajasini olish iuchun yozilgan diss.avtoreferati [The state system of western Turkish Khakassia. Written for the academic degree of Doctor of historical sciences disse. avtoreferati]. (Tashkent, 2012, 48 p.) [in Uzbek].

33. Bichurin N.Ya. (Iakinf) Sobraniye svedeniy o narodax, obitavshix v Sredney Azii v drevniye vremena. V 3-x tomax [Collection of information about the peoples who lived in Central Asia in ancient times. In 3 volumes]. (Moscow.- Leningrad, 1950-1953, 328 p.) [in Russian].

34. Feofilakt Simokatta. Istoriya [History], Velikaya step v antichnyx i vizantiyskix istochnikax. Sbornik materialov. Sost. i red. A. N. Garkavtsa [The Great steppe in ancient and Byzantine sources]. Collection of materials. Comp. and ed. (Almaty, Baur. 2005, P. 583–639.) [in Russian].

35. Komar A. Nasldedie tyurkskikh kaganatov v Vostochnoy Yevrope [Heritage of the Turkic khanates in Eastern Europe]. (Madeni mura, Astana, 1(2009), P. 100102.) [in Russian].

36. Chavannes E. Documents sur les Tou-kiue (Turks) occidentaux / Sbornik Orkhonskoy ekspeditsii [Documents sur les Tou-kiue (Turks) occidentaux / proceedings of the Orkhon expedition, issue 6]. (Sankt-Peterburg, 6(1903), P.48-67.).

37. Shaban M.A. Khurasan at the Time of Arab Conguest // İran and İslam. İn memory of the Late Vladimir Minorsky. (Edinburg, 1971, P. 480490).

38. Taşağıl A. Gök-Türkler [Gok-Turks]. (Ankara, TTK, 1995, 445 p.) [in Tukish].

39. Tugusheva L.Yu. Uygurskaya versiya biografii Syuan-Tszana [Uyghur version of Xuanzang's biography] (Moscow, Nauka, 1991, 590 p.) [in Russian].

40. Istoriya at-Tabari. Izbrannye otryvki (Perevod s arabskogo V.I. Belyayeva. Dopolneniya k perevodu O.G. Bol'shakova i A.B. Khalidova) [History of at Tabari. Selected excerpts (Translated from Arabic by V. I. Belyaev. Supplements to the translation by O. G. Bolshakov and A. B. Khalidov)]. (Tashkent, Fan, 1987, 444 p.) [in Russian].

41. Ekrem E. Hsüan-Tsang Seyahetnamesi'ne göre Türkistan. Basılmamış doktora tezi. Hacettepe Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü [Turkistan, according to the Travel Document. Unpublished doctoral dissertation. Hacettepe University, Institute of Social Sciences]. (Ankara, 2003, 301 p.) [in Turkish].

42. Gafurov B. G. Tadjiki, drevneyshaya, drevnyaya i srednevekovaya istoriya [Tajiks, the most ancient, ancient and medieval history]. (Moscow, 1972, 658 p.) [in Russian].

43. Goibov G. Rannie poxody arabov v Srednyuyu Aziyu [Early Arab campaigns in Central Asia]. (Dushanbe, Donish, 1989, 120 p.) [in Russian].

44. Taşağıl A. Gök-Türkler. II [Gok-Turks]. (Ankara, TTK, 1999, 445 p.) [in Turkish].

Г.Бабаяров
Өзбекстан Республикасы ғылым Академиясы,Ташкент, Өзбекстан
(E-mail: gaybullah@mail.ru)

Э.Асанов
Өзбекстан Республикасы ғылым Академиясы,Ташкент, Өзбекстан
(E-mail: eldarassanov88@gmail.com)

Көне түркі титулдары таңбаланған Тохарстан теңгелері

Аннотация. Теңгелерде нақышталған таңбалар мен титулдар билеуші әулеттер мен олар негізін қалаған мемлекеттердің рәмізі болып, олардың билік құрған аумағымен және шыққан тегімен (этностық тиістілігімен) байланыстырылады. Бұл ретте Тохарстан аймағынан (Оңтүстік Өзбекстан – Оңтүстік Тәжікстан – Солтүстік Ауғанстан) табылған, соғды жазуы бар, исламға дейінгі түркі теңгелеріндегі көне түркі таңбалары мен титулдары ерекше қызығушылық тудырады. Батыс түркі қағанатына жататын (568-740) ерте ортағасырлық Шаш теңгелерінде таңбаның төрт түрі кездеседі: әртүрлі сипаттағы лира бейнелі таңбалар, айқасқан екі қылыш пішініндегі таңбалар, зәкір үлгісіндегі таңбалар және ромб тәрізді таңбалар; сондай-ақ, осыған ұқсас таңбалар сол дәуірдегі Солтүстік Тохарстан теңгелерінде кертілгені де байқалады. Шаш пен Тохарстан аумағында бұл таңбалар мен титулдардың ерте орта ғасырларда пайда болуы Батыс түркі қағанатының саяси іс-әрекетімен және Орталық Азияда жүзеге асқан этномәдени үдерістермен тығыз байланысты.

Кілт сөздер: Орталық Азия, Трансоксиана, Тохарстан, исламға дейінгі кезең, теңгелер, түркі қағанаты, соғды әліпбиі, көне түркі титулдары, таңбалар, әулеттер.

Г.Бабаяров
Академия наук Республики Узбекистан, Ташкент, Узбекистан
(E-mail: gaybullah@mail.ru)

Э.Асанов
Академия наук Республики Узбекистан, Ташкент, Узбекистан
(E-mail: eldarassanov88@gmail.com)

Монеты Тохаристана с древнетюркскими титулами

Аннотация. Знаки и титулы тамги, выгравированные на монетах, представляли собой символы правящих династий и государств, которые они основали, и были связаны как с территорией, на которой они правили, так и с их происхождением (этнической принадлежностью). В этом отношении особый интерес представляют древнетюркские тамги и титулы («каган», «ябгу», «тегин», «тархан»), имеющиеся на доисламских тюркских монетах области Тохаристана (Южный Узбекистан - Южный Таджикистан - Северный Афганистан) с согдийскими письменами. На раннесредневековых монетах Чача, относящихся к Западно-Тюркскому каганату, есть четыре типа тамг - лирообразная с ее разновидностями, тамга в форме двух скрещенных мечей, тамга в форме якоря и ромбовидная тамга, а также замечен тот факт, что аналогичные тамги были выгравированы на монетах Северного Тохаристана той эпохи. Появление этих тамг и титулов на территории Чача и Тохаристана в раннем средневековье напрямую связано с политической деятельностью Западно-Тюркского каганата и этнокультурными процессами, происходившими в Центральной Азии.

Ключевые слова: Центральная Азия, Трансоксиана, Тохаристан, доисламский период, монеты, тюркский каганат, согдийский алфавит, древнетюркские титулы, тамги, династии.

Information about authors:

Gaibulla Babayarov, Doctor of Historical Sciences, Chief Researcher, National Center of Archeology, Academy of Sciences of the Republic of Uzbekistan, Tashkent, Uzbekistan.

Eldar Asanov, Senior Researcher, National Center of Archeology, Academy of Sciences of the Republic of Uzbekistan, Tashkent, Uzbekistan.

Авторлар туралы мәлімет:

Гайбулла Бабаяров, тарих ғылымдарының докторы, бас ғылыми қызметкері, Ұлттық археология орталығы, Өзбекстан Республикасы ғылым Академиясы, Ташкент, Өзбекстан.

Элдар Асанов, аға ғылыми қызметкері, Ұлттық археология орталығы, Өзбекстан Республикасы ғылым Академиясы, Ташкент, Өзбекстан.

Сведения об авторах:

Гайбулла Бабаяров, доктор исторических наук, главный научный сотрудник, Национальный центр археологии, Академия наук Республики Узбекистан, Ташкент, Узбекистан.

Элдар Асанов, старший научный сотрудник, Национальный центр археологии, Академия наук Республики Узбекистан, Ташкент, Узбекистан.

IRSTI 16.21.47

M. Huseynova
Azerbaijan State Pedagogical University, Baku, Azerbaijan
(E-mail: mahire.huseynova@adpu.edu.az)

DOI: https://doi.org/10.32523/2664-5157-2020-2-3-27

Integration of equestrian terms into dialects of Turkish languages

Abstract. It is known that the Turkic peoples have been engaged in horse breeding since ancient times. A huge layer of horse-breeding lexemes was passed down from generation to generation, from people to people, and preserved in the language and dialects of the Turkic peoples. This article examines phonetic variation horse tokens, considers the semantic features and transformation of equestrian dialects, reveals the integration of horse-breeding vocabulary in the culture of the turkic peoples. Despite the study of the comparative historical vocabulary of the turkic languages, the research of their dialectological connections, the development of passive and active dialectological dictionaries in the historical and etymological aspect has not yet been sufficiently studied. In the context of the above, the article reveals horse-breeding lexemes in the dialects of the oghuz and kipchak languages as the basic basis for the development of dialectological dictionaries of the oghuz and kipchak languages.

Keywords: horse-breeding vocabulary, dialects, integration, oguz and kipchak languages, dialectological dictionaries.

Introduction

Most of the words related to the economy of relevance are words that are in the use in the lexical layer of all Turkic languages and the most of them are integrated into the literary languages or dialects of the Turks. Equestrian terms or various words are a lexical layer that is less prone to change. Dozens of words expressing different realities related to equestrianism in all-Turkic languages serve to communicate without any changes. This conclusion is further strengthened when we compare the words related to horse names with the related Turkic languages. The equestrian terms of the ancient Turks also used in the Azerbaijani languages either without any changes or with some phonomorphological changes.

It should be noted that lexicon is less prone to change than morphology, the influence of extralinguistic factors is also evident in the lexical layer. Most o the equestrian terms in the ancient Turkic languages are used in modern Turkic languages, including dialects with slight phonetic changes and the study of the similarities and differences of all these is one of the most important issues in modern times.

Materials and methods

In the study of the history of related language in determining the economic history of the Turks, it is very important to study the important role of the horse in the life of the Turkic peoples. Taking all this into account the comparison method is preferred in the article.

Thus, for the first time in the history of mankind, the Turks who tame the horse used it for one or another purpose in ancient times, conducted deep observations on it and, as a result of observations, gave the horses colorful names according to their age, signs, sex, running, running pace, strength. Therefore, in the dialects of the Oguz group of Turkic languages, as well as in the dialects of the Kipchak group of Turkic languages, the words related to equestrian constitute a special lay. This lay is a very interesting part of the lexical-semantic system of dialectology of common Turkic languages. The historical development of the lexicon layer of equestrian shows that the dialectal layer, formed as a result of a certain period, historical development and a certain necessary need, both Oghuz and Kipchaks were used jointly in most aspects. This is in a wide

circle first of all, it is related to integration with the use, and in modern times it is very actuality to investigate these issues in a broad way in the background of dialects of Turkic languages.

Analysys

Both historically and in modern times, there were various farm areas in the Turkic peoples, one of which is considered equestrian. The horse also played an important role in the daily life, life and occupation of the Turks. At different times, different names were given to the horse by the Turkic peoples, and most of these names have been integrated into the languages of the Turkic peoples in a very strong and intensive way with their common Turkic origin. In our opinion, the study of this integration from a dialectological point of view is one of the most important issues. Note that in Azerbaijani folklore a lot of idioms about the horse have been formed: *«The horse is wish, the woman is the darling "; «the horse is the wing of the brave"; "the horse is the backing of the brave, the support"; "the horse is the wing of the Turk"; «the man grows to the wish with horse, the bird grows to the goal with the wing», etc.* In the philology and folklore of Turkic peoples a large number of scientific works were written about horse cult, articles and monographs were published. Nevertheless, in dialects and dialects of the Azerbaijani language, the terms equestrian and their integration into Turkic languages, dialects or areal issues remain the object of fundamental investigation. Taking this into account, we consider it necessary to talk about the dialectal integration of the equestrian lexicon in Turkish.

In many sources devoted to the dialects of the Azerbaijani language, good words and terms related to equestrian were also recorded. For example, M.Sh.Shiraliyev presented in his 1949 work "Baku dialect" by dividing the words related to equestrian in this dialect into lexical-thematic groups:

1. Horse breeds: baytal (female horse); gulan (two-year-old female horse); gulancha (1-year-old female horse); day (2-year-old male horse); daycha (1-year-old male horse); kele day (3-year-old male horse); madyan (female horse)

2. Horse names for signs: ala; ala qashga, ala pacha, qashga (forehead white), brunette white mane, brunette qashga, sakil (foot white), samand -open yellow.

3. Horse names by color: white, al amber (light red), light gray, gray, black, black amber, black root, black brunette, golden gray, iron root, chestnut mor, amber, amber (body red, leg white), brunette (close to yellow), red brunette, yellow brunette, mor horse (burgundy), yellow, yellow brunette, yellow samand, samand (light yellow), mouse color horse, play horse.

4. Horse rides: step, wolf gait, ibeyi / / irbeyi (better than a blanket), quilt, , gallop, four legs, [1, p. 223-224].

In Quba dialect Rustamov grouped words and terms related to equestrian in lexical-thematic direction as follows

1. Horse names by gender-mail : daycha (up to one year), day (after one year), masculine horse (from three years), stallion // stallion; females: gulancha, slave // gulan (two-year), female horse / madyan (over three years), baytal.

2. Horse names by color and sign: white, ala, light brown / / Gar, gray / / gray, black, eyebrow, iron color, Gar / / Amber, brunette, power, yellow, straw, mouse colour, bald, , play, freckles,

3. Names of horse races: horse, bark, trot, Wolf trot, four legged , obeki / / small trot, iris, yorğa, lurt -lurt, gallop [2, p. 205].

These terms and phrases related to equestrian work in most dialects and dialects of the Azerbaijani language, including Turkic languages. A small part of these local words is an exception. For example, if the word Stallion/aygir is used in the same form in the Karabakh dialect, it is used in the Quba dialect as eygir/stallion, that is, with the substitution of ***A – e*** vowels. This word is in the Turkish version of beygir in the Turkish language, beygir in Gagauz, aygir in the Turkmen language. In the Republic of Moldova, the horse - meat industry is widespread.

The area was called the Gagauz beykirdji [3, p. 37]. M.Gobuklu notes that the Gagauz people's farm today includes such expressions as cart stallion/araba beygiri, top beygiri, khammal beygiri, dermen beygiri, ulag beygiri [4, p. 217].

The ***xayqır*** variant of the word ayqir, where the x is added is a coincidence in Altay, Bashkirt, Kyrgyz, Karakalpak, Kumuk, Nogay, Tatar, Turkmen, Uzbek, Uygur languages. This word is used in Tuva and Khakassia as asgir / axsir, Kazakh as aygir [3, p. 37].

Through a comparative study, we will try to investigate how other equestrian terms are also reflected in the dialects and dialects of Turkish languages in the following way:

Qulan is a two-year-old female horse in the dialects and dialects of the Azerbaijani language. Some of the Turkic peoples call it a wild horse.

It is noted in the sources that this word is derived from the word slave of Mongolian origin. In some Turkic languages, the ***qula // slave*** is also used in the meaning of «Samand at». It is in the meaning of qula – Samand in the Nogai and Kyrgyz languages [3, p. 207]. According to Kononov qula-qulan meaningis the ***slave // slave*** name consists of the ***qula // slave,*** and - (n) n, -n diminishing suffix [5, p. 133].

In our opinion, A.N.Y.Kononov's explanation is true. Because the word Gulan is used in the Azerbaijani language in Baku, Guba, Gazakh, Shamakhi, Tovuz, Balakan, Jabrayil dialects and dialects in the meaning of *"horse-cub, two-year-old (three-four-year-old) female horse»: - Our horse-cub is growing (Balakan); - see, this Gulan will become good horse. (Jabrayil)* [6, p. 153].

As mentioned above, if the Azerbaijani language is used in Baku and Guba dialects in the sense of *"two-year-old female horse",* then in those dialects the ***slave // qula*** means *"one-year-old female horse",* including in others. The name of this horse is in the form of a Golan in the Nogai language, a Qulan in the Kazakh language, a Golan in the Uzbek language. In the comparative lexicon studies of Turkic languages, the word Golan is also used in Mongolian language and it is assumed that it is of Mongolian or origin. This word is used in the form of *horse // qulan* in the modern Azerbaijani language and is observed in the form of a kuli in Bashkir, Karakalpak, kuli in Kumic languages, kolun in Turkmen languages.

The word Gulan is in Turkish languages Mugla, Denizli, Isparta, Afyon, Balikesir, Manisa, Konya, Izmir, etc. is processed in the form of a kulun . The word ***Qulan // qulan*** is also used in the epics of "Kitabi Dede Gorgud" in the same sense: «Hey Mom, where there are Arab horses, is there a slave?" This word is also used in ancient monuments of the same meaning: Taghlur iqulun irrir jondi [2, p. 238].

Daycha-the word daycha and day are used in the dialects and dialects of the Azerbaijani language. The word Day is also based on the word day. In our opinion, the cha- suffix at the end of the word daycha means diminution. So, in dialects and dialects, daycha means" one-year-old male horse", and day means" two-year-old male horse». It seems that daycha got such a name because she was a year younger than day. The word daycha is used in most dialects and dialects of the Azerbaijani language without any phonetic changes. But this word is observed in the Bashkir language and in the dialects of this language in the pictures of tay, dayra. This word manifests itself in the Turkmen language as Thai, Thai, Uzbek and Uighur languages as the Thai, taizik, tuxa in Chuvash , in Nogai and tatar languages Thai, in yakut in the variant of tiy.

Baytal-means "female horse" in Baku and Quba dialects of the Azerbaijani language. In the Karabakh dialect and in the Western group dialects and dialects of the Azerbaijani language this word is not coincided. The word baytal is more used in equestrian farms of Turkmen, Karakalpak, Nogai, Uzbek, Uighurs. At the same time, these kinds of horses are used to raise offspring in equestrian farms of these peoples.

Kele Day is the name of the horse species formed by the syntactic method . The first type of noun phrase / combination model. Although the name of this horse means "three-year-old male horse" in the Baku dialect, it is not found in other dialects and dialects of the Azerbaijani language. The word slave in the first component of the combination, in our opinion, means "large,

large". So, this type of horse is named because it is older than day and day and at the same time it is larger in terms of body structure. In dialects and dialects of the Turkmen language, this noun is processed in the form of "kele at"/big horse.

Amlik at/Amlik horse-M.Falmer notes that this horse name is of Mongolian origin. The name of this horse means "wild horse" [7, p. 129]. I.Kazimov writes that this word, which passed into the Altai language from the Mongolian language, is in the form of sucking. The word «emlik» is used by Azerbaijanis as part of the combination of emlik quzu / sucking lamb and sucking calf/ emlik dana. The Lamb, whose meat is very soft and young, is called emlik. Emmik, emilik, eminik words are also processed in the dialects of the Turkish language. The etymology of the word is taken from the verb "suck» (suck) and the suffix-lik is attached [3, p. 205-206]. I.Q.Dobrodomov shows that the word emlik is often used in equestrian, meaning a young horse [8, p. 253] in the modern Azerbaijani language, the term "emlik quzu/sucking / lamb" is used, but the combination of "emlik at/ horse" doesn't work . Because Azerbaijanis do not use different types of horse not only as food products in general, but also as meat products. In Gazakh, various kinds of dishes made from the meat of the emlik at/horse are placed in front of the most respected and respected guest.

Qara qul-The name of this horse, which has the first kind of name combination model, comes across in the Garabagh dialect of the Azerbaijani language. In the Karabakh dialect, the black Samand /horses also called a black qulun/slave. It received such a name due to the color of the horse type. In Kazakh and Kyrgyz languages, this combination is also used in the form of a black horse/qara qulun and in the meaning of a" black Samand horse». This horse passed into the Russian language in the form of kara kulin . In our opinion, the word «slave» is also based on the names of such horse species as «slave»/qul, «slave» /qulun and «Golan»/qulancha, which are found in dialects of the Azerbaijani language.

In addition, the black word in Gazakh, which is used in the first component of the name of this horse, acts in Turkish, Bashkir, Kyrgyz, Uzbek, Tatar, Turkmen, Uighur languages in the form of kara, in the sense of color determiner in the meaning of black [9, p. 436-437].

Qonur at-works in most dialects and dialects of the Azerbaijani language. The name of this type of horse is the first kind of noun combination model. The first side of the combination expresses the meaning of color. In the northern Turkmen dialect, the word Brown is used in the form of qovur. This word is used in the Kazakh language in the form of qongur, in the Nogai and Kyrgyz languages as qonur.

Qatir at - Although the word qatir/mule is used in some dialects and dialects of the Azerbaijani language, the word qatir at id never used. It is considered to be the most profitable means of transport for carrying cargo on mountain roads. This animal does not have the ability to increase offspring. Sometimes this word is used as a nickname in the Azerbaijani language.: Mule/ Qatir Mammad, Mule/Qatir Fasi, etc. The word mule is processed in the Kazakh and Kyrgyz languages in the forms of Katir, kachir.This word is also found in Turkish Katir, Bashkir, Kasir, Uzbek, Tatar- kachir, Turkmen-kattir, Uighur [9, p. 452-453]. As it seems, the word mule/qatir is suitable for Turkic, Azerbaijani, Kazakh and Turkmen languages, and it is fully integrated, not taking into account the phonetic substitution of q//k.

Chaparaq at / riding horse. In the Baku dialect of the horse – Azerbaijani language, this horse is called four legs and four sides. The verb "gallop" stands on the basis of the word processed in the first component of the gallop-horse combination. At the end of the word – morpheme"araq" is a suffix that corrects the adjective from the verb. «In the Kyrgyz language, as well as in other kipchaq languages, the words ergi, irgi are now used, which means to go cross-country, ride hard, participate in horse racing, etc. it corresponds to the meanings in Azerbaijani, the word Yurga is pronounced: Yurga at. «Horse on the quilt» is a kind of horse. In the Quba dialect of the Azerbaijani languagethis horse is called chaparaq, Yurga in the Karabakh dialect.

Badey horse.The name of the first type of horse, which is in the combination model, is found

in the Garabagh dialect of the Azerbaijani language and in the Western group dialects. The basis of the first component of this combination is the word Bad (Bad), which is derived from Persian. In our opinion, the name of this type of horse is either not integrated into other Turkic languages, or archaic, although it was once integrated, and it remained in Turkish. In the Quba dialect, this word is used in the form of Badu: (water and place name Badu in Ismayilli district) –we used to say Dark Horse as badoy. RRustamov shows that Badu is one of the oldest and archaic words. (In the dialect of Nakhcivan this word they say to the man who gives very bad news) this word is in the form of Badey In the Epos "Kitabi-Dede Korkut" as long neck / Badey horse is brave, badey horse's neck embraced, fell to the ground. The word Badu // Badey is also used in dialects and dialects of the Eastern group [2, p. 232]. Uzbek researcher S.Tursunov also recorded the name bedov in his dissretation work "Лексические особенности дастана" "Алпамыш" among the horse names reflected in Uzbek epics [10, p. 13] in the Kazakh dialect, the word "Baday" is also used in the sense of «healthy, runaway, steed horse» [6, p. 68]. In the Tovuz dialect of the Azerbaijani language, the word Baday is used in a completely different meaning: – which means juggling [6, p. 68].

Kuren ag yal/ white mane – in most regions of Azerbaijan some of the horse species are named according to the color of their mane. Samand white mane, Sakil white mane horse species names are such. Samand and Sakil are currently active in dialects of some Turkic languages. The word "Mane" in the last component of the union means «feathers on the neck of a horse» in most dialects and dialects of the Azerbaijani language. The word «Yal « in Turkmen means yal, in Uzbek means YAL, in Kazakh means Jal, in Tatar means yal, in Bashkir means yal, in Tuva chel because of some phonetic changes [2, p. 245]. We must note that the word yal is omonym with the word yal, which expresses other meanings in most dialects and dialects. So, in some dialects , the word yal means" special food given to the dog", and in some it means" mountain stone, flat place».

Dunan ati/Dunan horse, a kind of hourse which its names formed syntactically. The word "Donan", which is processed in the first component of the combination, is of Mongolian origin. Sources indicate that the Kyrgyz call this horse «three-year-old Kyrgyz sheep». The Turks say that this horse is «bouncing", they mean» four-year-old horse». Altai tonon /donon - returning when saying four-year-old daycha, day, daylag, qulan, Kazakhs donansha understand the concept of «four-year-old camel». Thus, there are don/four in , and an in the animal sense, and in Turkish there is a phonetic composition as the name of the horse [3, p. 205]. Although this word is apparently integrated from one language to another, it has not been translated into Azerbaijani and its dialects

Qulun – this word is used in Qazax, Tovuz, Goranboy, Jabrayil, Bilasuvar dialects of the Azerbaijani language in the meaning of "one month; four-five - month – old horse cub; one-year-old horse cub": - my horse has one qulun/cub (Goranboy); horse gave birth to calf, one good qulun/cub (Tovuz) [6, p. 155].This word in Mongol, Nugay and Kirgiz is qula,in Kazach qulun, in Ozbak qulon.

Sakil-In the dialects of Agdash, Shamakhi, Ganja, Sheki, Baku the word sakil meant "the horse with white foot" Ex. These hourse foot is white/The horse is sakil. Dogs are sakil/white [6, p. 357] as can be seen from the last example, in our dialects and dialects it is not only the word related to the horse. Thus, in the dialects and dialects mentioned above, the word Sakil belongs to the horse, as well as to the dog, and to the white color of various animals. The word Sakil is also not very widely spoken in Oguz and Kipchak languages. The word in the Ganja dialect has another meaning in the meaning of" the best, precious» and is omonimized by the name of the horse: - I did not eat it(sakil tike/the best piece) myself, I gave it to him [6, p. 357].

Result

Historically, there have been various farm areas of the Turkic peoples. Horse breeding occupies a special place in these farm areas. The horse cult, which occupies an important place in

the life of the Turks, was considered sacred from time to time. The names given to the horses were both very diverse and more integrated into the dialects of the Turkic languages.

At the same time, in many sources devoted to dialects and dialects of the Azerbaijani language, a large number of words and terms related to equestrian have been recorded in Azerbaijani literature.

For the first time in the history of mankind, the Turks who domesticated the horse used it for one or another purpose in ancient times, conducted deep observations on them and, as a result of the observations, gave the horses colorful names according to their age, signs, sex, run, gait, strength, markings. Therefore, in the dialects of the Oguz group of Turkic languages, as well as in the dialects of the Kipchak group of Turkic languages, the words related to equestrian constitute a special lay. This lay is a very interesting part of the lexical-semantic system of dialectology of common Turkic languages. The historical development of the lexicon layer of equestrian shows that the dialectal layer, formed as a result of a certain period, historical development and a certain necessary need, both Oghuz and Kipchaks were used jointly in most aspects. This is primarily due to integration with the use of a wide range of languages, and the extensive investigation of these issues in dialects of the Turkic languages is quite actualistic in modern times.

Reference

1. Shiraliyev M. Baku dialect. - Baku, 1949. – 250 p.

2. Rustamov R. Quba dialect. Academy of Sciences of the AzSSR, Institute of Literature and Language named after Nizami.- B .: Academy of Sciences of the Azerbaijan SSR, 1961. – 281 p

3. Kazimov I. Comparative lexicon of modern Turkic languages. Volume II. – Baku: «Taknur» publishing house, 2010. – 400 p.

4. Guboglo M. Gagauz terminology for cattle breeding // Turkic lexicology and lexicography. – M., 1970. – P. 217-236.

5. Kononov A.N. Historical development of the vocabulary of the Turkic languages. – M., 1961. – 468 p.

6. Dialectological Dictionary of the Azerbaijani language. – Baku, 1964. – 480 p.

7. Fasmer M. Etymological dictionary of the Russian language. P.T: I-I. – M.: Progress, 1973. – 850 p.

8. Dobrodomov I.G. On the etymology of the Mari name of the horse // "Soviet Finno-Ugric Studies". – Tallinn, 1970. – 147 p.

9. "Karşılaştırmalı Türk Lehçeleri Sözlüğü" Cilt 1-2 (co-authored). – Ankara: Kültür Bakanlığı Basılımı, 1st volume: reference book, 1991. – XIV + 1183 p.; Ankara: 2nd volume: «Dizin», 1992. – 502 p.

10. Tursunov S. Lexical features of the dastan «Alpamysh» AKD. – Tashkent, 1990. – 20 p.

11. Shcherbak A.M. The names of domestic and wild animals in the Turkic languages / historical vocabulary of the Turkic languages. – M.: Institute of Linguistics, 1961. – 172 p.

Reference

1. Shiraliyev M. Baku dialect. (Baku, 1949, 250 p.) [in English].

2. Rustamov R. Quba dialect. Academy of Sciences of the AzSSR, Institute of Literature and Language named after Nizami. (B., Academy of Sciences of the Azerbaijan SSR, 1961, 281 p.) [in English].

3. Kazimov I. Comparative lexicon of modern Turkic languages. (Baku, «Taknur» publishing house, II (2010), 400 p.) [in English].

4. Guboglo M. Gagauzskaya terminologiya po skotovedstvu // Tyurkskaya leksikologiya i leksikografiya. Group in dialects of Turkish languages [Gagauz terminology on cattle breeding // Turkic lexicology and lexicography]. (Moscow, 1970, P. 217-236.) [in Russian].

5. Kononov A.N. Istoricheskoe razvitie leksika tyurkskih yazykov [Historical development of the vocabulary of the turkic languages]. (Moscow, 1961, 468 p.) [in Russian].

6. Dialectological Dictionary of the Azerbaijani language. (Baku, 1964, 480 p.) [in English].

7. Fasmer M. Etimologicheskij slovar russkogo yazyka [Etymological dictionary of the Russian language]. P.T: I-I. (Moscow, Progress, 1973, 850 p.) [in Russian].

8. Dobrodomov I.G. K etimologii marijskogo nazvaniya lotadi / "Sovetskoe finno-ugrovedenie" [On the etymology of the Mari name for a horse/ "Soviet Phippo Ugric Studies"]. (Tallin, 1970, 147 p.) [in Russian].

9. "Karşılaştırmalı Türk Lehçeleri Sözlüğü" [Dictionary of comparative Turkish dialects]. (Ankara, 1992, 502 p.) [in Turkish].

10. Tursunov S. Leksicheskie osobennosti dastana "Alpamysh" AKD [Lexical features of the dastan «Alpamysh» AKD]. (Tashkent, 1990, 20 p.) [in Russian].

11. Sherbak A.M. Nazvaniya domashnih i dikij zhivotnyh v tyurkskih yazykah / istoricheskaya leksika tyurkskih yazykov [Names of domestic and wild animals in the turkic languages / historical vocabulary of the turkic languages]. (Moscow, Institute of Linguistics, 1961, 172 p.) [in Russian].

Махира Гусейнова
Әзербайжан мемлекеттік педагогикалық университеті, Баку, Әзербайжан
(E-mail: mahire.huseynova@adpu.edu.az)

Түркі тілдерінің диалектілеріндегі жылқы шаруашылығы терминдерінің интеграциясы

Аннотация. Түркі халықтары ежелден бері жылқы өсірумен айналысқаны белгілі. Жылқы лексемаларының үлкен қабаты ұрпақтан ұрпаққа, халықтан халыққа беріліп, түркі халықтарының тілі мен диалектілерінде сақталған. Бұл мақалада жылқы лексемаларының фонетикалық вариациялары зерттеледі, жылқы диалектілерінің семантикалық ерекшеліктері мен трансформациялары қарастырылады, түркі халықтарының мәдениетінде жылқы лексикасының интеграциясы мәселелері ашылады. Түркі тілдерінің салыстырмалы-тарихи лексикасы зерттелгеніне қарамастан, олардың диалектологиялық байланыстарын қарастыру, тарихи-этимологиялық аспектіде пассивті және белсенді диалектологиялық сөздіктердің дамуын зерделеу әлі күнге дейін жеткілікті дәрежеде қолға алынбаған. Мақалада мазмұндалған контексте оғыз және қыпшақ тілдерінің диалектілеріндегі жылқы лексемалары оғыз және қыпшақ тілдерінің диалектологиялық сөздіктерін әзірлеудің негізі ретінде сараланды.

Кілт сөздер: жылқы лексикасы, диалектілер, интеграция, оғыз және қыпшақ тілдері, диалектологиялық сөздіктер.

Махира Гусейнова
Азербайджанский государственный педагогический университет, Баку, Азербайджан
(E-mail: mahire.huseynova@adpu.edu.az)

Интеграция коневодческих терминов в диалектах тюркских языков

Аннотация. Известно, что тюркские народы с древних времен занимались коневодством. Огромный пласт коневодческих лексем передавался из поколения в поколение, от народа к народу и сохранился в языке и диалектах тюркских народов. В данной статье исследуются фонетические вариации коневодческих лексем, рассматриваются семантические особенности и трансформации коневодческих диалектов, раскрываются вопросы интеграции коневодческой лексики в культуре

тюркских народов. Несмотря на изученность сравнительно-исторической лексики тюркских языков, исследования их диалектологических связей разработка пассивных и активных диалектологических словарей в историко-этимологическом аспекте до сих пор изучены недостаточно. В контексте изложенного в статье раскрываются коневодческие лексемы в диалектах огузских и кыпчакских языков, как базовая основа для разработки диалектологических словарей огузских и кыпчакских языков.

Ключевые слова: коневодческая лексика, диалекты, интеграция, огузские и кыпчакские языки, диалектологические словари.

Information about author:

Mahira Huseynova, doctor of philology, professor, Dean of the Philolgy faculty, Azerbaijan State Pedagogical University, Baku, Azerbaijan.

Автор туралы мәлімет:

Махира Гусейнова, филология ғылымдарының докторы, профессор, филология факультеті деканы, Әзербайжан мемлекеттік педагогикалық университеті, Баку, Әзербайжан.

Сведения об авторе:

Махира Гусейнова, доктор филологических наук, профессор, декан филологического факультета, Азербайджанский государственный педагогический университет, Баку, Азербайджан.

IRSTI 16.21.47

H. Huseynova
Azerbaijan State Pedagogical University, Baku, Azerbaijan
(E-mail: hacerhuseynova@mail.ru)

DOI: https://doi.org/10.32523/2664-5157-2020-2-3-35

Words of Turkic origin in ancient Greek

Abstract. The article notes the functioning of turkisms in many languages of the world, including Greek, English, French, Russian and other languages. It is known that the Turks established socio-political and cultural ties with many ancient peoples, and sometimes settled on the territories of these peoples or in areas close to them. Such areal contacts caused language and lexical borrowings.

N.A. Baskakov in the book "Russian surnames of Turkish origin", wrote that the origins of 300 noble Russian families go back to Turkic roots, including genealogy and the scientist A.Kh. Khalikov notes numerous Turkic words in the Russian language. In the book "500 generations of Turkish-Bulgarian-Tatar origin, known as Russian", he explores 500 surnames of Turkic origin. In the book "Turks in the ancestral roots of the Russians" also gives information about the origin of the Turks and the Turkic generations, known as the Russian generation. According to Chingiz Aitmatov, one third of Russian words are Turkic.

Similar language Turkish loanwords are observed in ancient Greek and modern Greek, which is the subject of this article. According to some researchers, the Indo-European languages on the territory of the Balkan Peninsula appeared thanks to the Greeks. Even in ancient times, researchers noted that in the territory of modern Greece once lived people who did not speak the Indo-European language, which is approximately 2500 BC. The era of 2500-1600 BC is associated with the Hittites, later the Greeks settled on the territory of Hellas.

According to some researchers, the most ancient inhabitants of the territory of Ancient Greece were the traki, whose language was later assimilated with the language of the hittites, and then the Greeks. In ancient scandinavian sources, there are relics of the language of tracts belonging to the Western branch of the proturks, which is confirmed by the praturkian vocabulary and onomastics. The Greek-Turkic language substrata and units imprinted in ancient Greek confirm the presence of Turkic loanwords, which have not lost their relevance in modern language contacts between Turkish and Greek.

Keywords: loanwords, turkisms, russian, ancient contacts, language substrates, Turkish, Greek.

Introduction

The article talks about the ancient history of the Turkic language, the settlement of language carriers-Turkic-speaking ethnos in many regions of the world and their important role in the development of culture of other peoples living in these regions. The influence of Turkic ethnos on the development of languages of other peoples is explained by the presence of words in the language of those peoples.

It is known from the study that words of Turkish origin are available in many languages, including Russian, Greek, French and other languages.. In the book by Shipova "«Dictionary of Turkizms» dealts with that there are 2000 words in Russian with Turkish origin. [6; 15; 16]..

It has been established that the five hundred surnames, known as russian are of Turkish origin. In addition, in Azerbaijan. In his book "Turks in the dynasty Russians" İ.Jafarsoylu gave information about the origin of the Turks and Turkish generations known as russian generations. According to Chingiz Aytmatov (Kyrgyz writer), a third of Russian words are turkish words. However, as Baymirza Hayit said, the main issue is not that there are many Turkish words in russian. The main thing is that in russian important words are pronounced in Turkish.

Many centuries ago there was an obtion that before the Greeks in Greece there was no language of non-Indo - European origin. The idea was given that there were people who did not speak Indo-European language here by scientists who investigated the language . The Greeks have settled since 1600 and the oldest people are traks in the area of Greece, and they are first exposed to language assimilation by het-luvis, and then by the Greeks. In ancient Scandinavian sources, the belonging of the traks to the western arm of the prototurks was considered to be of Turkish origin in ancient Greek, not in early Turkish onomastics, but with the help of samples, the beginning of that was considered questionable , but Turkish origination is able to be determined.

Methods

During the preparation of the article, historical - comparative method, areal-geographical method and descriptive method were used to compare Turkish with other languages. In addition, the statistical method was used, modern linguistics methods were applied.

Analysys

A lot of words from Turkish family are used in many languages around the world . Old Turkish tribes had very keen relationship with the people in their neighboring terrotories and in the areas they settled and according these life long relations words of Turkish origin are used in Greek, English, French, Russian and in some languages.

As we noted, at the time of socio-political and cultural relations , it is possible for one of the peoples in contact to pass a word from one language to another. One of such languages is Greek.

The history of relations between ancient Greek and Oguz goes back to ancient times, legends, mythology. Greek and Turkish Ethnos, language carriers, comparisons between epos, parallels allow us to say this idea. Homer's Polyphems in "Odisseya" and Tepegoz/single eyed creature in the epos "Kitabi-Dede Gorgud" can be an example of this. However, it should be noted that these mythical similarities can be the result of relations between Greek and Turkish language carriers, language contacts. Because the Greeks observed features that belonged to the peoples in contact at the same time, they learned the Legends, epics and fairy tales they heard and brought them to their homes [1, p.71].

According to A.Koniratbayev in the epos the Greeks came to Asia to get acquainted with the literature and culture of the Turkic-Saxons, took the image of Baba-Kumar, as well as the epos about Polyphems in "Odisseya" to Greece . Here the proximity of the famous Greek name of Baba-Gumar in the Kazakh Epos can also confirm the idea: Gumar//Homer. [2, p. 199].

It is known that in ancient Greek there are elements of language that are not peculiar to the Greek language. This idea is also accepted by European scientists. European scientists believe that these elements may have passed through the language of some ancient peoples who lived in this geographical region.

Before the Greeks in Greece there was the idea that there was no language of non-Indo - European origin [3, p. 11]. In ancient times, linguists accepted the idea that there were people who did not speak Indo-European language here [3, p. 12]. Probably the Tracks in Ellada up to 2500, Het-luvis between 2500-1600 BC, the Greeks have settled since 1600.

In ancient Greek, the language units of Turkish origin are supposed to pass through the language of the same ethnos called pelasq and trak, as the ancient authors say.

The language units of Turkish origin, preserved as substrates in Greek, consist of both lexical and morphological units.

For example, in ancient Greek dialects, some cases of the noun were expressed with the help of prefixes of Indo-European origin, as well as suffixes of alien origin. We can say that these suffixes, which were observed in the dialects of Attica and Miken of the ancient Greek language, as well as in the dialect in which Homer's works were written, were also the noun –case formers in the

Turkic languages. In the Greek dialects, along with the means of expression of the noun's place and origin in ancient Greek, are the suffix-өi and өen were also used. –the suffix-өi used in turkish as -da-de-də- ta,- te,- ta,- ta,the suffix –өen as dan –den- ten as noun –case forming suffixes [4, p. 401]. These variants of the place and speech are also in the Bashkir language. For example;
1) - Type: өi- keroөi (in the heart); teloөi (far away); Iloөi (Troyada); poөi (where) etc.
2) - Type: өen- uykuөen (from home); uranuөen (from the sky); xamaөen (from the ground) etc. [5, p. 188].

In Etruscan writings, the-type : өi- //-ti suffix, which is used as the suffix of the noun, corresponds to the form used in Greek dialects.

There are also other forms of cases common to ancient Greek dialects, Etruscan and other Turkic languages. But we consider it appropriate to pay attention to some of the lexemes of Turkish origin, which were developed in ancient Greek.

*Note: the [ө] voice shown above corresponds to the [y] voice in Turkish.

[b/p] sounds, intensively used in ancient and modern Turkic languages, are manifested in ancient Greek lexemes, mainly in the form of [f]. This can also observe on the basis of examples:
1) in ancient Greek, the word qefira/bridge, which is included in the group of words whose etymology is unknown, is used in the meaning of the bridge/korpu. The phonetic compatibility of this word with the words kepir – keper-korpy/bridge is obvious. This word in the form of Kepir – keper –korpy/bridge is in the Chuvash language; the koporo variant in the Kyrgyz language; in the phonetic version of the korpu/bridge in the Azerbaijani language; in the bridge version it works in many modern Turkish languages. As can be seen from the examples, the main difference between the Greek variant and the variants in Turkish is the [f-p] sound difference.It can be assumed that this word has passed from the old Turkic languages to the ancient Greek language. This gives reason to say that the inhabitants of Ellada before the Greeks were Turkish Ethnos [6, p. 69]. The basis of such a provision can be justified by the presence of other words-lexemes, which we observed in ancient Greek. Let's look at some examples in ancient Greek: 1) the word iren-yigid corresponds to the word "ərən -yigid" in Turkish [7, p. 66]. The word iren in Khakassia; in the tatar language is used in the form of iran, which means iren/"brave, hardworking".
2) ilot-this word in ancient Greek means "lower stratum of population" is the same as the word elat (simple people, ordinary stratum of population) in Turkish languages [8, p. 539].

In ancient Greek in the meaning of iras is in the meaning of brave [9, p. 100]. We also come across the word "Eriz" is usually used in ancient Turkic languages along with the word "kağaz" in the same meaning For example: Oguz kağan bir eriz kağaz kisi/erdi. // Oguz kağan was a brave man [10, p. 179].

In ancient Greek the word "ireneo" is in the meaning of funeral song . The word "yiruŋu", which was used in the ancient Turkish language - can be considered a phonetic change of the word in the sense of crying, whining, pity on something. Ancient Turkic texts yirüŋü-yığla //sobbing , For example; kelip yirunudiler/yiğladılar // mourned and cried [10, p. 263]. The root of this verb is the name "ir, ır, yır, yir", which is used in the ancient Turkic language in the meaning of "song, poem" [11, p. 285]. The word "irla, yirla,yurla" at the root of the word is used in the meaning of "To cry to the dead people , whimpering and to cry". This word can also be phonetically associated with the word ağlamaq –zırlamaq//cry –mourning which is used in modern Turkic languages.

The other word of Turkish origin is also used in the ancient Greek language in the sense of crying. This is the word" ialem, ielem", which is used in the meaning of "grief song //ağı". The root component of this noun "ial, iel" is the verb to cry //ila-ıla-yıla-yiqila-yığla [6, p. 70], as well as the Sumerian verb "i-lu//cry" of the same origin.

In the modern Azerbaijani language, the words "yug-yuglamaq-ağı-ağlamaq//cry" can also be associated with the words agi/aglamaq//to cry .

In ancient Greek, it is possible to increase the number of words of this type of Turkish origin. Scythians who settled in the north of Black Sea are ethnically related to traks with inhabitants of

Eastern Europe inhabitants [6, p. 71].

The word өorak//Yarak (weapon), which belongs to the group of words included in the lexicon, taken by ancient Greek language researchers, can also be explained in terms of Turkish languages. Even without any serious research, the relation of this word to the word "yaraq" (weapon), which is used in ancient and modern Turkic languages, is obvious.

In addition, the ancient Greek language "xre" [5, p. 178] associated with the gerek in Turkish xerek in Yakut keray–Uzbek variants in the meaning of gerek //need [12, p. 25] is worked out. One of the proofs that this word is of Turkish origin is the fact that such a word does not exist in Indo-European languages.

Result

We can summarize some of the findings of our research as follows.

In ancient historical sources, written texts, and Scandinavian sources, it is accepted that the Trojans and Traks were of Turkish origin. Tursk (Latin) reflected in European sources; ancient Greek "tirsen" - Etruscan; Scandinavian tiras and other ethnonyms refer to the ancient Turks. The existence of these ethnoses in these areas creates the basis for the development of language units.

From this point of view, based on the comparison of some lexical units used in Greek with Turkish words, we can note that the verb "ireneo" used in ancient Greek to mean "funeral song, lament, weep" is used in ancient Turkish as "yirüŋü" (to cry, grieve, pity something) is similar to the word. Another word is "ialem, ielem" used in the ancient Greek language to mean "to weep", the main part of which is the component "ial, iel" with the verb "ila-ila-yila-yigila-yigla" (to cry, to mourn), as well as the Sumerian may have the same origin as the verb "i-lu // to cry".

The lexical unit oorak // yarag (weapon) as a word included in the lexicon of ancient Greek by researchers can also be explained in terms of Turkic languages: oorak // yarag is clearly related to the word "yarag" (weapon) used in ancient and modern Turkic languages.

At the same time, the word "xre" (in the sense of necessary) in the ancient Greek language is used in the Turkic languages in the variants xerek (tuva), kerex (yakut), keray (Uzbek d.), In the Azerbaijani language in the form "should, necessary". At the same time, one of the factors proving that the word is of Turkish origin is the fact that such a word does not exist in Indo-European languages.

Issues such as the comparison of Turkish and Greek languages and the presence of Turkish words in Greek are still controversial in linguistics and require extensive research.

Reference

1. Mammadov A. Kingdom of Oguz. – Baku: Azerneshr, 1992. – 301 p.

2. Коңыратбаев Ә. Қазақ эпосы және түркология. – Алматы: Ғылым, 1987. – 365 б.

3. Откупшиков Ю.В. Догреческий субстрат. У истоков европейской цивилизации. – Ленинград: ЛГУ, 1985. – 259 с.

4. Yusifov M. Introduction to Turkology. – Baku: Nurlan, 2001. – 200 p.

5. Дворецкий И.Х. Древнегреческо-русский словарь. В 2-х т. – Москва: Госиздат ин. и нац. словарей, 1958. – 1043 с.

6. Karasharli Jengis. Early inhabitants of the Mediterranean basin. The Turks. – Baku: Science and education, 2009.

7. Плутарх. Сравнительные жизнеописания. 3-х т. т II. – Москва: АН, 1963. – 548 с.

8. Геродот. История в девяти книгах. – Ленинград: Наука, 1972. – 599 с.

9. Майяни З. Этруски начинают говорит. – Москва: Наука, 1966. – 333 с.

10. Древнетюркский словарь. – Ленинград: Наука, 1969. – 676 с.

11. Этимологический словарь тюркских языков (под ред. Левитской Л. С.).

12. Севортян Э.В. Этимологический словарь тюркских языков. – Москва: Наука, 1980. – 395 с.
13. Джафарсойлу И. Теонимы в исторической лексики тюркских языков. – Баку: 2006.
14. Халиков А.Х. 500 русских фамилий булгаро-татарского происхождения. – Казань: 1992. – 192 с.
15. Qaraşarlı Ç. Тюркизмы в древнегреческом языке // Исследования Института языкознания им. Насими НАНА, N3, Баку: 2004. – С. 168.
16. Шипова Е.Н. Словарь тюркизмов в русском языке. – Алма-Ата: Наука, 1976. – 392 с.

Reference

1. Mammadov A. Kingdom of Oguz. (Baku, Azerneshr, 1992, 301 p.).
2. Konyratbaev E. Kazak eposy zhene tyurkologiya [Kazakh epic and turkology]. (Almaty, Gylym, 1987, 365 p.) [in Kazakh].
3. Otkupshikov Yu.V. Dogrecheskij substrat. U istokov evropejskoj civilizacii [Pre-Greek substrate. At the origins of European civilization]. (Leningrad, LGU, 1985, 259 p.) [in Russian].
4. Yusifov M. Introduction to Turkology. (Baku, Nurlan, 2001, 200 p.).
5. Dvoreckij I.H. Drevnegrechesko-russkij slovar'. V 2-h t [Ancient Greek-Russian dictionary]. (Moscow, The state publishing house in. and nat. Dictionaries, 1958, 1043 p.) [in Russian].
6. Karasharli Jengis. Early inhabitants of the Mediterranean basin. The Turks. (Baku, Science and education, 2009.).
7. Plutarh. Sravnitel'naya zhizneopisaniya. 3-h t. t II [Comparative biographies]. (Moscow, AN, 1963, 548 p.) [in Russian].
8. Gerodot. Istoriya v devyati knigah [History in nine books]. (Leningrad, Nauka, 1972, 599 p.) [in Russian].
9. Majyani Z. Etruski nachinayut govorit [Etruscans begin to speak]. (Moscow, Science, 1966, 333 p.) [in Russian].
10. Drevnetyurkskij slovar [Ancient Turkic dictionary]. (Leningrad, Nauka, 1969, 676 p.) [in Russian].
11. Etimologicheskij slovar tyurkskih yazykov (pod red. Levitskoj L. S.). [in Russian].
12. Sevortyan E.V. Etimologicheskij slovar tyurkskih yazykov [Etymological dictionary of Turkic languages]. (Moscow, Science, 1980, 395 p.) [in Russian].
13. Jafarsoylu I. Theonyms in the historical vocabulary of Turkic languages. (Baku, 2006).
14. Khalikov A.Kh. 500 Russian surnames of Bulgar-Tatar origin. (Kazan, 1992, 192 p.)
15. Qarasharlı Ç. Turkisms in ancient Greek, Researches of the Institute of Linguistics named after Nasimi NANA, N3. (Baku, 2004, P. 168.).
16.Shipova E.N. Dictionary of Turkisms in Russian. (Alma-Ata, Science 1976, 392 p.).

Х. Гусейнова
Әзербайжан мемлекеттік педагогикалық университеті, Баку, Әзербайжан
(E-mail: hacerhuseynova@mail.ru)

Ежелгі грек тіліндегі түркі тектес сөздер

Аннотация. Мақалада грек, ағылшын, француз, орыс және әлемнің басқа да көптеген тілдерінде кездесетін түркизмдердің қызметі көрсетіледі. Түркілер көптеген ежелгі халықтармен әлеуметтік-саяси және мәдени байланыстар орнатқаны белгілі, кейде олар осы халықтардың аумақтарында немесе оларға жақын аймақтарда қоныстанды. Мұндай аралық байланыстар тілдік, лексикалық кірме сөздерге жол ашады.

Н.А. Баскаков "Түркі ныспылы орыс әулеттері" кітабында орыстың 300 ақсүйек әулетінің

тегі түркілік екенін, оның ішінде ғалымның өзінің шығу тегі де осыған барып тірелетінін жазады. А.Х. Халиков орыс тілінде түркі сөздерінің көптігіне назар аударады. “Болгар-татар тектес 500 орыс фамилиясы” кітабын ол өзі көрсетіп отырған тақырыпты зерттеуге арнайды. И.Джафарсойлу «Орыстардың түпкі тегіндегі түркілер» кітабында орыс арасына сіңісіп кеткен түркі әулеттерінің пайда болуы туралы ақпарат береді. Шыңғыс Айтматовтың пікірінше, орыс сөздерінің үштен бірі – түркі сөздері.

Мұндай түркі кірме сөздері ежелгі грек және қазіргі грек тілдерінде байқалады. Кейбір зерттеушілердің пікірінше, Балқан түбегіндегі үндіеуропалық тілдер гректердің арқасында пайда болды. Ежелгі дәуірді зерттеушілер де қазіргі Греция аумағында бір кездері үндіеуропалық тілде сөйлемеген адамдар өмір сүргенін атап өтті; бұл шамамен б.д.д. 2500 ж. жатады. Ғалымдар 2500-1600 жылдар аралығын хеттермен байланыстырады, кейінірек Эллада аумағын гректер қоныстанды.

Кейбір зерттеушілердің пікірінше, ежелгі Греция территориясының ең көне тұрғындары фракиялықтар болған, олардың тілі кейінірек хетт, содан кейін грек тіліне сіңісіп кеткен. Ежелгі Скандинавия дереккөздерінде прототүріктердің батыс тармағына жататын фракия тілінің сарқыншақтары сақталған; мұны ілкі түркі лексикасы мен ономастикасы растайды. Көне грек тілінде таңбаланған грек-түркі тілдік субстраттары мен бірліктері түркі тілінен кірме сөздер бар екендігін дәйектейді; бұл қазіргі түрік пен грек тілдерінің байланысында да өзінің өзектілігін жоғалтпаған.

Кілт сөздер: кірме сөздер, түркизмдер, орысша, ежелгі байланыстар, тілдік субстраттар, түрікше, грекше.

Х. Гусейнова

Азербайджанский государственный педагогический университет, Баку, Азербайджан

(E-mail: hacerhuseynova@mail.ru)

Слова тюркского происхождения в древнегреческом языке

Аннотация. В статье отмечается функционирование тюркизмов во многих языках мира, в т.ч. греческом, английском, французском, русском и других языках. Известно, что турки установили социально-политические и культурные связи со многими древними народами, а порой расселялись на территориях этих народов или в районах, близких к ним. Подобные ареальные контакты обусловили языковые, лексические заимствования.

Н. А. Баскаков в книге «Русские фамилии тюркского происхождения» пишет, что истоки 300 знатных русских семей восходят к тюркским корням, в т.ч. и генеалогия и самого ученого. А.Х. Халиков отмечает многочисленные тюркские слова в русском языке. В книге «500 русских фамилий булгаро-татарского происхождения» он исследует пятьсот фамилий тюркского происхождения. И. Джафарсойлу в своих трудах дает информацию о происхождении турок и тюркских поколений, известных как русское поколение. По мнению, автора в лексике русского языка много тюркских слов.

Подобные языковые тюркские заимствования наблюдаются и в древнегреческом и современном греческом языке, чему посвящена данная статья. По мнению некоторых исследователей, индоевропейские языки на территории Балканского полуострова появились благодаря грекам. Еще в древности исследователи отмечали, что на территории современной Греции некогда жили люди, которые не говорили на индоевропейском языке, что приблизительно относится к 2500 г. до н.э. Эпоху 2500 - 1600 до.н.э. ученые связывают с хеттами, позже на территории Эллады поселились греки.

По мнению некоторых исследователей, самые древними жителями территории Древней Греции были Пеласки или Тракки, язык которых позже ассимилировался с языком хеттов, а затем греков. В древних скандинавских источниках сохранились реликты языка траков, принадлежащих

к западной ветви прототюрков, что подтверждается пратюркской лексикой и ономастикой. Греко-тюркские языковые субстраты и единицы, запечатленные в древнегреческом языке, подтверждают наличие тюркских заимствований, которые не потеряли актуальность и в современных языковых контактах турецкого и греческого языков.

Ключевые слова: заимствования, тюркизмы, русский, древние контакты, языковые субстраты, турецкий, греческий.

Information about author:

Hajar Huseynova, Prof., Dr. of Philology Faculty of Philology, Azerbaijan State Pedagogical University, Baku, Azerbaijan.

Автор туралы мәлімет:

Хаджар Гусейнова, филология ғылымдарының докторы, профессор, филология факультеті, Әзербайжан мемлекеттік педагогикалық университеті, Баку, Әзербайжан.

Сведения об авторе:

Хаджар Гусейнова, профессор, доктор филологических наук филологического факультета, Азербайджанский Государственный Педагогический Университет, Баку, Азербайджан.

МРНТИ 18.41.91

Р.А. Мамедова
Национальная Академия наук Азербайджана, Баку, Азербайджан
(E-mail: renasarabskaya@mail.ru)

DOI: https://doi.org/10.32523/2664-5157-2020-2-3-42

О методологии музыкальной тюркологии

Аннотация. Морфологический анализ как конструирование определенных типологий в культуре, несомненно, связан с генетическим кодом этноса. С одной стороны, у геноформулы имеется множество версий, с другой - определенное обобщенное представление об основных параметрах его функционирования. С чем связано это явление? С эволюционными процессами, которые очень сложно отследить. Только сравнение версий способно выявить основной стержень, модель, инверсию, набор типологических признаков, комплекс обязательных необходимых элементов. Изучение роли этнического субстрата в формировании культурной идентификации на основе исторической типологии опирается на базовые общечеловеческие ценности и локальные особенности духовного самоопределения народов. В статье предпринимается попытка представить методологию музыкальной тюркологии на материале азербайджанской народной музыки.

Ключевые слова: геноформула, культура, искусство, сравнение, тип, тюрки.

Введение. Существуют разные методы исследования, позволяющие обнаружить интонационно-ритмический корень того или иного мотивно-тематического образования. Существует очень интересная литература о стадиально различных типах музыкального мышления. Есть и различного рода разногласия.

Поскольку существует определенное разнообразие мнений по поводу зарождения ладового чувства, то известную теорию от простого к сложному можно было бы рассмотреть как эволюционную цепочку в развитии жанровой системы азербайджанской народной музыки. Например, от обрядовых и колыбельных, детских песен к развернутым композициям азербайджанского мугама.

Материалы и методы. Азербайджанской теоретической науке следовало бы поставить вопрос о поиске коренных «первопричин» геноформул азербайджанской ладовой системы. Речь идет о раннем этапе интонирования в азербайджанской музыке. Мы рассматриваем эти геноформулы как своего рода «природный феномен», который стал основой национально специфического, особого типа музыкально-высотной организации, какую и представляет собой азербайджанская музыка. Кстати, такого рода «объяснительные» тенденции существовали и в истории такой теоретической системы, как ладогармоническая система венского классицизма.

В азербайджанской народной музыке существует определенный интонационный слой, тесно связанный с тюркской наследственностью. Так, например, если рассматривать геноформулу как элемент некоей системы модифицирования, то окажется, что геноформула является реликтовым субстратом музыкального мышления. Образующая ее генетическая цепь моделей – это разного рода звуковые символы, клише, стереотипы, первоистины, первопричины, первообразцы.

Сравнение самых разных геноформул в народной музыке тюркских народов подтверждает их первичность как особых, выделенных сознанием категорий.

Геноформула – ядро, которое служит структурной основой множества конкретных мелодических форм в пространстве тюркского мира.

Степень исследованности темы. Определяя интонационные универсалии, И. Земцовский определил формульность как «фольклорную «фоносферу». Ученый писал: «Современная наука о фольклоре уже не может обойти своим вниманием разнообразные «бродячие музыкальные формулы», мелодические и ритмические стереотипы, исполнительские клише, общие места и «стандартные фразеологические формулы». Затем следует фраза, весьма важная для нашего исследования: «Более того, мера устойчивости традиционной музыки связывается с подлинностью и органичностью соответствующего фольклорного региона (диалекта)» [1, с. 118]. И. Земцовский перечисляет разнообразные определения этого явления. Среди них:

«формулобогатство» (В. Виора);

жанр – «закрепленный свод интонационно-мелодических формул» (В.И. Елагов);

«формула-афоризм» (З.В. Эвальд);

«мелодические формулы – напевы» (Б. Асафьев);

«напев-формула» (З. Эвальд) [1, с. 125].

И.И. Земцовским, разработавшим теорию мелодической формульности, был поставлен следующий вопрос: «Что такое музыкальная формула как явления музыкального сознания? Вот в чем, на мой взгляд, заключен вопрос вопросов теории мелодической формульности в фольклоре. Феномен мелодической формульности соответствует исторически определенному уровню музыкального сознания, для которого характерно мышление формулами. Именно поэтому, это не просто «структурное», но «мыслительное» явление, оно и относится ко всем традиционным жанрам фольклора соответствующей стадии развития без исключения. Поэтому же только как стадиальное явление оно и может быть до конца понято нами». И далее: «Если мы уже сегодня признаем синкретичность самого сознания традиционных носителей фольклора, для которого все функции полиморфны, а все формы полифункциональны и соответственно полиморфна функция формульности, то мы должны будем определить, какая именно формульность – музыкальная, словесная, ритуальная или другая – выступает в качестве интегрирующей в рассматриваемой системе обряда» [1, с. 126].

По мнению ученого, «мышление формулами» - это стадиальное явление. Мы разделяем такой подход и именно поэтому в термине «геноформула» подчеркиваем стадиально значимый аспект – генетический. Понятие геноформулы близко стоит к формулировке архетипа В.Гошовского. Архетип «праформа древнеславянской народной музыки» [2, с. 5]. « Это когнитивная структура, в которой в краткой форме записан родовой опыт» [3, с. 37].

Видится возможным использовать синонимы формульности, которые более ярко высвечивает изучаемый феномен. Например, «генетический «знак», интонационный прототип, ритуальное клише. Как известно, формульные попевки концентрируют в себе ладовую семантику и репрезентируют древнейшие формы интонирования. Функционирование традиционного, клишированного пласта в эволюции музыкального фольклора отражает определенную информацию о культуре.

Анализ. Фиксация тюркских музыкальных сегментов представляет собой сложный исследовательский процесс. Ориентиром служит формульность этих сегментов. Генезис родства, единые корни тюркской музыкальной системы заключены в типологиях этнокультуры. Процесс становления геноформулы шел как процесс мелодической концентрации ладовых неустоев вокруг основного звука. Постепенно мелодический абрис приобретал структуру сложного комплекса с внутренней дифференциацией мелодических устоев и неустоев. Все целое приобретало характер магнитного поля притяжения.

Эволюция геноформулы – это интонационность, возникающая в процессе

становления, ладовая работа в процессе концентрации и роста. Иначе говоря, развитие геноформулы движется по направлению концентрации ладофункциональности.

В геноформуле зафиксировано сразу несколько важнейших уровней музыкального сознания – первичность импульса и концентрированность «отлитой», стабильной модели. Иными словами, порождающее начало базируется на крепком стержне.

Итак, в геноформуле складывалась первичная, базовая интонационная, а затем и ладофункциональная связь; геноформула обозначила идею тонического кадансирования и, наконец, вобрала наиболее специфические этнорегиональные особенности музыки.

Наиболее специфичными и константными признаками геноформулы следует считать:

- меру звуковысотной устойчивости;
- сходный тип интонирования;
- распространенность в пределах определенного ареала;
- формульность.

В геноформуле зафиксированы «продуктивные силы мелотворчества» (И. Земцовский).

Геноформула – это, прежде всего, жизнеспособный элемент музыкальной культуры, а потому определивший ее мелогенез.

Считая геноформулу инвариантной моделью множества схожих вариантов, можно подтвердить ее мелодическую значимость как категории типологической и ее тематическую значимость как категории функциональной. На уровне рассмотрения геноформулы как истока, первичного сегмента тюркской музыкальной речи, мы подчеркнем, что изучение формульного пласта народной музыкальной культуры раскрывает полисемантизм художественного образа, а это непосредственно связано с жизнедеятельностью этнического коллектива.

Устойчивость музыкального языка азербайджанской музыки свидетельствует о богатейшем культурном опыте. Этот опыт был накоплен азербайджанской музыкальной культурой в течение огромного исторического времени (имеются в виду многие тысячелетия истории Азербайджана).

Семантика геноформулы формировалась как прикладная связь, связь с конкретными явлениями этнического коллектива. Она складывалась как максимально доходчивая структура музыкального языка. Это происходило в том случае, когда, например, в песнях озвучивались интуитивно-ощущаемые «лексемы» обрядовой музыкальной речи.

Геноформулу отличает рельефность, звуковысотная значимость, достаточно часто мелодическая яркость. «Самое древнее и как правило самое простое в ладоинтонационной среде оказывается и самым живучим» [4, с. 18].

Геноформула – семантически значимая единица. Так, есть геноформулы со своей семантикой (напомним этос азербайджанских ладов Уз. Гаджибейли). Например, интонации лада шур объединяют героико-эпическую интонационность музыки азербайджанских и турецких ашыгов, лирическая музыка свадебной обрядности центрируется на интонациях лада сегях. Можно констатировать связь геноформулы с образностью народной музыкально-поэтической системы.

Следующим этапом после констатации интонационных совпадений в музыке тюркского мира является изучение функциональности ладоинтонационных сегментов. И лишь после такой аналитической работы возможно моделирование геноформулы тюркского региона. Как было сказано в начале исследования, предварительно, в качестве рабочей гипотезы можно выдвинуть ряд ладовых моделей (имею в виду тонические каденции ладов - *раст, шур, сегях*) как ладоинтонационный ряд типологического значения. Последнее целесообразно в силу определенных причин. Во-первых, важно подчеркнуть безупречность гения Уз. Гаджибейли. Во-вторых, акцентировать внимание на уровне ладофункциональном. В-третьих, предложить определенную семантическую данность, раскрывающую ти-

пологичность в достаточно широком региональном масштабе, ибо конкретный текст безгранично разнообразен, и любая геноформула оказывается рассредоточенной в этом тексте. Поэтому столь важно для нас качество стабильности, повторяемости, клишированности. Последнее, как известно, формирует инвариант, типологическую модель, геноформулу.

Итак, ладоинтонационная система, будучи сложной системой функционально значимых элементов, была организована вследствие накопления фольклорной практикой жизнеспособных моделей. Эти модели с течением времени кристаллизовались и откладывались в музыкальной культуре в различные исторические эпохи. Музыкальный фольклор, как известно, с одной стороны – хранит в себе следы своего происхождения, с другой – отражает ступени эволюционного развития. Многоплановость музыкального фольклора тесно связана с этногенезом, ибо включает в себя следы разного рода влияний. Способом обнаружения геноформулы, точнее, методологическим «ключом» могут послужить и типологические свойства модели, которые в азербайджанской народной музыке не только стабилизировались и приняли формульный характер. Более того, они воспроизводились на протяжении многих веков, отразились в письменных источниках в азербайджанской культуре и окончательно (применительно к современной эпохе) зафиксировались Уз. Гаджибейли в «Основах азербайджанской народной музыки» в виде тонических каденций азербайджанских ладов. В процессе своего развития геноформула формируется таким образом, что возникает возможность прогнозировать ладовый процесс, создавать определенные функциональные связи. Поэтому и смысловая наполненность формульных мотивов остается стабильной. В.Жирмунский выделяет в тюркском эпосе три культурных пласта: «Древнейший доисторический... Второй слой исторический по преимуществу... Последний наиболее поздний слой определил собой мусульманизацию эпоса» [5, с. 323].

Существуют определенные барьеры, регламентирующие, ограничивающие «бесконечную» вариантность геноформулы во времени и пространстве. Эти структурные рамки приобретают значение типологий. Последнее и становится «механизмом» сохранения основных черт геноформулы.

Изучение закономерностей мелодической функциональности становится существенным в определении геноформульных типологий. Сгущение интонационной типологичности на уровне геноформулы закономерно. Геноформула – компактное, самодостаточное единство. Ее целостность исходит от функциональной взаимообусловленности ее составляющих. Выразительность мелодического рельефа геноформулы, ее характерность возрастает по мере усиления функциональных процессов. Чем четче функциональная значимость слагаемых геноформулы, тем ярче ее семантика.

Важно указать, что ладоинтонационный подход наиболее оптимален в изучении основ музыкальной тюркологии.

Рассматривая общие основы тюркской музыкальной системы, которые имеют значение генетического фонда этой системы, мы обращаемся прежде всего к ладоинтонационности, на уровне которой ярче всего отражены генетически значимые типологии.

Признаки геноформулы – ладоинтонационная определенность, устойчивость. Это означает, что при всех бесконечно неисчислимых вариантах существует инвариант, модель, вбирающая в себя специфику интонирования тюркского пространства.

Необходимо рассмотреть сложившийся мелодический тип в азербайджанской музыке, то есть геноформулу в ее как «кристаллической», так и «эволюционной» форме.

Как было отмечено, геноформула по своим формульным параметрам аналогична тоническим каденциям в ладовой системе азербайджанской музыки. Однако геноформула не адекватна тоническим каденциям, поскольку не несет на себе идею кадансирования.

Ведь мелодическая тоника тесно связана с ладофункциональной системой азербайджанской музыки в целом. Геноформула же представляет собой лишь ту ее часть,

которая открыта идентификациям тюркского пространства.

Тем не менее, необходимо рассмотреть геноформулу как данность, особенности ее сложившейся структуры и на уровне профессиональном, в свете известной теории азербайджанской ладовой системы. Более того, геноформула в условиях профессиональной музыки устной традиции представляет собой функционально сложный, ладоинтонационно развитый элемент, ибо фиксированность выразительного значения определенных мелодических моделей связана со смысловым потенциалом, накопленным в процессе музыкальной практики нескольких веков истории азербайджанской музыки. Здесь важна опора на принцип функциональности. Последнее целесообразно и верно, ибо функциональность азербайджанской ладовой системы, с одной стороны – сосредоточила, сфокусировала закономерности азербайджанской музыки, с другой стороны – приобрела порождающие функции, охватила все музыкальное пространство азербайджанской музыки.

Именно устойчивость функциональных отношений стимулировало и обеспечивало богатейшее разнообразие азербайджанского музыкального фольклора. Важным является то обстоятельство, что гомогенность, устойчивость, стабильность этой функциональной системы сложилась в результате длительного исторического отбора ее основных ладоинтонационных констант.

Способность геноформул к функциональной связности, предсказуемости появления того или иного элемента становится типологически значимым фактором. Ибо закономерности ладофункционального содержания становятся основой идентификации геноформульного ряда в музыке народов тюркского мира. Таким образом, генетический ряд объединяет не только интонационные совпадения, но и целый ряд родственных ладофункциональных ориентиров.

Хорошо известно, что ладофункциональная осмысленность определяет ступени лада как фиксированные ступени окристаллизованного лада. В азербайджанской музыке выразительная фиксированность ладовой системы непосредственно связана с ее устойчивостью. Можно отметить, что выделенные Уз.Гаджибейли полные тонические каденции – это «генетическая» классификация мелодических моделей. Иными словами, учитывая исторически сложившуюся ладовую систему (и об этом свидетельствует и практика средневековой теоретической науки, и сложная конструкция азербайджанских инструментов), Уз.Гаджибейли сформировал идею об устойчивости мелодических формул, выразившихся в тонических каденциях [6, с. 23].

Типологичность, константность тонических кадансовых формул обязывает рассматривать их как важные модели музыкального сознания. Стереотипизация этих семантически значимых структур представляла собой процесс эволюции музыкальной системы. Именно поэтому в тонических формулах отложились не только специфика звукорядового уровня, но и ладоинтонационные взаимосвязи функционального уровня.

Поскольку рассмотрение свойств каждой геноформулы производится с точки зрения типологической, можно говорить об обобщенных моделях лада, интерпретировать результативность процесса эволюции геноформулы, выраженного в тонических каденциях азербайджанских ладов, сформулированных и обобщенных Уз.Гаджибейли.

Здесь доминантна и звуковысотность, и линеарный абрис, и функциональные сопряжения в границах ладоинтонационной модели.

Важно подчеркнуть, что эволюция, кристаллизация геноформульного ряда в азербайджанской музыке шла параллельно становлению и укреплению ладофункциональности. Решающую роль сыграла централизация ладовых структур и формирование ладофункционально устойчивых комплексов. Именно поэтому мелодическая яркость геноформул обусловлена силой выразительности и логикой функционального ладостановления.

И, тем не менее, может возникнуть вопрос: если геноформула в определении

автора «повторяет» тонические каденции, зафиксированные в работе Уз.Гаджибейли «Основы азербайджанской народной музыки», то в чем заключается специфика именно геноформульного ряда? В чем отличие? Наши научные рассуждения опираются на тонические каденции ладов раст, шур, сегях, ибо они совпадают с аналогичными типологическими структурами в музыке и иных тюркских народов. Иными словами, тонические каденции вычленены из огромного мира народной азербайджанской музыки, а геноформула формулируется на основе тюркской музыки. Однако в обеих константах решающую роль играет концентрированность музыкального сознания, сосредоточенность музыкального мышления на доминантных свойствах системы.

Если тонические каденции представляют собой как бы вторичные, результативные проявления системы, то геноформула первична и лежит у основания ее. Поэтому геноформула адекватна не тоническим каденциям, а идее кадансирования. Обогащение интонационной формульности, наращивание ее функционального потенциала свидетельствует о развитии музыкальной системы в целом, а сложение функциональной соподчиненности отдельных звуков и интонаций геноформулы знаменует собой следующий, более высокий уровень развития музыкального искусства.

В процессе своего становления и развития геноформула проходит ряд этапов. Последний, известный сегодня по образцам азербайджанского музыкального фольклора этап – это семантическая выразительность, мелодическая яркость, индивидуальность. Самое главное: геноформула фигурирует в качестве тематически значимого материала в структуре произведений азербайджанского музыкального творчества. Вместе с тем, актуализация геноформулы как тонического центра имеет огромное значение, ибо геноформула концентрировала в себе основные звуковысотные процессы, здесь кристаллизовались основные ладофункциональные параметры музыкальной системы. Поэтому геноформула – это, прежде всего, первичная структура интонирования, которая определила многое в музыкальной системе азербайджанской музыки, - определила специфику и ладоинтонационности, и тематизма, и структуры.

Однако, если геноформула – это область генетических универсалий, то какую специфику она могла предопределить? Она определила доминанты регионального музыкального менталитета, целостность звуковыражения ареала, которые позволяют функционировать азербайджанской музыке как равноправному, паритетному слагаемому музыкальной культуры Кавказа, Ближнего и Среднего Востока. Именно геноформула оказалась в центре сложения мелокультуры, а потому послужила порождающим компонентом, который, сохраняя свою самоценность, модифицировался в конкретных образцах.

В силу вышеназванных свойств, геноформула лежит в основе тематического материала народной музыки, становится основой структуры, оформляя чаще всего начало, импульс, экспозиционный и заключительный.

Итак, Уз. Гаджибейли впервые в музыкознании сформулировал музыкально-генетические истоки азербайджанской музыки. Труд Уз. Гаджибейли отразил богатейший культурный опыт азербайджанской музыки, в контексте которой существовали свои типологически значимые геноформулы, характерные как для азербайджанской музыки, так и для некоторых иных музыкальных систем Востока.

Путь изучения геноформульного ряда включает в себя следующие этапы:

1. Анализ простейших ладовых структур, организующих абрис геноформулы. В основе аналитической реконструкции лежит повторность как гарант стабилизации ладоинтонационного целого, повторность как средство кристаллизации ладофункциональных процессов.

2. Простейшие соотношения архетипа – двузначные, трехзвучные лады складывают генотип, геноформулу. Поэтому рассмотрение геноформулы как первоимпульса,

заложившего условия формирования многослойности, многопластовости азербайджанской народной музыки, определившего «возрастные» особенности азербайджанской музыки представляется целесообразным.

Именно наличие ладоинтонационных типологических параметров позволяет констатировать генетическую связь музыки тюркских народов данного уровня, конкретнее, констатировать функционирование геноформулы на более широком региональном пространстве. Здесь важным являются особенности сложившегося геноформульного ряда, раскрытие его типологического родства с иными культурами. Во главу угла становится характеристика этнокультурного ареала распространенности геноформульного ряда.

Этот этап отличается особой сложностью. Поскольку тюркский мир разнолик, разнообразен, путь анализа от регионального к анализу обобщающих типологий лежит через целый иерархический ряд сравнительных операций.

Кроме того, существуют аспекты, которые также необходимы в исследовании геноформулы. Например:

- функционирование геноформул в разных жанрах. И здесь центральный вопрос связан с влиянием жанра на вариативность геноформулы;
- сравнительный анализ геноформулы в азербайджанской жанровой системе и в отдельных жанрах музыки тюркоязычных народов. Именно так можно установить «фамильное сходство» геноформул.

В краткой тезисной форме это процесс можно описать следующим образом.

Повторность интонационных моделей приводит к их формульности, клишированности, стабильности, устойчивости. Последнее обуславливает их узнаваемость в каждом конкретном тексте и позволяет подходить к геноформуле с типологических позиций. Типологические схождения демонстрируют родство музыкального этногенеза. При этом следует подчеркнуть, что азербайджанская музыкальная система, будучи многослойной сложной системой с множеством привходящих в нее элементов, была, безусловно, откристаллизована в результате многих исторических взаимосвязей азербайджанской музыки с музыкой народов иных стран. В азербайджанскую народную музыку привносились, с течением времени, разные компоненты, которые затем становились ее важными слагаемыми. Поэтому следует говорить, что азербайджанская народная музыка хранит в себе и генезис, исток своего происхождения, и вместе с тем, функционирует как многоуровневый феномен народной культуры. Гомогенность культуры здесь однозначна.

Сразу скажу, что, возможно, существовал единый пласт звуковысотных универсалий. Рост семантизации привел к национальной специфике. Утвердившись на ладоинтонационном этом уровне, геноформула как модель музыкального сознания входит в тот или иной контекст. Зафиксировавшиеся звуковые комплексы постепенно приобретают определенную функцию в контексте. Так складывается функциональность ладовой системы. Таким образом, именно специфичность геноформулы определяет взаимосвязь с контекстом. Последний порожден геноформулой и зависим от нее. Приведу пример из близкой культуры – мугамной.

В контексте профессиональной музыки устной традиции (а это уже уровень фиксированности в научных трактатах средневекового периода истории Азербайджана) геноформула становится тематически значимой.

Освоение звукового поля в азербайджанском мугаме представляло собой постепенное освоение тех или иных звуко-интонаций системы. Безусловно, сегодня мы владеем сложившейся, фундаментальной, мощной системой профессиональной музыки устной традиции. Но эта система складывалась постепенно. Принцип освоения новых драматургических «векторов», в форме мугама, - яркое тому свидетельство. Мугам рождался в поисках, в постепенном освоении ладофункциональных «рубежей» формы.

Структурная стабильность геноформулы в азербайджанском мугаме представляет

собой не только исходное «ядро», но и заключительное звено то или иной структуры.

Речь идет о геноформулах, являющихся основанием «экспозиционных» участков формы. Вместе с тем, активно их участие и в развитии формы. Так, достаточно часто то или иное слагаемое формулы может временно принять на себя функции устоя. Поскольку в геноформулах фиксируется специфика ладофункционального выражения, в мугаме геноформульный ряд помимо иных структурных векторов организует форму.

Геноформула, как правило, тесно связана со структурой целого и чаще всего лежит у ее логического корня. Выполняя функцию централизующего стержня, геноформула становится и поводом к развитию, порождая его все новые и новые витки.

Результаты. На основе вышеизложенного вытекает, что музыкальная тюркология оперирует категориями, в которых отражены аналогии закономерного порядка. В фундаменте же «здания» музыкальной тюркологии лежит идея геноформулы, поскольку одной из составляющих сложной структуры музыкального фольклора является его этнокод.

Итак, сверхзадача музыкальной тюркологии – это осуществление такого научного проекта, который можно было бы определить как генезис и эволюция музыкального мышления в культуре тюркоязычных народов. Данная работа ограничена изучением генезиса музыкального интонирования азербайджанской народной музыки, обусловленного тюркскими корнями этногенеза. Мы поставили перед собой цель реконструировать определенные ладоинтонационные, мелодические модели, «запрограммированные» в исторической памяти тюркских народов.

Исследование тюркского фактора, тюркских корней, являющихся мощными слагаемыми нашего этносознания, позволяют ответить на многие фундаментальные вопросы этномузыкознания.

Тюркская музыкальная культура прошла большой исторический путь развития, отмеченный на каждом его этапе тесными межрегиональными контактами. Сегодня изучение истории взаимосвязей в контексте широкого спектра проблем исторического, этнографического, культурного характера представляет несомненный интерес. Многочисленные тюркоязычные народы и народности Ближнего и Среднего Востока создали удивительно самобытные и оригинальные стилевые пласты, пополнив сокровищницу мировой культуры. Так сложилось, что в силу многих объективных исторических, географических, социально экономических, наконец, этногенетических факторов все они наделены обилием сходных, родственных черт. Этот процесс глобальных интеграционных процессов начинался еще в древнем мире. Изучение тюркского генофонда сегодня является актуальной задачей, так как оно помогает раскрыть истинное понимание далекой истории наших предков и дает ее адекватное осмысление.

В общей панораме восточной художественной культуры нельзя не заметить, что многие ее ценности сформировались и отложились в истории человечества именно как результат межкультурных и межрегиональных взаимосвязей. Судьбы тюркских народов в определенные эпохи истории были особенно близкими. Таков, например, вклад, внесенный в восточную культуру тюрками, эпосом «Китаби Деде Коркут». «Китаби Деде Коркут» представляет для нас явление межрегионального масштаба, в создании которого участвовали многие тюркоязычные народы.

По мере углубления наших знаний, в результате новых открытий в науке, благодаря совершенствованию самих исследовательских методов, мы все более дифференцированно стремимся раскрыть сходство и различие творческих принципов, развивающихся в разных музыкальных традициях. Причем, каждая из этих традиций воспринимается нами не только как часть исторического целого, принадлежащего тюркскому пространству, но и как вполне самостоятельная художественная система.

Не будет преувеличением сказать, что проблемы музыкальной тюркологии являются тем пробным камнем, на котором испытывается не только сравнительная методология,

но и практическая основательность научного подхода к большим разнонациональным музыкальным процессам. В решении их сходятся различные аспекты современной музыковедческой, философско-исторической, эстетической, этноискусствоведческой мысли. В данном случае нам важно рассмотреть эти проблемы с точки зрения сравнительного подхода к истории тюркской культуры. Необходимо понять тюркскую культуру не как сумму нескольких национальных традиций, но как особую динамическую систему, которая зарождалась, развивалась и функционировала в генетических, контактных, типологических связях ее слагаемых. Подобные взаимосвязи, захватывающие все уровни тюркской системы (творчество отдельных мастеров, жанровые ветви, стили, направления и художественные методы), могут быть прослежены во всё расширяющихся кругах – в границах относительно малой группы культур, в пределах широкого историко-культурного региона, а также в масштабе всей тюркской культуры.

Содержание понятий и категорий, отражающих такой обширный материал, каким является музыкальная культура тюркских народов, должно быть достаточно емким и обладать универсализмом. Ведь сюда должны быть включены все уровни музыкального процесса – и в объеме огромного региона, и стилистики целых художественных эпох. Таким образом, сравнительное рассмотрение истории тюркской культуры будет обусловливать не только развитие основных, уже отработанных музыковедческих понятий, но и содействовать формированию новых. Причем последние, в целях строгой научной определенности, необходимо формировать внутренне подвижными, что позволило бы им стать реальным отражением «живой» истории.

Заключение. Сравнительно-типологическое изучение ведущих черт разных национальных систем показывает, что каждая из них представляет собой некую устойчивую взаимосвязь исторических, этнических, эстетических и других ценностей. Они развиваются вместе с историческим развитием народа и, одновременно, как часть единого тюркского процесса. При этом, специфику национальной культуры, а также ее роль в системе более широкого масштаба (т.е. тюркского пространства), определяет характер внутреннего взаимодействия элементов, входящих в ее образование.

Исследователь на данном пути сталкивается с определенными трудностями. Они имеют разные аспекты, начиная от недостаточной изученности того или иного национального материала, заканчивая сложившимися стереотипами в изучении разных регионов. Между тем, несомненно, что многие проблемы, возникающие при разработке вопросов музыкальной тюркологии и имеющие объективные основания в огромной разнородности материала, можно преодолеть, опираясь на фундаментальные принципы сравнительно-типологической методологии. При этом, подобные изыскания требуют не только интенсивного применения данного метода по отношению к историческим эпохам и отдельным регионам музыкального развития, но и его совершенствования. Новые сферы исследования требуют разработки новых методологических приемов, новых частных методов. Таким образом, глубже становится проницаемость научной мысли внутрь микро- и макроструктур изучаемого многосоставного предмета, расширяется радиус его действия, охватывающий больший спектр проблем, совершенствуются существующие принципы анализа.

Литература

1. Земцовский И.И. О мелодической «формульности» в русском фольклоре // Русский фольклор. Этнографические истоки фольклорных явлений. Т. XXIV. – Л.: Наука, 1987. – С. 117-128.

2. Гошовский В. У истоков народной музыки славян. Очерки по славяноведению. – М.: Сов. Композитор, 1971. – 303 с.

3. Культурология. XX век. Энциклопедия. Т.2. – СПб.: Университетская книга. ООО Алетейя, 1998. – 423 с.

4. Алексеев Э. Раннефольклорное интонирование. Звуковысотный аспект. – М.: Сов композитор, 1986. – 238 с.

5. Жирмунский В.И. Народный героический эпос. – М-Л.: Наука,1962. – 724 с.

6. Hacıbəyov Ü. Azərbaycan xalq musiqisinin əsasları. – Bakı: Yazici, 1985. – 151 s.

Reference

1. Zemtsovskiy I.I. O melodicheskoy «formul'nosti» v russkom folklore [About melodic "formula" in Russian folklore] //Russkiy folklor: XXIV. (Leningrad, Nauka, 1987, P. 117-128.) [in Russian].

2. Goshovskiy V. Istoki slavyanskoy narodnoy muzyki. Ocherki po slavyanovedeniyu [At the origins of the folk music of the Slavs. Essays on Slavic Studies]. (Moscow, Sov. Kompozitor, 1971, 303 p.) [in Russian].

3. Kulturologiya. 20 vek. Entsiklopediya [Culturology. XX century. Encyclopedia]. (Saint-Petersburg, Universitetskaya kniga, OOO Aleteya, 2, 423 (1998) [in Russian].

4. Alekseyev Ye. Rannyaya narodnaya intonatsiya. Zvukousilivayushchiy aspekt [Early folklore intonation. Sound pitch aspect]. (Moscow, Sov kompozitor, 1986, 238 p.) [in Russian].

5. Zhirmunskiy V.I. Narodnyy geroicheskiy epos [Folk heroic epic]. (Moscow – Leningrad, Nauka, 1962, 724 p.) [in Russian].

6. Hacıbəyov Ü. Azərbaycan xalq musiqisinin əsasları [Basics of Azerbaijani folk music]. (Bakı, Elm., 1985, 151 p.) [in Azerbaijanian].

Р. А. Мамедова
Әзербайжан Ұлттық ғылым Академиясы, Баку, Азербайжан
(E-mail: renasarabskaya@mail.ru)

Музыкалық түркітанудың методологиясы туралы

Аннотация. Мәдениеттегі белгілі бір типологияларды құрылымдау ретіндегі морфологиялық талдау этностың генетикалық кодымен байланысты екендігі сөзсіз. Бір жағынан, гендік формуланың нұсқалары көп болса, екінші жағынан, оның әрекет етуінің негізгі өлшемдері туралы белгілі бір жинақы түсінік бар. Бұл құбылыс неге байланысты? Ол ілесіп отыру өте қиынға соғатын эволюциялық үдерістермен сабақтас. Тек нұсқаларды салыстыра отырып қана негізгі желіні, үлгіні, қайталауды, типтік белгілердің жиынтығын, міндетті түрде қажетті боп саналатын бөлшектердің топтамасын айқындауға болады. Мәдени идентификацияның қалыптасуындағы этностық субстраттың маңызын тарихи типология негізінде зерттеу түпкі жалпыадамзаттық құндылықтар мен халықтардың өзін-өзі рухани айқындауының жергілікті ерекшеліктеріне сүйенеді. Мақалада музыкалық түркітану методологиясын әзербайжан халық әуендерінің материалдары бойынша ашып көрсету мақсаты қойылады.

Кілт сөздер: гендік формула, мәдениет, өнер, салыстыру, тип, түркілер.

R.A. Mammadova
National Academy of Sciences of Azerbaijan, Baku, Azerbaijan
(E-mail: renasarabskaya@mail.ru)

About the methodology of musical turcology

Abstract. Morphological analysis as constructing of certain typologies in the culture is no doubt connected with the genetic code of the ethnos.The genoformula has on one hand, numerous versions, on the other hand, a certain generalized notion about basic parameters of its functioning. What is this phenomenon connected with? With evolutional processes which are very difficult to retrace. Only the comparison of versions is able to discover the main pivot, model, inversion, a set of typological signs, a set of compulsory necessary elements. The study of the role of the ethnic substrate in the formation of cultural identification on the basis of historical typology refers to the primary universal values and local features of the spiritual self-determination of peoples. The article makes an attempt to present the methodology of musical Turkology based on the material of Azerbaijani folk music.

Keywords: genoformula; culture; art; comparison; type; turks.

Сведения об авторе:
Мамедова Рена Азер кызы, доктор искусствоведения, профессор, заведующий отделом взаимосвязи искусств, Институт архитектуры и искусства Национальной Академии наук, Баку, Азербайджан.

Information about the author:
Mammadova Rana Azer, Doctor of Art History, Professor, Head of the Department of Arts, Institute of Architecture and Art of the National Academy of Sciences, Baku, Azerbaijan.

Автор туралы мәлімет:
Мамедова Рена Азер кызы, өнертану докторы, профессор, өнераралық байланыстар бөлімінің меңгерушісі, Ұлттық ғылым Академиясы Архитектура және өнер институты, Баку, Әзербайжан.

IRSTI 03.81.29

A. Campi
Indiana University, Virginia, USA
(E-mail: monsocacampi@gmail.com)

Symbolic diplomacy of place and space in Eurasia: "multi-vector" vs. "third neighbor" policies-impact of nomadic features on foreign policy strategies of Kazakhstan and Mongolia

DOI: https://doi.org/10.32523/2664-5157-2020-2-3-53

Abstract. This paper examines the present-day diplomatic policies of Kazakhstan and Mongolia, which are two landlocked Eurasian nations that share a common no madic and Soviet heritage. Both utilize symbolism of place and space as intersections between transcontinental subgroupings to promote economic development within a continent dominated by superpower neighbors, China and Russia. The two nations in the democratic era after the collapse of the Soviet Union have devised "Multi-Vector" and "Third Neighbor" strategies derived from their historic nomadic experiences to break out of their landlocked geographical constraints.

Keywords: Kazakhstan, Mongolia, multi-vector, Third Neighbor, nomadic heritage, trilateralism.

Introduction

This paper examines the diplomatic policies of two successful landlocked Eurasian nations that share a common nomadic and Soviet heritage. Kazakhstan and Mongolia today both employ mineral-based and soft power foreign policy strategies influenced by nomadic cultural experiences to strengthen their national security while also encouraging regional economic integration. Both nations utilize symbolism of place and space as intersections between transcontinental subgroupings to promote their own economic development within a continent dominated by superpower states, China and Russia. The two nations in the democratic era after the collapse of the Soviet Union have devised "Multi-Vector" and "Third Neighbor" security strategies to link themselves to Europe and Asia and break out of their landlocked geographical constraints.

Missing from most international relations analysis on the two nations is the key fact that both Kazakhstan and Mongolia are countries that are particularly impacted by the psychology of their nomadic history. Researchers in international studies in general do not apply analytical models regarding manipulation of symbolism that are common in sociological studies. With the advent of soft power memes, this type of analysis can provide a window into the decision-making protocols of policymakers. For Kazakhstan and Mongolia there is an additional and fundamental impediment to attaining full comprehension of their contemporary foreign policy methodologies. In traditional political science literature nomads are regarded as non-state actors predating the modern state system itself who challenge sovereignty and necessarily cause conflict between the role of state and the eco-culture of nomadism. Nomadism is considered a conceptual as well as material threat to nation states: "By disrupting states' territorial configuration, nomadism undermines the ideational foundations of statehood." [1, p. 1]. However, after the dissolution of the Soviet Union in 1991, as these two countries struggled to re-establish a national identity and develop a modern economy, they simultaneously embraced their previously devalued nomadic heritage to anchor the government's right to rule domestically and proclaim their legitimacy within regional politics.

When we look back on the past thirty years, elements of commonality can be seen in their approach to balancing relations with their major neighbors, China and Russia, by expanding

diplomatic and cultural ties to other nations over the greater Eurasian continent and onward to the Middle East, Europe and the Pacific. This is more than an economic strategy of multiplying trade partners. It is a re-enactment of their historical use of space and location, which stems from nomadic norms different from sedentary societies, and based upon a positive, even flexible, reality when dealing with their landlocked status. Thus, the embrace of their nomadic heritage is not a disruptive force for national identity, but has been recast as a unique set of values that are to be cherished and nurtured to promote a strong sense of nationhood and guide foreign policy strategy.

Materials and methods

This analysis attempts to comparatively discuss how the countries of Kazakhstan and Mongolia are devising specific foreign policy strategies that incorporate perspectives and lessons from their rich nomadic heritage. This requires examination of historical and anthropological sources on nomadism, but also acquiring an understanding of the contemporary economic and political challenges confronting the two nations as they seek to strengthen their national security and identity within the larger Eurasian and even global scene. Because this is a new analytical approach to how these nations develop policymaking in the post-Cold War era, it is necessary to rely on the speeches and writings of the specific Kazakh and Mongolian leaders themselves to find motivation and justification. In addition, the government public relations offices within their ministries, particularly the Ministry of Foreign Affairs, which must implement the new strategies, are rich in material. Finally, on-line and traditional media voices which have commented on the strategies, are very useful for this research.

Literature Review

It has been evident that recent scholarship about places and space re Kazakhstan and Mongolia has revealed that both nations have attempted to manipulate cultural heritage as a vehicle to rebuild national history during transition in the post-socialist world in order to bolster a sense of national identity. This renegotiation of cultural identity and reclaiming of the pre-socialist, nomadic past through physical representations have been associated with reviving nationalist sentiment and traditional cultural motifs. While there is much post-Cold War analytical, including archaeological, published material on the historical place of nomadism within the territories of modern-day Kazakhstan and Mongolia, studies of nomadic life and economy in contemporary Kazakhstan are very few, while those on Mongolian nomads are rather abundant. Major reasons for the difference are that nomads are a significant factor within today's Mongolian political society and nomadism in Mongolia has rebounded as a viable economic lifestyle in the democratic era to the extent that it is practiced by as much as 40 percent of the population. Meanwhile in Kazakhstan, it is reported that less than one percent of the people truly are nomads and so have no measurable political and economic clout.

There are numerous Mongolian government research projects, internationally funded studies by institutions such as the Asian Development Bank (ADB) and United Nations Development Programme (UNDP), university studies, and popular media articles depending on the topic about Mongolian nomadism that are available to the analyst. The vast majority of this information is focused on documenting specifics of life, work, and ritual, and relatively little attention has been given to the symbolic elements surrounding nomadism that have permeated into or deliberately have been embraced into modern Mongolian image making and branding. There is little discussion in this literature about the impact of Mongolian nomadic motifs on contemporary foreign policymaking, which is the main theme of the present article. Somewhat useful references can be found in works of this author, such as: (2019) *Mongolia's Foreign Policy in the Democratic Era* [2]; (2018) "Policies Through Which Central Eurasian Nations Are Promoting Their Civilizational Experiences: An Exercise in 'Soft Power' and Global Image Making" [3]; (2004) "Problems Integrating Mongolia's Nomads into a 21st Century Nationstate" [4]; (2003) "Mongolia as a Bridge

to Central Asia" [5]; (1998) "Moving Mongolian Nomadism into the 21st Century: Cultural and Ecological Preservation Coupled with Economic Vitality and National Security" [6]; and (1994) "The Special Cultural and Sociological Challenges Involved in Modernizing Mongolia's Nomadic Socialist Economy" [7].

There is some additional material touching on modern day Mongolian nomads and their symbolic role in domestic society, such as Orhon (2011), "Imaginary Nomads: Deconstructing the Representation of Mongolia as a Land of Nomads," [8] and Sabloff (2001), *Modern Mongolia: Reclaiming Genghis Khan.* [9] This research emphasizes the revival of nomadism in Mongolia and its connection to strengthening national identity. A very insightful study on the creation of Mongolian modern national identity as exemplified in concrete special memory places is found within Watterson (2014), "Jinkhin Mongol/True Mongolian: Mongolian museums and the construction of national identity." Her analysis of Mongolian national identity building is placed in the context of the substantial research on museum remaking in the post-socialism era in Central Asia and Europe. She notes that contemporary Mongols construct a national identity linked to Chinggis Khaan and the Great Mongol Empire "as the basis of Mongolian democracy and a golden age of pan-Mongol pride, strength and connection to geographical homelands. This view encapsulates key aspects of the revised Mongol identity; the strength of Mongolia as a single nation of united nomads, the pan-Mongol ideal and the centrality of nomadism and the steppe to Mongol identity." [10, p. 112].

Mongolian anthropologists, ethnologists, and historians have yet to directly connect nomadic experience and sensibility to contemporary foreign policymaking. However, this process is beginning as Mongolian historians start to grapple with a greater understanding of the vagaries of the 20th century and place trends and events into a broader context. An example is Batsaikhan (2017) in "Recovery of the Historical Memory of the Mongolian People as a Basis for the Strengthening of National Identity--from the beginning of the 20th century," who, while not specifically addressing nomadism or post-Cold War Mongolia, does recognize respecting traditional values such as history and culture as the ideological basis for reviving the Mongolian nation, the national memory, and the unity of the nation: "The future of the Mongolian nation will undoubtedly depend on how we take over the rich cultural heritage and traditions passed down to us from our ancestors….In order to create a new image of our nation, it is more important for post-socialist Mongolians to restore our national memory and get to know our history and culture." [11, p. 15].

Additional information is obtainable about modern Mongolian nomads on blogs and other on-line sources. Although such articles vary in quality of scholarship, they all attest to the fact that nomads are now an important part of the country's societal fabric and are facing many challenges. Nomads have captured the imagination especially of foreign journalists. For instance, there is Kingsley's (2017) "Nomads no more: why Mongolian herders are moving to the city" [12] which discusses climate change, weather disasters, nomadic migration to the capital, and the work of the NGO Save the Children to offer assistance. On the other hand, Reyes' (2014) "Nomads in Transition" [13] is more optimistic in its approach by focusing on how Mongolian nomads are adapting to modernization and technology in their own way. Similar commentary topics can be found in Mongolian language blogs and socio-anthropological research studies. However, in perusing the Mongolian sources covering foreign policy, whether in foreign or Mongolian language, no mention is made of the impact of nomadic economy and mentality on developing modern Mongolian foreign policy or on the "Third Neighbor" policy. For these international relations and political science specialists, nomadism so far is a dead letter that is not even considered.

In Kazakhstan, on the other hand, nomadism is only at the beginning stages of revival as a viable economic form, so it is no surprise that the literature focuses on the historical symbolism surrounding nomads for Kazakh national identity and nation-building. A typical example is the article (2018) "On Nomad Culture and Its Contribution" which states: "The Kazakh nomadic society in the system of world nomadism created high patterns of economic, socio-political

and cultural-domestic ethnic life." [14]. There are studies that do see a special purpose behind creating symbolic places, images, and statuary on Kazakh territory. An illustration is found in Isaacs (2015) "Nomads, warriors and bureaucrats: nation-building and film in post-Soviet Kazakhstan" [15] which claims that "imagined" vs "real" nation-building can be evidenced not only in government-sponsored efforts around nomadism for identity formation, but also in how Kazakh privately-produced cinematic works contribute their own version of nationhood. Burkhanov (2020) in "Multiculturalism and Nation-Building in Kazakhstan: Trends in Media Discourse, State Policy, and Popular Perceptions" [16] presents the interesting thesis that the Triumphal Arch "Mangilik Yel" was opened in Nur Sultan to connect to the city's toponymics and landmarks, but he does not dig deeper into the symbolism of the nomadic Kazakh *zhuzes*. Another example is Mehran Kamrava (2020), "Nation-Building in Central Asia: Institutions, Politics, and Culture" [17] that discusses the complex and overlapping interactions between institutions, politics, and sociocultural dynamics in nation building which result in state-society interactions with symbiotic consequences. Atai (1999) "Post-Soviet Art and Culture in Central Asia" surveys cultural institutions in the five former Soviet Republics of Kazakhstan, Kyrgyzstan, Tajikistan, Uzbekistan and Turkmenistan, and argues that the role of the arts and culture had a clear sense of their place in the Soviet system, but with the end of the Soviet era many state organisations with national status have struggled with developing a narrative to promote national identity [18, p. 55].

Ferret at the French National Centre for Scientific Research has explained in "The Ambiguities of the Kazakhs' Nomadic Heritage" (2016) that "Presenting themselves as the heirs of the steppe nomads, the Kazakhs have, since the independence of Kazakhstan in 1991, emphasised their nomadic inheritance as the basis of their identity. Nonetheless, for all that they reclaim this heritage, they remain influenced by negative representations of nomads, and, hav[e] difficulty in combining pastoralism and modernity…" [19, p. 176]. Nazar (2016) in his article on "Mangilik El'-The Symbol of Unity" has written about the significance of "code memory" to understand the essence of the Kazakh world view, and how the inner philosophy of the centuries-long nomadic culture determined the rules and values of the modern Kazakh nation: "Turks and Kipchaks were building the statehood and the Kazakhs, as worthy descendants of the fearsome nomadic civilizations, continued the story of their ancestors." [20].

However, some Kazakh researchers have indicated that modern Kazakhstan has found deeper inspiration within the nomadic tradition. Nazar maintains that: "The traditionalism of the Kazakhs is determined by the nomadic way of life, which for all the external dynamism preserved the inner essence of nomads, as well as the generic structure. In conditions of ever-increasing globalization, a constructive dialogue of the values of the traditional culture of the people of Kazakhstan and the liberal-democratic society is needed." [20]. Nysanbaeb et al (2001) in *Evolution politicheskii sistemy Kazakhstan [Evolution of the political system of Kazakhstan]* see promise in the development of 21st century culture defined as the "Eurasian cultural space" and equate the traditionalism of the Kazakhs with the nomadic way of life." [21]. The contemporary focus of this process, according to former Kazakh President Nursultsan Nazarbayev (2007), is the national idea of *Mangilik el*, which is the paradigm linked to ancient Kazakh symbolic totems, signs, ornaments, and decorations from its nomadic past to represent national unity and development of Kazakhstan in the context of globalization [22]. Such concepts in the literature provide the foundation for the analysis on multi-vector policy presented in this article.

Analysis

Kazakhstan

Kazakhstan's multi-vector foreign policy has been described as a form of distancing from Russia policy [6, p. 271] and rooted in former Kazakh President Nazarbayev's words of "mutually advantageous" and "good neighborly relations of confidence on the whole of

the Eurasian continent." [23]. Clarke (2015) has spoken of this multi-vector foreign policy of constantly pivoting and rebalancing "between traditional ties to Russia and the gravitational pull of the rising economic and strategic weight of China in Central Asia." [23]. At the As an Forum in 2015 Nazarbayev labeled the reconstruction of the Kazakhstani identity as peaceloving, economically liberal, and internationalist with a "special" relationship with Moscow while at the same time seeking to bolster the legitimacy of Kazakh independence in the post-Soviet space. Cull (2018) of the University of Southern California links Astana's [Nur Sultan's] desire for *reputational security* to symbolic geospatial diplomacy, whereby "A country with reputational security is accepted as legitimately sovereign over its territory, not just in law but also in international public perception. It is appreciated as a member of the international community and seen as an integral part of the fabric of that community." [24]. He cites President Nazarbayev's move of the national capital from Almaty to Astana, to build a concept capital recognized by UNESCO as a city of peace in 1998, in order to pursue "a range of strategies that have not merely sought to develop his country's economy, but to build its relevance and reputation among global audiences." [24]. Cull also notes that Kazakhstan has been willing to join existing international organizations (Collective Security Treaty Organization (CSTO) and the Eurasian Economic Union (EAEU)), and launch its own international initiatives (founding member of the Shanghai Five, the predecessor of the Shanghai Cooperation Organization, and Congress of Leaders of World and Traditional Religions) to enhance its reputation for international engagement and religious tolerance. One aspect of such initiatives has been stunning architectural constructions, including the building of the new Nazerbayev University in Nur Sultan, dramatic pavilions in international expositions, and staging mega events with themes of innovation and sustainable energy such as in Expo 2017 Astana. Cull's analysis does not consider that the projects to promote modern Kazakhstani civilization were necessary because its historical nomadic foundation was so thoroughly discredited during the Soviet period that it had to be physically, as well as mentally, rebuilt.

Kazakh scholar Kassen (2018) has explored the importance of geographical location through the paradox of Kazakhstan's landlocked yet transcontinental status as a key component of its foreign policy strategy. He has predicated his analysis based on Kazakhstan's position within the huge Eurasian landmass with no maritime access, and sees "its unique geography at the centre of the Eurasian supercontinent as both a challenge and an opportunity, promoting various foreign policy initiatives aiming to establish an area of economic cooperation and mutually beneficial trade in the region." [25, p. 319]. His research does not mention the specific soft power spatial construction projects to glorify and beautify Kazakhstan in international eyes cited by Cull, but rather stresses the macro level, as if looking at a map of Eurasia, of how the nation's intermediary role in global politics "at the intersection of major transportation and logistical routes between the two most economically developed regions of the globe, Europe and East Asia, affect the development of its foreign policy and trade." [25, p. 320]. Noting that landlocked transit states are under permanent pressure from neighboring countries, Kassen recognizes that they must adapt their foreign and even domestic policies to events occurring within the neighbors in order to maintain their own peace and stability: "This is especially true when it comes to landlocked countries that border only a small number of neighbours, resulting in fewer options for maneuverability in external relations and diversification of trade routes." [25, p. 322].

Kassan examines Kazakhstan's intimate connection between nation building and foreign policy and rightly sees that "the multi-vectored diplomacy of Kazakhstan cannot be regarded as fully non-ideological, as relationships with the country's main allies and partners in the global arena certainly informs the overall direction of its diplomacy." [25, p. 324]. He emphasizes that Kazakhstan has developed a policy of diversification of trade partners because it is a transcontinental country situated between the two global markets of China and Europe (note that he does not say Russia), and he examines Kazakhstan's proactive soft power stance in foreign relations

of integrating itself into international organizational platforms. This multi-vectored approach and willingness to embrace regional integration processes strengthen Kazakh claims to be a transportation hub between Europe and Asia and positive promoter of security and stability as a mediator in many regional conflicts [25, p. 336-337]. While Kassen does recognize the historical pattern of previous Turkic khaghanates that controlled major transportation and trade routes across Eurasia during medieval times, he fails to argue that the society's nomadic experience contributed to its ideation of being an economic and cultural bridge between East and West.

Other researchers have concentrated on Kazakhstan's embrace of what is deemed the political myth of "Eurasianism" as the explanation underlying its multi-vector foreign policy strategy in order "to change its periphery status and re-imagine it both as a bridge between different cultures and a locus for harmonious co-existence of various ethnocultural groups" in a newly built nation-state in post-Soviet space [14, p. 3]. The concept of Kazakhstani Eurasianism is viewed as arising from its geopolitical and geographical location and is the basis for transcontinental economic linkages and foreign policy directions [26]. Mostafa (2013) includes some historical analysis linking the concept to waves of Eurasian exchanges in the past, but does not connect Kazakh nomadic identity to its roots in Turkic and medieval Mongol tribes, such as the Argyns, Dughlats, Naimans, Jalairs, Keraits, Khazars, and Qarluqs, or to the medieval experience of the Kazakh Khanate between 1456 and 1465 in the Transoxiana. At that time, Kazakhs traditionally were still pastoral nomads and strongly associated themselves with horse culture. They had adapted themselves over 3000 years to the peculiarities of the natural environment by sustaining themselves over the land through transhumant cattle breeding. With the increase in the number of livestock, they had to constantly move in search of new pastures, which led to the emergence of a nomadic way of life [27, p. 164].

Since the large territory of Eurasia does not have internal geographic boundaries separating different regions, survival directly depended on the creative utilization and expansion of the living space. Kazakhs repeatedly absorbed the onslaught of Central Asian rulers fleeing across the steppe or seeking to extend their own empires. The necessity for rapid movement in space, permitted by their horses, required constant expansion of territory. "In different epochs due to climate change, and also due to the constantly changing ethnic and socioeconomic situation in these regions, then settled, then semi-settled, then completely nomadic ways of doing business and organizing everyday life prevailed." [14]. This historical experience has created a special psychological approach to the 'outsider' and an ability to give and withdraw loyalty and linkage in response to prevailing but changeable power structures on the steppe. This was evidenced particularly in the last two centuries with the rise of Czarist and then Soviet power throughout the whole region, and noticeable today with Kazak leveraging of Chinese and U.S. economic and political dominance in the region.

The Kazakh multi-vector policy can be situated within the experience of Kazakhstani modernization. Sagatova and Abdrahmanova (2019) state that "the civilization that developed in the Kazakh steppe absorbed the signs of both the East and the West, being at the intersection of two sides of the world, the phenomenon of nomadism combined the collectivist and individualistic, etatist and liberal principles." [28]. They express the essence of nomadism by the memorable image of a kind of «centaur» with a wonderful intertwining of individualism and corporativism: "Specificity of nomadic democracy was also in freedom-loving, compromise and political balancing." [28]. Surely, this is a superb explanation of the goal of today's Kazakh multi-vectorism.

Mongolia

While Kazakhstan may regard itself as a leader in promoting the interests of all landlocked nations in Eurasia, Mongolia to the east has developed rival, but often similar foreign policy concepts and soft power initiatives to promote its global image as a landlocked "economic corridor" for the same continental space--that is especially oriented towards the Northeast Asian corner of

Eurasia. Mongolian strategists since 1990 have believed that across the Eurasian continent their former historical relations with Turkic civilizations would permit them to revive Mongolia's geopolitical space as a crossroads of Central Asia, Northeast Asia, the Far East, China, and Russia. This compelled them to devise domestic and foreign policy strategies to connect the modern Mongolian nation and its development into a democratic state to the wisdom and success of their ancient leader Chinggis Khaan and to promulgate the belief that respect for traditional nomadic culture and steppe life was a relevant ideological model for contemporary times [29, p. 13]. However, they felt the country's Buddhist cultural background should link it to India and Tibet to the south more than to the Islamic Turkic or Orthodox civilizations to the west. Although most policymakers believed that Mongolia's future could not escape its geographical position between Russia and China, they overwhelmingly hoped that any new order in the post–Cold War environment would free Mongolia from choosing one border neighbor over the other.

The overarching concept guiding the country's political and national security since 1993 has been its "Third Neighbor" policy [30] of balancing its relations with its only two border neighbors, Russia and China, by reaching over to other democracies, including the United States, Japan, the European Community, and South Korea, for political and economic support. In the last decade, Mongolia has further expanded its "Third Neighbor" definition to include a more Eurasian approach by emphasizing Turkey, Persian Gulf nations, Vietnam, and Iran in order to diversify trade partners for its minerals and find new sources of energy and consumer goods [2, p. 254]. The "Third Neighbor" strategic concept has political, military, cultural, and economic components. It originally meant that another large power, such as the U.S., Germany, or Japan, or even a collection of nations such as the United Nations (U.N.) or Association of Southeast Asian Nations (ASEAN) would act as a "Third Neighbor" for Mongolia to counterbalance its traditional buffer state role between Russia and China. Mongolia's goal was to find a path forward, particularly in the economic and political realms that would not require dependence on and control by either Russia or China. However, distinct from Kazakhstan's multi-vector policy, Mongolia's "Third Neighbor" strategy from its inception openly admitted that maintaining friendly relations with the Russian Federation and China is its number one priority direction [29, p. 16]. This is due to the fact that Mongolia recognizes that it cannot overcome the reality of being positioned between only two border nations and these neighbors are superpowers. It is landlocked psychologically far more than Kazakhstan, which has five border neighbors.

After the first two decades of democracy, the Mongols realized that the "Third Neighbor" policy had succeeded politically, but failed economically, since from the beginning of the 21st century almost 90 percent of Mongolia's trade is with China. This explains the ongoing process in the last ten years to expand the category of "Third Neighbors" to develop trade partners across the continent. How the strategy is implemented in the future will determine whether Mongolia "remains a minor, local nation or sets out to become a full member of the global community." [31]. Moreover, this is the reason for promotion of Mongolia as an Economic Transit Corridor or Steppe Road across Eurasia which can facilitate continental communication instead of blocking it. Faced with serious economic challenges, Mongolia today is very interested in diversifying away from its mineral-based economy and participating in transcontinental economic growth through transportation integration. As a nomadic society, the Mongols in previous eras had much experience in making contacts with the competitors and enemies of the peoples directly on their borders. Leaping over these border peoples to find commonalities with other states quite distant from the homeland and flexibly reacting to the changing political and military world all these tribes and societies operated in were Mongolian specialties in the past. In recent years, Mongolian researchers have promulgated the view that "Third Neighbor" diplomacy was "not a new concept," but attempted throughout the early 20th century, especially after Mongolia's 1911 and again 1921 declarations of independence, when political leaders actively sought diplomatic relations with Western nations [32]. Thus, the Mongolian government is becoming comfortable with promoting

the theory that the "Third Neighbor" concept is not a modern one but a time-honored Mongolian foreign policy strategy renamed and modernized.

In today's world, to break out of its landlocked isolation at the eastern end of Eurasia, Mongolia often describes itself as a "bridge nation" in order to rationalize its participation in solving broader Asian development issues through such projects as the Mongolian-Russian-Chinese Northern Railway and Asian Energy Super Grid [33]. Concerned that its two powerful neighbors might proceed with transportation and energy cooperation without taking into account the best interests of Mongolia, and that, strategically speaking, this challenge could not be met by the "Third Neighbor" principle, in 2014 the government developed a trilateralism policy with China and Russia that focused on transnational infrastructure development and economic cooperation stimulated by annual summits at the presidential level. Concurrently, it promoted a second or "democratic" triangular relationship among Mongolia, Japan, and the U.S., which has been invigorated during the Trump administration, to convince western investors it was not returning to a more authoritarian-controlled economy. However, the public reason given by the Mongols for the U.S.-Japanese-Mongolian trilateral relationship has been centered around the participation of Mongolia in a multilateral framework to approach North Korea for inclusion in face-to-face discussions. For the Mongols, the question is how to continue to maximize into the future such pre-COVID-virus continental integration trends.

One of the major directions in Mongolian foreign policy in the second decade of the 21st century has been a sweeping and imaginative focus on promoting the image of Mongolia globally. Similar to the mentality of Kazakhstan is Mongolia's strong motivation to use soft power and even international peacekeeping activism on the diplomatic front to raise its international visibility. As Mongolia has struggled to find a pattern of economic growth that fortifies its national security and foreign policy requirements, it has decided both to deliberately initiate institutional framework mechanisms in the region to raise its national profile and to promote its nomadic civilization as its own "brand". Thus, the Mongols have established a history of acting as a nonjudgmental facilitator between North Korea and other nations hostile to the Kim regime, such as Japan, South Korea, and the U.S. Mongolia, which was excluded from the now stymied Korean Peninsula Six-Party Talks, believes that the Korean situation and other Northeast Asian disputes have festered for decades because the region lacks a security dialogue mechanism. Altering this situation would "bring good influence to the world and especially open a new way of development for Mongolia" [34, p. 96], especially if the North Korean deep-water Pacific port at Rajin Sonbong was developed and could be utilized for landlocked Mongolia's sea freight. As a result, the Mongolian government created its own dialogue mechanism in 2013 called the Ulaanbaatar Dialogue on Northeast Asian Security to discuss North-South Korean issues. It already has had six successful annual iterations, and four of the six meetings included the participation of DPRK representatives.

The interweaving of Mongolia's nomadic heritage into its foreign policymaking has been a multi-decade process. The glorification of Chinggis Khaan and Mongolia's nomadic heritage among the populace began immediately after the collapse of the socialist system in 1990 as part of the democratic political movement and grew in intensity throughout the 1990s. In 2005, Mongolian President Nambar Enkhbayar linked Chinggis Khaan and distinctly nomadic traditions to Mongolian national identity by stating that democratic Mongolia is "a direct result of the enormous experience of the Mongols in the culture of statehood." [10, p. 259]. For the 2006 celebration of 800 years of Mongolian nationhood, Enkhbayar had a huge Imperial Map Monument erected on the site of the old Mongol empire's capital of Karakhorum. In fact, the monument embraces 2000 years of history on the Mongolian plateau from the Xiongnu Empire's confederation of nomadic tribes living on the steppes from the 3rd century BCE to the 1st century CE, to the Turkic Khaganate Empire of the Göktürks from 682 to 744, to the 13-14th century Mongol Empire. It has been correctly noted that in the democratic era "Temporally, this centralisation of the ancient states, Chinggis Khan and traditional ancient culture in the democratic Mongolian psyche was reflected

in museums" and promoted internationally by traveling exhibits and through international aid and funding of large scale archaeological projects [10, p. 259].

Enkhbayar's successor, President Tsakhia Elbegdorj (2009-2017), recognized that the uniqueness and strength of Mongolia's nomadic heritage was being stimulated by domestic political reaction to the loss of "Mongolness" reflected in the modernization of the country as seen in the overcrowded capital of Ulaanbaatar, fears of Chinese economic domination, and the polluting impact of foreign mining companies: "If nomadic pastoralism, the matrix of Mongolian society, is destroyed, what would happen to the community and the individual? What kind of new social structures would replace the old ones?" [35, p. 141]. In addition to "articulating policies and implementing programs using soft power and public diplomacy as effective strategies for increasing its cultural and political presence within regional and global politics," he also constructed physical symbols of the nomadic spirit which were not represented during the Soviet period [36, p. 56]. The Mongolian government sought to capture the essence of the nomad's *ger* or *yurta* by reconfiguring its Soviet-era Parliament building to look like a giant nomadic tent with huge statues of Mongolian empire great Khaans, the old main square was renamed Chinggis Khaan Square, and the Mongolian guard of honor was dressed in colorful Hollywood-version of medieval style uniforms to greet foreign heads of state on horseback.

Mongolia's nomadic branding movement, conceptualized formally by Elbegdorj, is much more pronounced than in Kazakhstan. Originally, Mongolian policymakers did not attach special cultural significance to maintaining nomadism or linking Mongolian modern national identity to the nomadic tradition. In fact, when Mongolia entered the mineral resource era twenty-five years ago, the rationale behind nomadism again was questioned. Many foreign environmentalists linked climate warming, increasing desertification of Mongolia's steppes, and poverty rates to the nomadic economy [26]. However, President Elbegdorj, during the 2009 presidential campaign, asserted that, while Mongolia's foreign policy had been relatively stable and overcome enormous obstacles during two decades of democracy, the country needed a new international style, which included soft power and branding of its nomadic heritage. For Elbegdorj, the son of herdsmen, the cultural meaning of nomads was embraced as a metaphor for the uniqueness of Mongolia and a symbol of its national identity. In the campaign he chose to discuss, or some might say politicize, the role of nomads in the modern development of the nation, not only because nomadic herdsmen formed a powerful constituency in Parliament, but also because his campaign identified nomadism with the country's spiritual essence. Elbegdorj explored the "problem of establishing democratic legal institutions on a rural nomadic society with a socialist legacy." [35, p. 141]. The essential element that reflected Elbegdorj's vision was that, for the first time since the collapse of communism, Mongolian culture, lifestyle, and traditional nomadic economy were linked in a positive way to national security in the country's National Security Concept of 2010 Article VIII that closely identifies nomads and their traditions with a revised definition of Mongolia's national identity. This formulation gave new life and meaning to the "Third Neighbor" strategy which continues on today.

Conclusion

It is important that Kazakhstan and Mongolia not fall into the trap of competing visions of being transit hubs for Eurasia and/or centers of nomadic civilization. Rather, they should recognize their complementarities as landlocked, energy mineral-rich societies which can maximize their economic potential, strengthen their national identities, and raise their global profiles by cooperation and coordination rather than competition. Kazakhstan is a transit hub facing west; Mongolia is a hub facing east. They share the great Inner Asian space and have similar historical nomadic traditions and culture. Their bilateral relations have been growing as the volume of transit and passenger traffic between the two countries have increased [37]. The nations need to increase their economic and people-to-people contacts on all levels to better balance their giant superpower neighbors and create a transcontinental economic corridor that conforms to their in-

terests. In March 2019 the two countries renewed a 2008 agreement whereby the Kazakhstani government gave five Mongolian students annual scholarships. The two sides also exchanged views on cooperation in historical and archaeological sector projects and to mutually recognize each other's academic degrees [38]. Yet this is only a beginning.

Pastoral nomadism, while in many ways distant from the realities of modern Kazakh and Mongolian city dwellers, captures the national imagination and differentiates these two peoples from most other Asians. Relevance of the nomadic tradition still remains the key to comprehending their psyches, foreign policy strategies, and physical and ideational spatial thinking. The resurgence of the nomadic heritage theme makes it "normal" and "legitimate" and thus a force to be reckoned with in analyzing Kazakhstan and Mongolia's domestic and international actions. Mongolia particularly incorporates its nomadic heritage as a potent representation of its soft power image making. These transcontinental nations believe it is their right to promote nomadic tourism along the Silk Road so it can become a major contributor to their economies.

The multi-vector policy of Kazakhstan and the "Third Neighbor" policy of Mongolia illustrate a flexibility of approach to partnering with nations far beyond their landlocked borders that is unique to modern developing societies. Usually such outreach is led by the economic planners seeking new trade partners and development assistance. In the cases of Kazakhstan and Mongolia, these foreign policy strategies must be understood as political and psychological reflections of their nomadic history of not being tied to pre-determined borders or geospatial limitations. Economic benefits are one aspect of such policymaking, but not the fundamental core. Rather, these policies are modern manifestations of creative, very flexible, visions gleaned over centuries of nomadic experience regarding what is necessary to protect the national identity and national security of these two landlocked nations.

Reference

1. MacKay J., Levin J., Carvalho G., Cavoukian K., Cuthbert R. Before and After Borders: The Nomadic Challenge to Sovereign Territoriality. – International Politics. – 2014. – P. 1-23.

2. Campi A. Mongolia's Foreign Policy: Navigating a Changing World. – PH: Lynne Reiner. Boulder, CO, 2019.

3. Campi A. Policies Through Which Central Eurasian Nations Are Promoting Their Civilizational Experiences: An Exercise in 'Soft Power' and Global Image Making. – Comparative Civilizations Review. – No. 79. – 2018. – P. 47-75.

4. Campi A. Problems Integrating Mongolia's Nomads into a 21st Century Nationstate. Paper given at International Conference Dialogue Between Cultures and Civilizations: Present State and Perspectives of Nomadism in a Globalizing World. – Ulaanbaatar, 2004.

5. Campi A. Mongolia as a Bridge to Central Asia. – Journal of Mongolian Studies of the Mongolian and Tibetan Commission. – 2003.

6. Campi A. Moving Mongolian Nomadism into the 21st Century: Cultural and Ecological Preservation Coupled with Economic Vitality and National Security. Mongolica. International Association for Mongol Studies. – Vol. 9, no. 30. – Ulaanbaatar, 1999.

7. Campi A. The Special Cultural and Sociological Challenges Involved in Modernizing Mongolia's Nomadic Socialist Economy. – Opuscula Altaica. – 1994. – P. 212-249.

8. Orhon M. Imaginary Nomads: Deconstructing the Representation of Mongolia as a Land of Nomads. Inner Asia. – Vol. 13, no. 2. – 2011. – P. 335-362.

9. Sabloff P L.W. ed. Modern Mongolia: Reclaiming Genghis Khan. – PH: University of Pennsylvania Museum Publications, Philadelphia, 2001.

10. Watterson S. Jinkhin Mongol/True Mongolian: Mongolian museums and the construction of national .identity. – Australia: Ph.D. dissertation at Deakin University, 3.6.2014. Available at: http://dro.deakin.edu.au/eserv/DU:30067476/watterson-jinkin-2014A.pdf. August 20.8.2020.

11. Batsaikhan O. Монголчуудын Үндэстэний Ой Санамжаа Сэргээхэмээсэн Оролдлого (XX зууны эхэн үе) [Recovery of the Historical Memory of the Mongolian People as a Basis for the Strengthening of National Identity-from the beginning of the 20th century], [Монгол туургатны эрт ба эдүгээ, Олон улсын эрдэм шинжилгээний тавдугаар чуулган Монгол Туургатны соёл эрдэм шинжилгээний сан [Paper for 5th International Conference 'Past and present of the Mongolic peoples']. – Ulaanbaatar, Mongolia, 24-26.8.2017. – P.1-16. [in Mongolian].

12. Kingsley P. Nomads no more: why Mongolian herders are moving to the city. The Guardian. – 5.1.2017. Available at: https://www.theguardian.com/world/2017/jan/05/mongolian-herders-moving-to-city-climate-change (Accessed: 21.8.2020).

13. Reyes H. Nomads in Transition. – The Diplomat. – 16.10.2014. Available at: https://thediplomat.com/2014/10/mongolia-nomads-in-transition/ (Accessed: 20.8.2020).

14. On Nomad Culture and Its Contribution. – 1.10.2018. Available at: https://e-history.kz/en/publications/view/on_nomad_culture_and_its_contribution__4514© e-history.kz (Accessed: 19.8.2020).

15. Isaacs R. Nomads, warriors and bureaucrats: nation-building and film in post-Soviet Kazakhstan. Nationalities Papers--The Journal of Nationalism and Ethnicity. - 2015. – Vol. 43, No. 3. – P. 399-416.

16. Burkhanov A. Multiculturalism and Nation-Building in Kazakhstan: Trends in Media Discourse, State Policy, and Popular Perceptions. – The Muslim World. - 2020. – Vol. 10, No. l. – P. 24-39. Available at: https://research.nu.edu.kz/en/publications/multiculturalism-and-nation-building-in-kazakhstan-trends-in-medi-2 (Accessed: 21.8.2020).

17. Kamrava M. Nation-Building in Central Asia: Institutions, Politics, and Culture. – The Muslim World. – 2020. - Vol. 110, No. 1. – P. 6-23.

18. Atai F. Post-Soviet Art and Culture in Central Asia. – Anthropology of East Europe Review, Special Issue: Out of the Ruins: Cultural Negotiations in the Soviet Aftermath. - 1999. – Vol. 16, No. 2. – P. 107-124.

19. Ferret C. The Ambiguities of the Kazakhs' Nomadic Heritage. Nomadic Peoples. –2016. Vol. 20, issue 2. – P. 176-199.

20. Nazar N.A. 'Mangilik El'- The Symbol Of Unity. Qazaqstan Tarihy. – 12.10.2016. Available at: https://e-history.kz/en/news/show/6925/ (Accessed: 5.8.2020).

21. Nysanbaeb A., Mashan M., Murzalin J., Tuleugulov A. Evolution politicheskii sistemy Kazakhstan Evolution of the political system of Kazakhstan. – Almaty, 2001. [in Kazakh]. Cited in Sagatova A.S. and Abdrahmanova A.A. About the role of the national idea «Mangilik El», as a strategy for the development of Kazakhstan in the context of globalization. – Bulletin of the Karaganda University, 2019. Available at: https://articlekz.com/en/article/29663 (Accessed: 6.8.2020).

22. Nazarbayev N. Nobyi Kazakhstan b nobom mire: Poslanie Prezidenta RK Prezidenta N. Nazarbaeva narodu Kazakhstan. New Kazakhstan in the New World: Message from the President of the Republic of Kazakhstan N. Nazarbayev to the people of Kazakhstan. – Astana, 2007. [in Kazakh].

23. Clarke M. Kazakhstan's Multi-vector Foreign Policy: Diminishing Returns in an Era of Great Power "Pivots"?. – National Security College, Crawford School of Public Policy, Australian National University April 09, 2015 Special Forum. Available at: http://www.theasanforum.org/kazakhstans-multi-vector-foreign-policy-diminishing-returns-in-an-era-of-great-power-pivots/ (Accessed: 20.8.2020).

24. Cull N.J. The Quest for Reputational Security: The Soft Power Agenda of Kazakhstan. Soft Power. – Vol. 30. – 1.11.2018. Available at: https://www.uscpublicdiplomacy.org/blog/quest-reputational-security-soft-power-agenda-kazakhstan (Accessed: 8.21.2020).

25. Kassen M. Understanding foreign policy strategies of Kazakhstan: a case study of the landlocked and transcontinental country. – Cambridge Review of International Affairs. – Vol. 31, No. 3-4. – 2018. – P. 314-343.

26. Swiss Agency for Development and Cooperation, Facts about Desertification. – 30.9.2009. Available at: http://www.greenmongolia.mn/en/about-codep/facts-about-desertification.html (Accessed: 3.1.2019).

27. Mostafa G. The Concept of 'Eurasia': Kazakhstan's Eurasian policy and its implications. – Journal of Eurasian Studies. - 2013. – Vol. 4, issue 2. – July. – P. 160-170.

28. Sagatova A.S. and Abdrahmanova A.A. About the role of the national idea «Mangilik El», as a strategy for the development of Kazakhstan in the context of globalization. – Bulletin of the Karaganda University, 2019. Available at: https://articlekz.com/en/article/29663 (Accessed: 6.8.2020).

29. Batchimeg M. National Security of Mongolia: Past, Present, and Future. Mongolian Journal of International Affairs. – 2013. - No. 17. – Ulaanbaatar. - P.12-17.

30. Batbayar T. "Geopolitics and Mongolia's Search for Post-Soviet Identity". – Journal of Eurasian Geography and Economics. – 2002. -Vol. 43, no. 4. June. – P. 323–335.

31. Ikeda N. Mongolia: Will It Remain a Local Buffer Nation Between China and Russia, or Become a Small Yet Global Nation? A New Perspective on the 'Third Neighbor Policy'. – Mongol Messenger, 28.10.2016.

32. Otgonbayar Y. Mongolia's Response to Increasing U.S.-China-Russia Rivalry in Asia. East-West Center DC webinar (33:20-34:40). – 29.7.2020. Available at: https://vimeo.com/444447211 (Accessed: 20.8.2020).

33. Campi A. Mongolia's Place in Northeast Asia's Renewable Power Grid. Eurasia Daily Monitor. – Jamestown Foundation, 28.6.2018. Available at: https://jamestown.org/program/mongolias-place-in-northeast-asias-renewable-power-grid/ (Accessed: 21.8.2020).

34. Ganbat D. National Security Concept of Mongolia: Basic Principle. Security Outlook of the Asia Pacific Countries and Its Implications for the Defense Sector. – Tokyo: National Institute for Defense Studies, 2014. – P. 91-99. Available at: http://www.nids.mod.go.jp/english/publication/joint_research/series11/pdf/09.pdf (Accessed: 21.8.2020).

35. Morozova I. Y. Socialist Revolutions in Asia. – PH: Routledge, London, 2009.

36. Battsetseg S. Winning Hearts and Minds: Mongolia's Soft Power Approaches to Overseas Image Building in the Democratic Era, [paper presented at the Asian Continentalism: Furthering Connections Between East and West conference]. – Ulaanbaatar, May 31–June 2, 2016. – P. 49-56.

37. Mongolia-Kazakhstan Transportation Joint Committee meeting. – Mongol Messenger. – 29.3.2019

38. Misheel B. Number of students studying in Kazakhstan to be increased. Montsame. – 3.3.2019. Available at: https://montsame.mn/en/read/183481 (Accessed: 27.2.2019).

39. Campi A. Globalization's impact on Mongolian identity issues and the image of Chinggis Khan, Mongolian culture and society in the age of globalization: proceedings of an international research conference, Western Washington University, August 5-6, 2005. – Studies on East Asia. - 2006.– Vol. 26. – P. 67-99.

40. Enkhbayar N. Address of President Enkhbayar. Nomadic, Newsletter of the International Institute for the Study of Nomadic Civilisations. -2006. – No. 68. – P. 1-3.

41. Minasyan S. Multi-Vectorism in the Foreign Policy of Post-Soviet Eurasian States. Demokratizatsiya. – 2012. – P. 268-273. Available at: https://pdfs.semanticscholar.org/ba20/a903d648651ec4168ae55cc5f346d019d5cc.pdf (Accessed: 6.8.2020).

42. Sadykova N. The instrumentalization of 'Eurasian' political myth in Kazakstan. [MA Thesis, Budapest, Hungary]. – 2017. Available at: http://www.etd.ceu.hu/2017/sadykova_nazerke.pdf (Accessed: 3.3.2019).

43. Vinokurov E. and Libman A. Eurasian Integration: Challenges of Transcontinental Regionalism. – PH: Palgrave Macmillan, London, 2012.

Reference

1.MacKay J., Levin J., Carvalho G., Cavoukian K., Cuthbert R. Before and After Borders: The Nomadic Challenge to Sovereign Territoriality. International Politics. (2014, P. 1-23.).

2.Campi A. Mongolia's Foreign Policy: Navigating a Changing World. PH, Lynne Reiner. Boulder, CO. (2019).

3.Campi A. Policies Through Which Central Eurasian Nations Are Promoting Their Civilizational Experiences: An Exercise in 'Soft Power' and Global Image Making. Comparative Civilizations Review, 79, 47-75, 2018.

4.Campi A. Problems Integrating Mongolia's Nomads into a 21st Century Nationstate. Paper given at International Conference Dialogue Between Cultures and Civilizations: Present State and Perspectives of Nomadism in a Globalizing World. (Ulaanbaatar, 2004).

5.Campi A. Mongolia as a Bridge to Central Asia. Journal of Mongolian Studies of the Mongolian and Tibetan Commission. (2003).

6.Campi A. Moving Mongolian Nomadism into the 21st Century: Cultural and Ecological Preservation Coupled with Economic Vitality and National Security. Mongolica. International Association for Mongol Studies. 9(30). (Ulaanbaatar, 1999).

7.Campi A. The Special Cultural and Sociological Challenges Involved in Modernizing Mongolia's Nomadic Socialist Economy. Opuscula Altaica. (1994, P. 212-249.).

8.Orhon M. Imaginary Nomads: Deconstructing the Representation of Mongolia as a Land of Nomads. Inner Asia. 13(2). (2011, P. 335-362.).

9.Sabloff P. L. W. ed. Modern Mongolia: Reclaiming Genghis Khan. (PH, University of Pennsylvania Museum Publications, Philadelphia, 2001).

10.Watterson S. (3.6.2014) Jinkhin Mongol/True Mongolian: Mongolian museums and the construction of national .identity. Australia: Ph.D. dissertation at Deakin University. Available at: http://dro.deakin.edu.au/eserv/DU:30067476/watterson-jinkin-2014A.pdf. August 20.8.2020.

11.Batsaikhan O. Mongolchuudyn Yndestenij Oj Sanamzhaa Sergeekhkhemeesen Oroldlogo (XX zuuny ekhen ɣe) [Recovery of the Historical Memory of the Mongolian People as a Basis for the Strengthening of National Identity-from the beginning of the 20th century], [Mongol tuurgatny ert ba edɣgee, Olon ulsyn erdem shinzhilgeenij tavdugaar chuulgan Mongol Tuurgatny soyol erdem shinzhilgeenij san [Paper for 5th International Conference 'Past and present of the Mongolic peoples']. 24-26.8.2017. Ulaanbaatar, Mongolia. P.1-16. [in Mongolian].

12.Kingsley P. Nomads no more: why Mongolian herders are moving to the city. The Guardian. 5.1.2017. Available at: https://www.theguardian.com/world/2017/jan/05/mongolian-herders-moving-to-city-climate-change (Accessed: 21.8.2020).

13.Reyes H. Nomads in Transition. The Diplomat. 16.10.2014. Available at: https://thediplomat.com/2014/10/mongolia-nomads-in-transition/ (Accessed: 20.8.2020).

14. On Nomad Culture and Its Contribution. 1.10.2018. Available at: https://e-history.kz/en/publications/view/on_nomad_culture_and_its_contribution__4514© e-history.kz (Accessed: 19.8.2020).

15.Isaacs R. Nomads, warriors and bureaucrats: nation-building and film in post-Soviet Kazakhstan. Nationalities Papers-The Journal of Nationalism and Ethnicity, 43(3), 399-416 (2015).

16.Burkhanov A. Multiculturalism and Nation-Building in Kazakhstan: Trends in Media Discourse, State Policy, and Popular Perceptions. The Muslim World. 10(l). 2020. P. 24-39. Available at: https://research.nu.edu.kz/en/publications/multiculturalism-and-nation-building-in-kazakhstan-trends-in-medi-2. (Accessed: 21.8.2020).

17.Kamrava M. Nation-Building in Central Asia: Institutions, Politics, and Culture. The Muslim World. 110(1). December, 6-23 (2020).

18.Atai F. Post-Soviet Art and Culture in Central Asia. Anthropology of East Europe Review, Special Issue: Out of the Ruins: Cultural Negotiations in the Soviet Aftermath, 16(2), 107-124 (1999).

19.Ferret C. The Ambiguities of the Kazakhs' Nomadic Heritage. Nomadic Peoples, 20 (2), 176-199 (2016).

20.Nazar N.A. 'Mangilik El'- The Symbol Of Unity. Qazaqstan Tarihy. 12.10.2016. Available at: https://e-history.kz/en/news/show/6925/ (Accessed: 5.8.2020).

21.Nysanbaeb A., Mashan M., Murzalin J., Tuleugulov A. Evolution politicheskii sistemy Kazakhstan Evolution of the political system of Kazakhstan. (Almaty, 2001). [in Kazakh]. Cited in Sagatova A.S. and Abdrahmanova A.A. About the role of the national idea «Mangilik El», as a strategy for the

development of Kazakhstan in the context of globalization. (Bulletin of the Karaganda University, 2019). Available at: https://articlekz.com/en/article/29663 (Accessed: 6.8.2020).

22.Nazarbayev N. Nobyi Kazakhstan b nobom mire: Poslanie Prezidenta RK Prezidenta N. Nazarbaeva narodu Kazakhstan. (New Kazakhstan in the New World: Message from the President of the Republic of Kazakhstan N. Nazarbayev to the people of Kazakhstan, Astana, 2007). [in Kazakh].

23.Clarke M. Kazakhstan's Multi-vector Foreign Policy: Diminishing Returns in an Era of Great Power "Pivots"?, National Security College, Crawford School of Public Policy, Australian National University Special Forum. April 09, 2015 . Available at: http://www.theasanforum.org/kazakhstans-multi-vector-foreign-policy-diminishing-returns-in-an-era-of-great-power-pivots/ (Accessed: 20.8.2020).

24.Cull N.J. The Quest for Reputational Security: The Soft Power Agenda of Kazakhstan. Soft Power. 30(1.11.2018). Available at: https://www.uscpublicdiplomacy.org/blog/quest-reputational-security-soft-power-agenda-kazakhstan (Accessed: 8.21.2020).

25.Kassen M. Understanding foreign policy strategies of Kazakhstan: a case study of the landlocked and transcontinental country. Cambridge Review of International Affairs. 31(3-4). P. 314-343 (2018).

26. Swiss Agency for Development and Cooperation, Facts about Desertification. (30.9.2009) Available at: http://www.greenmongolia.mn/en/about-codep/facts-about-desertification.html (Accessed: 3.1.2019).

27.Mostafa G. The Concept of 'Eurasia': Kazakhstan's Eurasian policy and its implications. Journal of Eurasian Studies. July, 4 (2). P. 160-170 (2013).

28.Sagatova A.S. and Abdrahmanova A.A. About the role of the national idea «Mangilik El», as a strategy for the development of Kazakhstan in the context of globalization. (Bulletin of the Karaganda University, 2019). Available at: https://articlekz.com/en/article/29663 (Accessed: 6.8.2020).

29.Batchimeg M. National Security of Mongolia: Past, Present, and Future. Mongolian Journal of International Affairs (17), Ulaanbaatar, 2013. P. 12-17.

30.Batbayar T. "Geopolitics and Mongolia's Search for Post-Soviet Identity", Journal of Eurasian Geography and Economics, June, 43(4). P. 323–335 (2002).

31.Ikeda N. Mongolia: Will It Remain a Local Buffer Nation Between China and Russia, or Become a Small Yet Global Nation? A New Perspective on the 'Third Neighbor Policy'. Mongol Messenger. 28.10.2016.

32.Otgonbayar Y. Mongolia's Response to Increasing U.S.-China-Russia Rivalry in Asia. East-West Center DC webinar (33:20-34:40). 29.7.2020. Available at: https://vimeo.com/444447211 (Accessed: 20.8.2020).

33.Campi A. Mongolia's Place in Northeast Asia's Renewable Power Grid. Eurasia Daily Monitor. Jamestown Foundation. 28.6.2018. Available at: https://jamestown.org/program/mongolias-place-in-northeast-asias-renewable-power-grid/ (Accessed: 21.8.2020).

34.Ganbat D. National Security Concept of Mongolia: Basic Principle. Security Outlook of the Asia Pacific Countries and Its Implications for the Defense Sector. (Tokyo, National Institute for Defense Studies, 2014, P. 91-99.) Available at: http://www.nids.mod.go.jp/english/publication/joint_research/series11/pdf/09.pdf (Accessed: 21.8.2020).

35.Morozova I. Y. Socialist Revolutions in Asia. (PH, Routledge, London, 2009).

36.Battsetseg S. Winning Hearts and Minds: Mongolia's Soft Power Approaches to Overseas Image Building in the Democratic Era, [paper presented at the Asian Continentalism: Furthering Connections Between East and West conference]. May 31–June 2, 2016. Ulaanbaatar. P. 49-56.

37. Mongolia-Kazakhstan Transportation Joint Committee meeting. Mongol Messenger. 29.3.2019.

38.Misheel B. Number of students studying in Kazakhstan to be increased. Montsame. 3.3.2019. Available at: https://montsame.mn/en/read/183481 (Accessed: 27.2.2019).

39.Campi A. Globalization's impact on Mongolian identity issues and the image of Chinggis Khan, Mongolian culture and society in the age of globalization: proceedings of an international research conference, Western Washington University, August 5-6, 2005. Studies on East Asia. 26(2006). P. 67-99.

40.Enkhbayar N. Address of President Enkhbayar. Nomadic, Newsletter of the International Institute for the Study of Nomadic Civilisations. 68(2006). P. 1-3.

41.Minasyan S. Multi-Vectorism in the Foreign Policy of Post-Soviet Eurasian States. Demokratizatsiya. 2012. P. 268-273. Available at: https://pdfs.semanticscholar.org/ba20/a903d648651ec4168ae55cc5f346d019d5cc.pdf (Accessed: 6.8.2020).

42.Sadykova N. The instrumentalization of 'Eurasian' political myth in Kazakstan. 2017. [MA Thesis, Budapest, Hungary]. Available at: http://www.etd.ceu.hu/2017/sadykova_nazerke.pdf (Accessed: 3.3.2019).

43.Vinokurov E. and Libman A. Eurasian Integration: Challenges of Transcontinental Regionalism. (PH, Palgrave Macmillan, London, 2012).

А. Кампи
Индиана университеті, Вирджиния штаты, АҚШ
(E-mail: monsocacampi@gmail.com)

Еуразиядағы орын мен кеңістіктің символикалық дипломатиясы: «үшінші көршінің» саясатына қарсы «көпвекторлылық» саясаты - көшпенділік ерекшеліктерінің Қазақстан мен Моңғолияның сыртқы саяси стратегияларына әсері

Аннотация. Бұл мақалада теңізге шыға алмайтын, ортақ көшпелі және кеңестік мұрасы бар еуразиялық екі мемлекет болып саналатын Қазақстан мен Монғолияның қазіргі заманғы дипломатиялық саясаты қарастырылады; Екеуі де орын мен кеңістік рәміздемесін құрлықтағы экономикалық дамуды алға жылжыту үшін трансконтинентальды кіші топтар арасындағы қиылыстар ретінде пайдаланады, онда үлкен көрші державалар – Қытай мен Ресей ықпалы басым. Кеңес Одағы ыдырағаннан кейінгі демократия дәуірінде екі ел теңізге шыға алмайтын географиялық шектеулерден арылу үшін тарихи көшпелілік тәжірибесіне негізделген «көпвекторлық» және «үшінші көрші» стратегияларын жасады.

Кілт сөздер: Қазақстан, Моңғолия, көпвекторлық, «үшінші көрші», көшпелілер мұрасы, үшжақты тәсіл.

А. Кампи
Индианский университет, штат Вирджиния, США
(E-mail: monsocacampi@gmail.com)

Символическая дипломатия места и пространства в Евразии: политика «многовекторности» против политики «третьего соседа» - влияние особенностей кочевничества на внешнеполитические стратегии Казахстана и Монголии

Аннотация. В данной статье рассматривается современная дипломатическая политика Казахстана и Монголии, которые являются двумя не имеющими выхода к морю евразийскими государствами, имеющими общее кочевое и советское наследие. Оба используют символику места и пространства в качестве перекрестков между трансконтинентальными подгруппами для содействия экономическому развитию на континенте, где доминируют соседи-сверхдержавы, Китай и Россия. Две страны в демократическую эпоху после распада Советского Союза разработали стратегии «многовекторности» и «третьего соседа», основанные на их историческом кочевом опыте, чтобы вырваться из своих географических ограничений, не имеющих выхода к морю.

Ключевые слова: Казахстан, Монголия, многовекторность, «третий сосед», кочевое наследие, трехсторонний подход.

Information about author:

Campi Alicia, Ph.D of Indiana University, Vice President, The Mongolia Society Arlington, Virginia, USA.

Автор туралы мәлімет:

Кампи Алиси, Индиана университетінің философия докторы, Арлингтон Моңғол қоғамының вице-президенті, Вирджиния штаты, АҚШ.

Сведения об авторе:

Кампи Алиси, доктор философии Индианского университета, вице-президент монгольского общества Арлингтон, штат Вирджиния, США.

ҒТАМР 03.09.25

С. Сыздықов

Л.Н. Гумилев атындағы Еуразия ұлттық университеті, Нұр-Сұлтан, Қазақстан
(E-mail: satay14@mail.ru)

DOI: https://doi.org/10.32523/2664-5157-2020-2-3-69

Алтын Орданың мемлекеттік идеологиясы

Аннотация. Алтын Орда дәуірінде Мәңгілік Ел идеясының атауы ресми түрде «Мәңгі Тәңірінің күші» түрінде болған. Мысалға алсақ, Күйік ханның мөрінде, Арғұн ханның француз королі Филипке жазған хатында және Алтын Орда ханы Өзбектің елшісін растаған құжаттардағы мәтіндер «Мәңгі Тәңірінің күші» сөздерімен басталып отырған. В. Бартольдтің «моңғол» – Шыңғыс хан тұсында ғана мемлекет атауы, ал кейін ғана халықтың атауы болды» деген тұжырымы ғылыми тұрғыда дұрыс. «Монғол» Шыңғыс хан империясы тұсында этноним емес, политоним болып, империялық идеология, яғни мемлекеттік идеология болып қызмет атқарды. Бұл идеологияның атауы жаңадан ойлап табылған жоқ, ол ежелгі түркілердың дүниетанымы негізінде қалыптасқан Түрік қағанатының «Мәңгі Ел» мемлекеттік идеологиясын қабылдап, Шыңғыс ханның империялық идеологиясына айналды. Ал «моңғол» термині де сол «Мәңгі Ел» идеологиясының атауынан шықты.

Кілт сөздер: Алтын Орда, «мәңгі ел», идеология, мемлекет, түркілер.

Кіріспе. Мақалада ғылыми талданған мәселелер өзекті болып табылады. Алтын Орда империясы ортағасырлық кезеңдегі жоғары дамыған мемлекет екендігін тұжырымдауда оның мемлекеттік идеологиясының болғандығын дәлелдеудің маңызы зор. Сондықтан мақаланың негізгі мақсаты – Алтын Орда империясының мемлекеттік идеологиясының алғышарты, қалыптасуы және оның маңызы ашып көрсету болды. Ғылыми мақаланың ғылыми жаңашылдығы және маңыздылығы да осында.

Әдістемесі. Мақаланы жазу барысында тарихи зерттеулердің классикалық және заманауи әдістері мен тәсілдері қолданылды. Тарихи үрдістердегі фактілерге салыстырмалы-тарихи, ретроспективті әдістер, терминологиялық, этимологиялық, диахронды анализ бен синтез қолданылды. Тарихи ақпаратты, сапалық көрсеткіштерді сипаттау, герменевтикалық, әлеуметтік-мәдени және өркениеттік тәсілдерге негізделген әдістер қолданылды. Сонымен қатар ғылыми тұжырымдар дәлелденген фактілерге және шынайы деректер көздеріне негізделген.

Талдау. Шыңғыс хан құрған мемлекеттің өзіндік ерекшелігі бар еді. Біріншіден, бұл мемлекет халқының басым бөлігін түркі ру-тайпалары құрады және Қарахандар әулеті билеген өркениетті қалалары мен заң және білім беру жүйесі болды. Шыңғыс хан қол астындағы әр түрлі ру-тайпалардан жиналып, жаугершілікпен айналысып келген әскери күштер бірлестігінің мәдениеті мен саяси-қоғамдық даму деңгейі сол кездегі қалалық мәдениеті өркендеген Ұлы Даланың қыпшақ - қарлық - оғыз және Қарахандар мемлекеттеріне қарағанда төменгі дәрежеде болатын.

Бұл жағдай империяның қол астындағы түркі-моңғол халықтарында түркі тілі өзара қарым-қатынастың тілі болғандығы жөніндегі деректерден айқын көрінеді. Атақты моңғолтанушы Б.Я. Владимирцов біз қарастырып отырған кезеңдегі түркі-моңғол ру-тайпаларының этнолингвистикалық байланыстарын зерттей келіп: «... моңғолдардың

ескі ескерткіштері көп болмаса да, XIII-XIY ғасырлардағы моңғолдар үшін түркі тілі мен мәдениетінің маңызды болғандығы туралы сеніммен айтуға болады» деген еді [1, 16 б.]. XIX жүзжылдықта Сібір мен Шығыс Түркістанды көп аралаған Н.Ф.Катанов та «барлық моңғол ру-тайпалары *киргиз* тілін білетінін жазды [2, 85 б.]. Б.З. Базарова көптеген моңғол деректеріне сүйене отырып, біз қарастырып отырған кезеңдегі моңғол терминдерінің, оның ішінде әсіресе түркі титулдарының басым көпшілігі түркілерден алынғанын дәлелдеді [3, 170 б.]. Шыңғыс ханның өзі де түрік тілін білгені жөнінде тарихнамада баршылық [4, 288 б.]. Анонимдік «Шаджарат ал-Атрак» шығармасында Шыңғыс ханның өз заманындағы түркі жырларын білетіндігі жазылған. Кезінде Шыңғыс хан қолайлы уақыт тауып, түркі жырларын тыңдаған, тіпті тыңдап отырып кейде көзіне жас алғаны да айтылады [5, 389 б.]. Жалпы, Жапониядан Британияға дейін, Еуразияның барлық халықтарымен байланыс жасағандықтан, өздері көп емес моңғолдар өз тілдерінде аз сөйлескен деген тұжырым кездеседі [6, 321 б.].

Шыңғыс хан басқарған көшпелі-әскери ақсүйектер біртіндеп Орталық Азиядағы түркі -исламдық өркениеттің жетістіктерін бойларына сіңіріп, солардың негізінде өздерінің де заң шығару (Ясы), білім (Билиг) жүйесін қалыптастыра алды. Шыңғыс хан орнатқан билік институттары жергілікті түркі-қыпшақ мемлекеттілігінің негізінде қалыптасты. Шыңғыс хан ұлдарына ұлыс үлестіргенде Ата заңын Жүсіп Баласағұн жасаған («Құтты Білікте») исламдық Қарахандар мемлекеті Шағатай ұлысына кіргені мәлім. «Ясы» заңдар жүйесінің осы Шағатай ұлысында жасалып, империяның басқа ұлыстарына тарағаны белгілі. Бұл туралы Х. Казвини, И. Березин, В. Васильев, П.Мелиоранский, Т.И. Сұлтанов, Р.Н.Безертиновтің және т.б. зерттеулерінен көруге болады. Жалпы осы жағдайды қорыта келіп, шығыстанушы ғалым К. Босворт: «Орда (Бұл жерде Алтын Орда) мәдениетінде белгілі бір дәрежеде мұсылмандық-жерортатеңіздік ізтаңба қалған» деген еді [7, 191 б.]. Бұл мұсылмандықтың ықпалының күшті болғаны сондай, Алтын Орда Өзбек ханның тұсында ислам дінін мемлекеттік дәрежедегі дін ретінде қабылдаған болатын.

Ең бастысы, Шыңғыс хан өзі құрған империясының мемлекеттік идеологиясы етіп өзінен бес ғасыр бұрын Шығыс Түрік қағанаты жария еткен «Мәңгі Ел» идеологиясын алуы болды. Түркілер дүниетанымының «Мәңгі Ел» мұратының қалыптасуы, оны Шығыс Түрік қағанатының жария етуі, Қарахандар мемлекеті тұсындағы осы «Мәңгі Ел» идеологемасының саяси-философиялық және саяси-құқықтық негіздерінің жасалынуы бұдан бұрынғы зерттеулерімізде дәлелденген болатын.

Шапқыншылық жорықтарын бастар алдындағы Шыңғыс ханның қол астындағы ру-тайпалар мен Дешті Қыпшақтағы түркілердің дүниетанымы мен наным-сенімдері бір болған. Б.д.д. V-IV ғасырлардан бастау алған «Тәңірі» – Ұлы Даладағы барлық түркі-моңғолдар үшін ортақ құдай болғаны мәлім (бұл танымдық жүйені түркі-моңғол халықтары туралы зерттеу жасаған танымал француз ғалымы Жан-Поль Ру «Тенгризм» деп атаған). Түркі-моңғолдардың ортақ құдайы «Тәңірі» болды және олар Көк Аспан мен Жерге табынып, сиынды. Шыңғысханның қол астындағы ру-тайпалар мен ежелгі түркілерде «Көк Аспан» мен «Жер» – бәрі де «Мәңгі Тәңірінің күшімен жаралған» деген наным-сенімде еді. Сондықтан да түркілер VIII ғасырдың басында бітіктасқа «Жоғарыда Көк Тәңірі, төменде қара Жер жаралғанда, екеуінің арасында адам баласы жаралған» десе [8, 264 б.], «Құпия шежіреде» Шыңғыс ханның: «Көкте – Аспан (Тәңір), Жерде – Қаған» («Мөнх тэнгэрийн хүчин-дор, хаганы суу залийн ивээл дур...») делініп, екеуінің де наным-сенімдік ұстанымдары бірдей екендігін көруге болады [9]. Бұл жерде айта кету керек, «Алғашқы – Тәңір, екінші – Әлем, яғни Көк (аспан) пен Жер, ал Үшінші – Адам» деген түркі дүниетанымының жүйесі туралы арнайы зерттеу кітабымыздың «Түркі дүниетанымы» тармақшасында арнайы талдаған болатынбыз. Міне, осы наным-сенімдік жүйе түркі-моңғолдар үшін ортақ болғандығы анық. Бұған толық дәлелдің бірі ретінде Ватикан мұрағатынан табылған, Гүйік ханның Рим Папасы IV Иннокентийге 1246 жылғы

хатында: «Мәңгілік Аспан – Хан – Адам» үш күрделі ұғымға бөлінеді және ғаламдағы барлық нәрсе мәңгілік аспан идеясымен, оның еркімен анықталады» деген сөздерін келтіруге болады [9].

Сондықтан Шыңғыс ханның қол астындағы ру-тайпалар мен Орталық Азия түркілері бір империяға біріккенде ортақ дүниетанымдық жүйеде болды. Ал олар империялық мемлекет (Түрік қағанаты мен Алтын Орда) құрғанда да осы ортақ дүниетаным негізінде қалыптасқан «Мәңгі Ел» мұратын мемлекеттік идеология ретінде қабыл алды. Сонымен қатар «моңғол» термині де осы «Мәңгі Ел» идеологиясының атауымен тарих сахнасына шықты.

Мұндай тұжырымға келуге төмендегідей себептер ықпал етті:

Шыңғыс ханның қол астындағы ру-тайпалардың көбі ежелден II Шығыс Түрік қағанатының құрамында жүріп, қағанат жария еткен «Мәңгі Ел» мұратымен таныс болып қана қоймай, сол идеологеманы кезінде бірге қабылдаған болатын;

Шығыс Түрік қағанатының «Мәңгі Ел» мұраты Елордасы – Өтүкенмен байланыстырылып, («Өтүкен жынысында отырсаң, Мәңгі ел тұтып отырар ең») жария етілгені мәлім. «Құпия шежіреде»: Шыңғыс хан Тоғрыл хан Жамухаға ризашылығын білдіріп: «Аспан Жермен бірге бізге күш-қуат берді, құдіретті Тәңірі шақырды, ал Жер – Ана Өтүкенді кеудесіне көтерді» дейді. Ал «Алтын тобчыда» Шыңғыс хан құрметпен Тәңіріге арнап: «Өзіңнің өсиетіңмен, сен Өтүкенде ешкімді менен жоғары қоймадың. Менен биік тек менің бөркім ғана!» деп айтады. Бұдан Шыңғыс ханның II Шығыс Түрік қағанатының бітіктасында жария етілген «Мәңгі Ел» мұратының қаған Ордасы – Өтүкенмен байланыстырып жазылғанын білгені айқын көрінеді. Сонымен бірге «Алтын тобчыда» да: «Моңғолдың алты ұлысы шашу-таралғыдан тартып, қисапсыз көп дүние мүлікті тарту етіп, қадір тұтады. ...елшілері келіп, сиынып, Мәңгілік жердің мәртебесі артады» деп айтылады. Бұл туралы танымал ғалым, моңғолтанушы С. Дулам: «Бұл жерде ғалам кеңістігін пайда болдырған Етүкен (Өтүкен) анамен бірге ежелгі моңғол аңызының еркек, ұрғашы жұп тәңірінің бірі, бұл дүниенің адамзатын жаратушылар. Кейіннен Моңғолдың біріккен мемлекеті орнаған тұста біріккен төр мемлекетінің символына айналған» дейді [10, 171 б.]. Мұнда да Өтүкенді «Мәңгі жер» («Мәңгі мемлекет») немесе «Мәңгі Ел» ұғымымен сәйкестендіріп отырғанына күмән жоқ;

Қытайдың «Цза-цзи» жылнамасында Шыңғыс хан әскері 1211 жылы Цзинь патшалығына шабуылдағанда өздерін Ұлы Монгол мемлекеті («да мэн-гу го») атауын иеленгені, ал оларды қытайдың шекара қызметшілері Монгол (Мэн-гу) деп атағаны жазылған [11, 591 б.]. Бұдан Ұлы Монгол мемлекеті 1211 жылдан бастап сырттағы елдерге белгілі бола бастағанын білуге болады. Ватикан мұрағатындағы Гүйік ханның мөрінде Шыңғыс хан империясының атауы: “Yeke Mong ol ulus” деп жазылған [12, 22 б.]. Мұны қазақша аударғанда: «Yeke»-ұлы, «Монг» > «мөнх» - мәңгі, «ulus»-ұлыс, ел, яғни – «Ұлы Мәңгі Ел» болып шығады. Л.Н.Гумилев тарихта мұндай жағдайлардың жиі орын алғанын көрсетеді. Өзінің «Каспий маңындағы мыңжылдық» кітабының «Инерциялық фаза – Мәңгі ел» тармақшасында айтады: «Мұндай орасан зор елді бағынышта ұстау үшін қатаң әлеуметтік жүйені жасау керек болды. «...Римдіктер астанасын «Мәңгі қала», ал Түркілер державасын - «Мәңгі ел» деп атады» [13, 188-189 б.]. Кейбір тарихшылар Хубилай хан таққа отырғаннан кейін бір жағынан қытайлықтардың қолдауына ие болу үшін «Ясы» заңын бұзып, «Менгу-ель» ұлысы, қытайша «Юань» деп өзгерткенін жазады [14, 265 б.]. Алайда, қытай тіліндегі «юань» сөзі де түрікше «мәңгі» мағынасына сәйкес келетіндігі айтылған.

«Монгол» этнонимдік атау еместігін тіл ғылымының ғалымдары да қуаттайды. Ортағасырлық этнонимдердің сөз құрылымын зерттегенде көпшілікті білдіретін – ер//ар, -//-з, -т жалғаулары әмбебап болып келеді. Мысалы: Татар, Джалаир, Авар, Огуз Икирас, Сулдус, Қият, Қоңрат, Дулат, Оймаут, Аранут, Чаншиут, Кереит және т.б. «Монгол»

терминіндегі – л аффиксі ежелгі этнонимдердің бірінде кездеспейді. Сондықтан «Монгол» термині этнонимдік емес, жасанды, яғни политоним деген қорытындыға келеді [15, 12 б.]. Сонымен қатар Владимирцов Б.Я. және Lessing F.D. моңғолша“mongke”–“мәңгі” мағынасын беретіндігін дәлелдеген [16, с. 323; 17, p. 547]. Бұл анықтаманы қолдай келіп, Дж.Клосон (G.Clauson) мен Г.Дж.Рамстедт (G.J. Ramstedt) аталған сөздің моңғолдарға түркілерден келгенін айтады [18, p. 350-351; 19, p. 266].

Кезінде Л. Гумилев: «Ашина әулеті қағанатының әлеуметтік құрылысының негізгі сипаты әскери және әлеуметтік құрылымының бірлікте болғанында. Түркілер – мұндай бірлікті практикада жүзеге асырған Орта Азиядағы бірінші көшпелі халық. Олар мұны саналы түрде түсінді және теле ру-тайпалар одағы мен жужандардың жыртқыштық ордасымен салыстырғанда өздерінің державасының тұрақтылығын айрықша білдіріп, «Мәңгі Ел» деп атағанын» көрсеткен еді [20, 62-63 р.]. Бұл жағдай кейін Шыңғыс хан құрған империя жағдайында да қайталанды. Тек қосарымыз, «әскери және әлеуметтік құрылымының бірлікте» болғаны ғана емес, сонымен қатар екі империяда да ежелгі түркі-моңғолдардың дүниетанымына негізделген «Мәңгі Ел» құру мақсат-мұратының, яғни мемлекеттік идеологиясының болғанына ерекше ден қойылып, айтылуы қажет. Мұндай көзқарасты түркі-моңғолдар тарихы мен дүниетанымын зерттеуші татарстандық ғалым Р.Н.Безертинов: «Біртіндеп орда түркілерде хандық деп аталатын мемлекетке айналды. Хандық Қағанатқа бірікті. Түркілер өздерінің мемлекетін «эл», «ил» деп атады. Ол орда мен конфедерацияға қарағанда тұрақты болды, сондықтан түркілер өздерінің мемлекетін «Мәңгі Эл» деп атады. Ордаға бірігу қажеттілігі және мемлекет құру түркілер идеологиясының негізін құрады. «Мәңгі Эл» құруға ұмтылу идеологиясы түркі әлемінің бүкіл тарихын өзінің сәулесіне бөлейді. Түркілер осы идеологиясы арқылы ондаған империялар мен хандықтар құрды» дейді [21, 52 б.].

Сонымен қатар бұл идеология түркі-моңғол халықтарының этникалық және басқа белгілеріне қарамастан барлығының ортақ атауы болып, бірегейлігін қамтамасыз ету үшін керек болды. Мөңке ханның грамотасында (Рубруктың аудармасында): Біз моалдар, найман, меркиттер, мұсылмандар атынан франк патшасы Людовикке және басқа патшалықтарға, священиктерге, барлық ұлы франк халқына Мөңке ханның өсиеті ретінде айтқанын түсінсін…» [22, 175 б.]. Бұл жерде империяның қол астындағы барлық халықтардың атынан айтылып тұрғаны, яғни бірегейлікті ұстанған саясаттың тұрғаны байқалады.

Жалпы Алтын Орда дәуірінде Мәңгілік Ел идеясының атауы ресми түрде «Мәңгі Тәңірінің күші» түрінде болған. Мысалға алсақ, Күйік ханның мөрінде, Арғұн ханның француз королі Филипке жазған хатында және Алтын Орда ханы Өзбектің елшісін растаған құжаттардағы мәтіндер «Мәңгі Тәңірінің күші» сөздерімен басталып отырғаны мәлім.

В. Бартольд айтқандай, «моңғол» – Шыңғыс хан тұсында ғана мемлекет атауы, ал кейін ғана халықтың атауы болды» деген тұжырымын жоғарыда айтылғандардың қорытындысы ретінде беруге болады [23, 616 б.]. Тек бұл тұжырымға қосатын нәрсе, «монғол» Шыңғыс хан империясы тұсында этноним емес, политоним болып, империялық идеология, яғни мемлекеттік идеология болып қызмет атқарды. Бұл идеологияның атауы жаңадан ойлап табылған жоқ, ол ежелгі түркілердің дүниетанымы негізінде қалыптасқан Түрік қағанатының «Мәңгі Ел» мемлекеттік идеологиясын қабылдап, Шыңғыс ханның империялық идеологиясына айналды. Ал «моңғол» термині де сол «Мәңгі Ел» идеологиясының атауынан шықты.

Қорытынды. Сонымен, VIII ғас. басында II Шығыс Түрік қағанаты жариялаған «Мәңгі Ел» мұраты, Қарахандар мемлекеті тұсында Әл-Фараби жасаған «мәңгіліктің» саяси философиясы мен Жүсіп Баласағұн «Құтты Білікте» дайындаған «Мәңгі Ел» мемлекеттік идеологиясының саяси-құқықтық негіздері Шыңғыс хан құрған Алтын Орда империясының идеологиясына айналды. Өйткені Шыңғыс хан мен оның ізбасарлары осынау

үлкен империялық мемлекетті құрғанда өздеріне дейін қол астындағы түркілер құрған мемлекеттердің басқару жүйесі мен түркі тұлғалары жасаған «Мәңгі Ел» жасампаздық идеяларын жалғастырды. Сондықтан да қазіргі зерттеушілер талмай айтып жүрген жетістіктер: Алтын Орда тұсында қалалардың өркендеуі, өз кезеңінде жетілген мемлекеттік басқару органдарының қалыптасуы, қоғамның рухани өміріндегі прогрессивті іс-шаралар (мысалы адамдарды діни-наным сеніміне қарай қудаламау және т.б.) – соның куәсі. Сөйтіп, түркілердің «Мәңгі Ел» мұраты XIII-XY ғасырларда Алтын Орда өмірінде жүзеге асты. Оның нәтижесі ретінде XY ғасырда Орталық Азиядағы жекелеген хандықтардың тарих сахнасына шығуы, ал мұның өзі кейін ұлттық мемлекеттердің қалыптасуына әкелді. Бұл шын мәнінде сол кездегі қоғам дамуының прогрессивті үрдісі еді.

Әдебиет

1. Владимирцов Б.Я. Турецкие элементы в монгольском языке // ЗВОИРАО. – Т. XX. – Вып. 2–3. – М-Л., 1911. – 162 с.

2. Катанов Н.Ф. Письма из Сибири и Восточного Туркестана. – СПб., 1893. – С. 85. 22781. Ли Синь-чуань, Цза-цзи, сб. 2, гл. 19. – 591 с.

3. Базарова Б.З. Монгольские летописи – памятники культуры. – Москва, 2006. – 233 с.

4. Spuler B. Die Goldene Horde. Die Mongolen in Ruβland, 1223–1502. 2., erweiterte Auflage. – Wiesbaden, 1965. – 317 p.

5.Родословие тюрков // История Казахстана в персидских источниках. – Т. IV. Сборник материалов, относящихся к истории Золотой Орды. Извлечения из персидских сочинений, собранные В.Г. Тизенгаузеном и обработанные А.А. Ромаскевичем и С.Л. Волиным / Отв. ред. М.Х.Абусеитова. Перераб. и доп. – Алматы, 2006. – 421 с.

6. Sinor D. Interpreters in Medieval Asia // AASJIOS. – 1982. № 16. – 336 p.

7. Босворт К. Мусульманские династии. – М.,1971. – 394 с.

8. Сартқожаұлы Қ. Орхон ескерткіштерінің толық Атласы (1-том). – Алматы: «Samga Press», 2019. – 376 б.

9. Эрдэнэбаяр С. Мөнх тэнгэрийн үзэл буюу Мөнх тэнгэрийн ивэ / Сэтгэгдэл бичих - BIIRBEH.MN by Bataka. Available at: http://www.biirbeh.mn/.

10. Дулам С. Монгол домог зүйн дүр. – Улан Батор: Улсын хэвлэлийн газар, 1989. – 197 с.

11. Ли Синь-чуань, Цза-цзи, сб. 2, гл. 19. – 654 с.

12. Pelliot P. Les Mongols et la Papaute, стр. [22] etPl. II; см. также рецензию В. Котвича на эту работу в “RocznikOrjentalistyczny”, vol. 2, 1919-1924 (выпущен во Львове в 1925 г.). – 278 с.

13. Гумилёв Л.Н. Тысячелетие вокруг Каспия. – «Ди-Дик», 1998. – 592 с.

14. Хара-Даван. Чингис-хан как полководец и его наследие. – Белград, 1929. – 226 с.

15. Мынбаев Н. Ж. Общетюркская, казахская этнонимия в пантопохрон ии и проблемы типологической универсалии: автореф. диссер. на соискание уч.степени д. филол.н. – Алматы, 2010. – 24 с.

16. Владимирцов Б.Я. Сравнительная грамматика монгольского письменного языка и халхаского наречия. – Л., 1929. – 443 с.

17. Lessing F.D. Mongolian – Englich dictionary. – Berkeley and Los-Angeles, 1960. – 721 p.

18. Clauson G. An Etimological Dictionary of Pre –thirteenth – century Turkish. – Oxford, 1972. – 392 p.

19. Ramstedt G.J. Kalmukisches Worterbuch. – Helsinki, 1935. – 321 p.

20. Гумилев Л.Н. Древние тюрки. – Москва, 1993. – 536 с.

21. Безертинов Н. Татары, тюрки–потрясатели Вселенной. (История великих империй). – Новосибирск, 2001. – 731 с.

22.Гильом де Рубрук. Путешествие в Восточные страны. Перевод А.И.Малеина. – М.: Государственное издательство географической литературы, 1957. – 232 с.

23. Бартольд В.В. Чингиз хан // Соч. Т.5. – 1968. – 759 с.

Reference

1. Vladimircov B.Ya. Tureckie elementy v mongol'skom yazyke, [Turkish elements in the Mongolian language], ZVOIRAO. (XX(2–3), Moscow-Leningrad, 1911, 162 p.) [in Russian].

2. Katanov N.F. Pisma iz Sibiri i Vostochnogo Turkestana [Letters from Siberia and East Turkestan]. (SPb., 1893, P. 85. 22781. Li Sin'-chuan', Cza-czi, 2(19), 591 p.) [in Russian].

3. Bazarova B.Z. Mongolskie letopisi – pamyatniki kul'tury [Mongolian Chronicles-cultural monuments]. (Moscow, 2006, 233 p.) [in Russian].

4. Spuler B. Die Goldene Horde. Die Mongolen in Ruβland, 1223–1502. 2., erweiterte Auflage. (Wiesbaden, 1965, 317 p.).

5. Rodoslovie tyurkov [Genealogy of the Turks], Istoriya Kazahstana v persidskih istochnikah. T. IV. Sbornik materialov, otnosyashchihsya k istorii Zolotoj Ordy. Izvlecheniya iz persidskih sochinenij, sobrannye V.G. Tizengauzenom i obrabotannye A.A. Romaskevichem i S.L. Volinym [History of Kazakhstan in Persian sources. T.IV. Collection of materials related to the history of the Golden Horde. Extracts from Persian works collected by V. G. Tiesengausen and processed by A. A. Romaskevich and S. L. Volin. Resp. edited by M. H. Abuseitova. Revised and add. (Almaty, 2006, 421 p.) [in Russian].

6. Sinor D. Interpreters in Medieval Asia, AASJIOS. (16(1982), 336 p.).

7. Bosvort K. Musulmanskie dinastii [Muslim dynasties]. (Moscow, 1971, 394 p.) [in Russian].

8. Sartqozhauly Q. Orhon eskertkishterinin tolyq Atlasy [Full Atlas of Orkhon monuments. Vol 1. (Almaty, «Samga Press», 2019, 376 p.) [in Kazakh].

9. Erdenebayar S. Monh tengerijn uzel buyuu Monh tengerijn ive, Setgegdel bichih BIIRBEH. MN by Bataka [Save the concept of heaven or eternal heaven/write comment. BIIRBEH.MN by Bataka.]. Available at: http://www.biirbeh.mn/ [in Mongolian].

10. Dulam S. Mongol domog zujn dur [Dulam S. In accordance with the Mongolian legend. - All articles: press agencies]. (Ulan Bator, Ulsyn hevlelijn gazar, 1989, 197 p.) [in Mongolian].

11. Li Sin-chuan, Cza-czi. (2(19), 654 p.) [in Russian].

12. Pelliot P. Les Mongols et la Papaute, str. [22] etPl. II; sm. takzhe recenziyu V. Kotvicha na etu rabotu v "RocznikOrjentalistyczny" [Les Mongols et la Papaute, str. [22] etPl. II; see also V. Kotvich's review of this work in "RocznikOrjentalistyczny", vol. 2]. (2(1919-1924), 1925, 278 p.) [in Russian].

13. Gumilyov L.N. Tysyacheletie vokrug Kaspiya [A Millennium around the Caspian Sea]. («Di-Dik», 1998, 592 p.) [in Russian].

14. Hara-Davan. Chingis-han kak polkovodec i ego nasledie [Hara-Dawan. Genghis Khan as a General and his legacy]. (Belgrad, 1929, 226 p.) [in Russian].

15. Mynbaev N. Zh. Obshchetyurkskaya, kazahskaya etnonimiya v pantopohron ii i problemy tipologicheskoj universalii. Avtoref. disser. na soiskanie uch.stepeni d. filol.n [Turkic, Kazakh ethnic terms in Pontoporeia and problems of typological universals. Abstract. dissertations. for the degree of doctor of Philology]. (Almaty, 2010, 24 p.) [in Russian].

16. Vladimircov B.Ya. Sravnitel'naya grammatika mongolskogo pismennogo yazyka i halhaskogo narechiya [Comparative grammar of the Mongolian written language and the Khalkha dialect]. (Leningrad, 1929, 443 p.) [in Russian].

17. Lessing F.D. Mongolian – Englich dictionary [Mongolian-English dictionary]. (Berkeley and Los-Angeles, 1960, 721 p.).

18. Clauson G. An Etimological Dictionary of Pre –thirteenth – century Turkish. (Oxford, 1972, 392 p.).

19. Ramstedt G.J. Kalmukisches Worterbuch. (Helsinki, 1935, 321 p.).

20. Gumilev L.N. Drevnie tyurki [Ancient turks]. (Moscow, 1993, 536 p.) [in Russian].
21. Bezertinov N. Tatary, tyurki–potryasateli Vselennoj [Tatars and Turks are the shockers of the Universe], Istoriya velikih imperij [History of the great empires] (Novosibirsk, 2001, 731 p.) [in Russian].
22.Gilom de Rubruk. Puteshestvie v Vostochnye strany [Journey to the East of the country]. Translated by A. I. Malein (Moscow, Gosudarstvennoe izdatel'stvo geograficheskoj literatury, 1957, 232 p.) [in Russian].
23. Bartold V.V. Chingiz han [Chingiz-khan], Soch, (5(1968), 759 p.) [in Russian].

S. Syzdykov
L.N. Gumilyov Eurasian National University, Nur-Sultan, Kazakhstan
(E-mail: satay14@mail.ru)

The state ideology of the Golden Horde

Abstract. In general, in the era of the Golden Horde, the name of the idea «Mangilik El» was officially used as «Power of the Eternal Tengri». The texts in the press of Khan Kuyuk, in the letter of Khan Argun, written to the address of the French king Philip, and in the documents confirming the authority of the ambassador of the Khan of the Golden Horde Uzbek, began with the words «Power of the Eternal Tengri». Here V. Bartold's conclusion that the word «Mongol» was first used in the name of his state under Genghis Khan and only later turned into the name of the people from a scientific point of view is correct. The word «Mongol» under Genghis Khan was used not as an ethnonym, but as a political name and served as the ideology of the empire, or the state ideology. This ideology was not invented anew, it became the ideology of the empire of Genghis Khan by adopting the state ideology of the Turkic Khaganate «Mangilik El», formed on the basis of the Turkic worldview. And the term «Mongol» also came from the name of the ideology «Mangilik El».
Keywords: Golden Orda, "Mangilik El", ideology, the state, turks

С. Сыздыков
Евразийский национальный университет им. Л.Н. Гумилева, Нур-Султан, Казахстан
(E-mail: satay14@mail.ru)

Государственная идеология Золотой Орды

Аннотация. В эпоху Золотой Орды название идеи «Мәңгілік Ел» официально употреблялось как «Сила Вечного Тенгри». Тексты в печати хана Куюка, в письме хана Аргуна, написанном в адрес французского короля Филиппа, и в документах, подтверждающих полномочие посла хана Золотой Орды Узбека, начинались словами «Сила Вечного Тенгри». Здесь вывод В.Бартольда о том, что слово «монгол» впервые при Чингис хане использовалось в названии его государства и лишь позже превратилось в название народа с научной точки зрения является верным. Слово «монгол» при Чингис хане использовалось не как этноним, а как политоним и служило в качестве идеологии империи, т.е. государственой идеологии. Данная идеология не была придумана заново, она стала идеологией империи Чингис хана путем взаимствования ею государственной идеологии Тюркского каганата «Мәңгілік Ел», сформированной на основе тюркского мировоззрения. А термин «монгол» так же произошел из названия идеологии «Мәңгілік Ел».
Ключевые слова: Золотая Орда, вечная страна, идеология, государство.

Автор туралы мәлімет:

Сатай Сыздықов, тарих ғылымдарының докторы, профессор, Этносаралық қатынастар және ҚХА Орталығының директоры, Л.Н. Гумилев атындағы Еуразия ұлттық университеті, Нұр-Сұлтан, Қазақстан.

Information about author:

Satay Syzdykov, doctor of historical sciences, professor, Director of Research Center for inter-ethnic relations and tolerance of the Assembly of People of Kazakhstan», L.N. Gumilyov Eurasian National University, Nur-Sultan, Kazakhstan.

Сведения об авторе:

Сатай Сыздыков, доктор исторических наук, профессор, директор Центра межэтнических отношений и толерантности АНК, Евразийский национальный университет им. Л.Н. Гумилева, Нур-Султан, Казахстан.

ЕСІМНАМАЛАР/PERSONALIA/ПЕРСОНАЛИИ

К. Матыжанов
М.О.Әуезов атындағы Әдебиет және өнер институты, Алматы, Қазақстан
(E-mail: kmatyzhanov@gmail.com)

DOI: https://doi.org/10.32523/2664-5157-2020-2-3-77

Дарабоз ғалым

Көрнекті фольклоршы, әдебиеттанушы, педагог
Болатжан Шайзадаұлы Абылқасымовтың туғанына 70 жыл

Болатжан Шайзадаұлы Абылқасымов (1950-2009) ғылыми ортаға өткен ғасырдың жетпісінші жылдары «Қабанбай батыр туралы жырлар» атты еңбегі арқылы жарқ етіп танылды.

Ол заманда тарихи жырлар солақай саясаттың сүзгісіне кептеліп, кітапхананың сирек қолжазбалар бөлімінің сөрелерінде шаң басып жатқан «ескілікті» мұралардың қатарына жатқызылатын. М.О.Әуезов атындағы Әдебиет және өнер институтының фольклор бөлімін ел руханиятына жанашыр ғалым Рахманқұл Бердібай басқарып тұрған уақытта оның қарамағындағы ғалымдардың сірескен сеңді бұзып, «Қазақ тарихи жырларының мәселелері» атты алғашқы іргелі зерттеу еңбекті жарыққа шығаруын – сол кезеңдегі ұлт тарихына сусап отырған оқырман байыпты бастама, батыл қадам деп санап, жоғалтқанын тапқандай жабыла оқып, жылы қабылдаған. Сол кітаптағы Болатжан Абылқасымов жазған, ауыл-аймақтағы көне көз ақсақалдардан қаршадай күніміздан естіп өскен Қаракерей Қабанбай батыр жайындағы деректерді қамтыған мақалаға ықыластана ден қойғанымыз есімде. Большевиктер билігі санамыздан өшіріп, мүлде ұмыттыруға тырысқан жаужүрек бабамыз жайындағы жырдың қағаз жүзіне қатталған жалғыз емес, оннан астам нұсқасы сақталып қалғанынан әуелі осы еңбек арқылы хабардар болдық.

Күмәнсіз дәлел-дәйектерге жүгініп, мүлтіксіз ғылыми мәнерде баяндалған бас-аяғы ып-ықшам, жұп-жұмыр мақаладағы ел аузындағы аңыз-әңгімелер арқылы жүрегімізге орнаған батырдың бейнесіне публицистикалық стильде көсіле, көпірте жазатын жел сөзге үйренген көңіліміз толық тоят таба қойған жоқ. Әйтсе де, жырдың таза академиялық ғылыми сарадан өтіп, тарихи тұлғаны көркемдік қиялдан ада “суық ақылмен” жаңаша зерттеуге зор үлес қосқаны даусыз болатын. Тұңғыш рет Қабанбай батыр жөніндегі жырлардың жинақталып, нұсқалары түгенделіп, ғылыми талдауға айналуы Болатжанның осы мақаласынан басталады.

Әр қадамыңның алдына қақпан құрған коммунистік идеологияның қыспақ жолының бойынан ақырын ғана сызаттап тартқан сүрлеуін Болатжан Шайзадаұлы бертінгі егемендігімізді алған тұста аталып өткен Қабанбай батырдың 300 жылдық мерейтойына байланысты ғылыми жиындарда баяндамалар жасай отырып, өрісі кең даңғылға ұластырды.

Кейінірек шығарған кітабында өз пікір-пайымдарын жыр мәтінімен қоса жариялады. Болатжан салып берген бағыттың үлкен арнаға айналғанын тарихи жырға қатысты қорғалған диссертациялар, жазылған том-том кітаптар, республиканың талай жерінде орнатылған еңселі ескерткіштер айғақтап бере алады. Астананың дәп түбіндегі дарабоз батырдың кесенесі тәуелсіз қазақ елінің айбарына айналды.

Болатжан өзінің Қабанбай батырдың он екінші ұрпағы екенін де көпке дейін жұртқа жария қылған емес. Тұйық мінезді, ішкі дүниесін сыртқа жайып сала бермейтін, айналасына сәл жымиып қана ишара танытып жүретін даңғазасыз азамат беталды мақтаннан әрқашан аулақ болатын.

М.О.Әуезов атындағы Әдебиет және өнер институтына жұмысқа орналасқан сәтімде Болатжан Шайзадаұлы Мәскеудің Шығыстану институтының аспирантурасын бітіріп келген, кандидаттық диссертациясын мәшhүр түрколог-ғалым, әйгілі “Көне түркі әдебиетінің поэтикасы” атты еңбектің авторы И.В.Стеблеваның ғылыми жетекшілігімен жоғары деңгейде қорғаған, қазақ-орыс тілдеріне бірдей жүйрік, фольклор саласындағы болашағынан зор үміт күттіретін талантты жас ғалымдардың қатарынан көрініп үлгерген еді. Оның «Жанр толгау в казахской устной поэзии» атты кандидаттық диссертациясының кітап түрінде жарыққа шыққан нұсқасы да осында қолымызға тиіп, әріптес аға-іні ретінде емен-жарқын араласып кеттік. Ол кезде Б.Абылқасымов институт директорының орынбасарынан кейінгі лауазымды қызмет болып саналатын ғалым-хатшы лауазымында істейтін. Бұл орынға орысшасы шала, құжат әзірлеуге бейімі аз адамдарды тағайындай қоймайтын. Себебі ұлт әдебиетін зерттейтін институт бола тұра, ғалым-хатшы дайындайтын толассыз ақпар мен алуан есеп-қисап негізінен орыс тілінде толтырылатын. Оған кеңсе қызметкеріне тән ыждаhаттылық, сабырлы мінез бен төзімділік керек болатын. Мұндайға шығармашылық адамдары шыдас бермейтін. Тіпті қазақ әдебиеті мәселелері бойынша жазылған диссертациялардың сол заманда орысша қорғалғанын айтсақ, бүгінгі ұрпақ сенімсіздікпен қарауы ықтимал. Оның үстіне, ғылым адамдарының арасында атақ пен дәрежеге таласушылық, ортақ мүддеге пайдасы жоқ бақай есеп пен іштарлық құбылыстары біршама етек жайғандығы жасырын емес. Сондықтан билік орындарына үздіксіз ағылып жататын «домалақ арыздардың» дәурені жүріп, кей-кейде ұжым ішіндегі жағдай қатты ушығып кететін. Болатжан Шайзадаұлының аузына беріктігі, ешкімнің үстінен сөз тасымайтын тазайын мінезі мен жікшілдікті де, топшылдықты да хош көрмейтін ортақшыл болмысы басшылықтың көңілінен шыққаны сөзсіз. Осының арқасында ол бұл қызметті тапжылмай 8-9 жыл бойына абыроймен атқарды.

Б.Абылқасымовтың «Жанр толгау в казахской поэзии» деп аталатын монографиясы жас зерттеушінің тұңғыш еңбегі болғанымен, сол уақыттағы қазақ әдебиеттануының күн тәртібінде тұрған зәру мәселені қозғаған, кәсіби кемел даярлығымен, талдау әдістерінің жан-жақтылығымен және тереңдігімен айырықшаланған тың еңбек ретінде мойындалды. Ол толғау жанрының ұлттық поэзиядағы орнын айқындаумен бірге, сол дәуірдегі одақтық әдебиеттану ғылымының айналымына қазақтың дәстүрлі сөз өнеріндегі өз алдына бөлек жанрлық түр жайындағы жаңа ғылыми категорияны енгізуімен де бағалы еді.

Қазақ хандығы тұсындағы жыраулар мен ақындар шығармашылығында берік ірге тепкен толғау жанрын алғаш жанрлық түр ретінде бөліп қарастыра отырып, бүкіл болмыс-бітімін айқындап, күллі түркі халықтары әдебиетінің сәйкес үлгілерімен салыстырады және оның қалыптасуы мен түрлене даму кезеңдеріне шолу жасайды. Толғаудың қазақ әдебиетінде орнын тапқан өзгеше бітімді құбылыс ретінде әрі қарай жетіліп, кәсіби жазба әдебиеттің аясына сіңісіп кеткендігін ғылыми тұрғыдан дәйектеген. Кітаптың орыс тілінде басылып шығуы оның таралым аумағын кеңейтіп, әдебиеттанушылар ортасындағы танымалдығын күшейтті. Сол кезеңдегі Кеңестер Одағы республикаларының ғалымдары бұл еңбекке көп сілтеме жасайтын. Соның нәтижесінде ғалым еңбегінің шалқары тасыды.

Болатжан Шайзадаұлы әртүрлі ғылыми конференцияларда мағыналы сөз сөйлеп,

фольклордың өткір мәселелеріне арналған пікірсайыстарға да құлшына араласып жүрді. Сол заманда әбден орныққан «қазақ ауыз әдебиеті» терминіне қатысты белгілі ғалымдар М.Дүйсенов пен К.Сейдаханов бастап берген ғылыми пікірталас барысында танытқан көзқарасы салмақты да салиқалы мазмұнымен, білікті маманның дәлелді де дәйекті уәжімен назар аудартты. Әдебиет институтының ұжымдық еңбектеріне де белсенді қатысты. Осы жылдары жарық көрген Әсет Найманбаев туралы кітабы да ақын шығармаларын жинақтаған айта қаларлық еңбек болды. Оның ақын Көкбай ақын жөніндегі еңбегінің де маңызы зор.

Ол 1992-2000 жылдары қазіргі Ұлттық қыздар педагогикалық университетінің филология факультетінің деканы, қазақ әдебиеті кафедрасының меңгерушісі қызметтерін атқара жүріп те әдебиеттану ғылымының өзекті мәселелеріне белсенді араласып, көптеген ұжымдық еңбектер жазуға қатысты.

Әлбетте, Болатжан еңбектерінің ең өрелісі, шоқтығы биігі – «Телқоңыр» монографиясы. Бұл – зерттеушінің ұзақ та ұтырлы теориялық әзірлікпен кірісіп, шұқшия зерделеп, талмай-тоқтамай аяғына дейін иін қандыра даярлаған докторлық диссертациясының нәтижесі. Оған дейін «Тұрмыс-салт жырлары» деп басы құралып, оқулықтарда немесе жалпы шолу дәрежесіндегі еңбектерде үстіртін сөз етілгені болмаса, қазақтың ғұрыптық фольклоры бұрын-соңды арнайы зерттеу нысанына айналмаған-ды. Оның объективті де, субъективті де әлденеше себебі бар болатын. Бұған залалын тигізген алғашқы жайт – фольклорға көркем әдебиет ретінде қарайтын көзқарас. Мұндай ұстанымдағылар ғұрыптық фольклордың көркемдік деңгейі нашар деп санап, тіпті кәдеге жарамсыз қылып, оны тереңдете зерттеуге мейлінше кедергі келтірді. Екінші жағынан, ғұрыптық фольклорды «феодализмнің сарқыншағы» деп күресінге тастаған кеңестік идеология оны жинауға да, зерттеуге де, насихаттауға да тосқауыл қойды. Үшіншіден, зерттеушілердің басым бөлігі эпос жанрына жеткілікті дәрежеде мән берді де, кіші жанрларды көңілден мүлде қағыс қалдырды.

Міне, ХХ ғасырдың аяғына таман ғұрыптық фольклордың жолын бөгеп тұрған сеңді Болатжан Абылқасымов бұзды. Әуелі ол ғұрыптық фольклор туралы қазақ әдебиеттануында қалыптасқан қасаң қағидаларды қатаң тезге салды. Осылайша, ғұрыптық фольклордың дербес сипаты мен өзгешелігін танытып, оның әдебиеттен гөрі этнографияға жақын екендігін дәлелдеп, әлемдік ауқымдағы озық фольклортану ғылымының беталысын көрсеткен жаңашыл мақалалар жазды. Ғұрыптық фольклордың бұрынғы кездері жиналған мәтіндерін қайтадан саралап-сұрыптап, ыждаһаттылықмен және мұқияттылықпен жүйеледі. Бертінгі кезеңде әбден ұмытыла бастаған бастаған ғұрыптық жырларды ел ішінен тірнектеп жинады. Ол мақсатын жүзеге асыру үшін арнайы докторантура курсын алып, кітапханалардың сирек қолжазбалар қорларында айлар бойына тапжылмастан отырып, өндірте жұмыс жүргізді. Кеңестік дәуірде мәтіндердің көбі «советтік» редакцияға ұшырап, өрескел өзгерістерге түскен, біразының түпнұсқалары қолды болып, кейбірі тіпті тізімнен шығарылып тасталған болатын. Болатжан Шайзадаұлы өзін осындай ауыр жұмысқа жегіп, ұлт ғылымы жолында талай күш-жігерін сарп етті. Әлбетте, оның әлдеқайда жеңіл де өтімді бір тақырыпты бекіттіріп алып, тез арада докторлығын қорғап алуына жол ашық еді. Алайда елдің асыл мұрасына, шынайы ғылымның талаптарына деген адалдығы оны мұндай жолға аяқ бастырмады. Ғалымның КСРО тарап, жаңа қоғамға табан тірей қоймаған аумалы-төкпелі кезеңдегі бұл әрекетін ерлік деп бағалаған жөн. Тағы бір айтарымыз, ол ғұрыптық фольклордың кісі санасын оңайлықпен бойлатпайтын ең күрделі саласы – «наным-сенім» (магиялық) фольклорына қазақ ғалымдары арасында бірінші болып түрен салды. Басқасын былай қойғанда, бұл терминді алдымен енгізген Б. Абылқасымовтың өзі болатын. Ал Ә.Диваев, А.Байтұрсынұлы, Х.Досмұхамедұлы секілді ірі зертеушілерден соң, магиялық фольклор мәтіндерін жинау мен жариялау ешқашан арнайы қолға алынған емес. Оның қыр-сырын үңгіп, тиісті деңгейде терең талдау жасау фольклор, этнография, мәдениеттану, қала берді дінтану саласындағы өте тиянақты білімді қажетсінді. Болатжан

осы ғылыми биіктікті бағындырып, үдеден абыроймен шықты.

Ғалымның алдына бәрінен бұрын қазақтың жалпы ғұрыптық фольклорын саралап алу міндеті қойылды. Сондықтан зерттеудің алғашқы тарауы осы мәселені қамтыды. Болатжан Шайзадаұлы ғұрыптық фольклор төңірегіндегі ілгерілі-кейінді пайымдарды зерделей отырып, әдепкіде «тұрмыс-салт жырлары» деп қарастырылып келген туындыларды әлемдік фольклортану ғылымында қалыптасқан жүйе бойынша жинақтады, олар:

1. Отбасының ғұрып фольклоры;
2. Маусымдық ғұрып фольклоры;
3. Наным-сенімдер ғұрпының фольклоры.

Ғұрыптық фольклорды бұлайша жіктеу әлемдік фольклортануда бұрыннан қабылданған дәстүр болғанымен, қазақ фольклорына байланысты алғашқы байыптамаларды Б.Абылқасымов жасады. Әрі оны қазақ фольклорының болмысы мен ерекшелігінен тарқата отырып, бүкіл терминологиялық қалыбын тыңнан түзді. Ұлтымыздың наным-сенім фольклорын толықтай бажайлап, оған жатқызылатын «бәдік», «арбау», «бақсы сарындары» секілді жанрларға алғаш рет нақты анықтамалар беріп, жан-жақты талдады. «Арбау, бәдік, бақсы сарындарының басын қосатын, көгендейтін жанды байланыс та, сол сөз құдіретіне деген сенімге сөз болғанда жай сөз емес, белгілі бір ғұрыпты, рәсімді, жораны өткеру үстінде ғана айтылатын сөзге қатысты»,- деп тұжырымдап, барлық пікірлерін концептуалдық бір түйінге байлады. Бұл үш жанр да Болатжан Шайзадаұлы қолға алғанға дейін арнайы зерттелмеген болатын.

Мысалы, ілгеріде айтыс жанрына байланысты ғана сөз етіліп келген “бәдік” жайында түбірімен соны пікірлер айтып, жаңа байламдар жасады. Бәдікті айтыс жанрына жатқызудың мүлде қисынсыз екенін бұлтартпас дәлелдермен негіздей отырып: «Қысқасы бәдікті дерт көшіру кешенінен бөліп алуға келмейді. Бәдік болмысы «көшіру» ғұрпымен тікелей байланысты. Дерт көшіру қаскөй күштерден құтылудың жалпы амалы болса, бәдік – емдік магияның жалқы әдістерінің бірі. Фольклортану тұрғысынан келгенде бәдікті вербальды магия үлгісіне жатқызуға тура келеді», - деген даусыз тұжырымдарын алға тартады.

Арбау болса, қазақ фольклорында бұрын-соңды мақсатты түрде жиналып та, зерттеліп те көрмеген. Сөздің магиялық күші бар деген түсініктен өрбіген бұл жанр халықтың наным-сенімі мен әдет-ғұрпына тікелей байланысты болуы себепті, ол этнографиямен өзектес болып есептеледі. Зерттеуші осы ғылыми жайтты фольклортану тұрғысынан егжей-тегжейлі қарастырып, өз көзқарасын тиянақты түрде дәлелдеп берген.

Ал ел ішінде бақсылықтың жұрнақтары бертінге дейін сақталғанымен, ол фольклорлық жағынан мүлде сөз арқауына айналмаған. Аталған монографияда осы аса өзекті тақырыпқа алғаш рет ғылыми тұрғыдан көңіл бөлінді. Қазақ арасындағы бақсылыққа қатысты әлі күнге дейін тұшымды зерттеулер жоқ екенін ескерсек, бұл еңбектің маңызы уақыт озған сайын айқындала түседі.

Көлемі шағын мақалада ғалымның бұл тараптағы жаңалықтарын тарата талдаудың мүмкіндігі жоқ. Біз тек көрнекті зерттеушінің кейбір концептуалдық көзқарастарын аңдата кетуді мақсат тұттық.

Бір нәрсе анық: Б.Абылқасымов қазақ фольклорындағы қыртыс-қатпары мол, аса күрделі тақырыпқа батылдықпен бара отырып, оны терең игеруінің нәтижесінде жаңа ғылыми жүйе жасап берді және зерттеу нысандарын нақпа-нақ анықтап көрсетті. Ол осындай іргелі зерттеулері арқылы қазақ фольклортану ғылымына өткен ғасырдың жетпісінші жылдары С. А. Қасқабасов, Е.Д. Тұрсынов алып келген классикалық еуропалық академиялық ғылыми мектептің орнығуына зор үлес қосты. Оның еңбектерінде шалықтау мен шарықтауға ұрындыратын құрғақ сөз жоқ, нені жазса да нақты дерекке, ғылыми талдауға, логикалық пайымдауларға жүгінеді. Бұл – іргелі ғылыми зерттеулерге тән ең басты шарт болатын. Өкінішке қарай, соңғы кезеңде біз ғылымның осы бір іргелі темірқазық

ұстанымынан алшақтап бара жатырмыз. Осындайда, жас ғалымдарға Б. Абылқасымов еңбектерін оқыңдар деп үндеу тастағың келеді.

Ұлттық мұрамызды еркін зерттеп-зерделеуге жол ашылған тәуелсіздік дәуірінде әлгі еңбектердің ұланғайыр өріске бастайтын бағдарламалық сипатқа ие болып қала беретініне еш күмән жоқ. Оған профессор Б.Абылқасымовтың «шапанынан шыққан» шәкірттерінің ұстаз жолын жалғап, ізерлі ізденістермен жасап жатқан ғылыми жұмыстары дәлел бола алады. Ғалымның жетекшілігімен қазақ фольклорының зәру тақырыптары бойынша бір докторлық, төрт кандидаттық диссертация қорғалып, тың бағыттарға соқпақ тартылды.

Ғалымның соңында қазақ әдебиеті мен фольклорының сан қырлы мәселелерін орасан білгірлікпен зерттеуінен құралған мәйекті мұра қалды. Оның көзі тірісінде биік ғылыми меже ретінде армандаған асуларына ізін басқан кейінгі талантты ұрпақ жетеді деп үміттенеміз.

Халықаралық педагогикалық білімдер Ғылым академиясының корреспондент мүшесі (2002), “Халықаралық Айтматов академиясының академигі” (2003), Қазақстан республикасы білім беру ісінің үздігі (2000), Қазақстан республикасы білім беру ісінің құрметті қызметкері (2004), классикалық академиялық мектептің белді өкілі, аса зерделі ғалым, ізгілікті ұстаз, қайраткер азаматтың шығармашылығы әбден толысқан шағында бақилық мекеніне аттанып кеткені өкінішті. Әйтпесе, биыл 70 жылдық мерейтойын атап өтетін еді. “Ғалымның хаты өлмейді” дейтін халқымыздың даналық сөзі осындайда еріксіз ауызға оралады. Болатжан Шайзадаұлы Абылқасымовтың аманат етіп қалдырған ғылыми мұрасы қазақ халқының руханиятымен бірге ұзақ жасайды деп сенеміз.

Негізгі еңбектері

1. Қазақ тарихи жырларының мәселелері. – Алматы: Ғылым, 1979. – Б.91-115.
2. Қабанбай батыр (оқу құралы). – Алматы, 2005. – 60 б.
3. Жанр толгау в казахской устной поэзии. – Алма-Ата: Наука, 1984. – 118 с.
4. Жамбыл және қазіргі халық поэзиясы. – Алматы: Ғылым, 1975. – 370 б.; Фольклор шындығы. – Алматы: Ғылым, 1989. – 102 б.
5. Әсет Найманбаев. Шығармалары (Құраст. Б.Нұржекеевпен бірге). – Алматы, 1988. – 306 б.
6. Көкбай ақын. – Алматы: РБК, 1998. - 56 б.
7. Қазақ фольклорының тарихилығы. – Алматы: Ғылым, 1993. – 244 б.; XX ғасырдың бас кезіндегі қазақ әдебиеті. – Алматы: Ғылым, 1994. – 274 б.; Әдебиеттану терминдерінің сөздігі. – Алматы: Ана тілі, 1996. – 240 б. және т.б. ұжымдық еңбектердің авторлар қатарында.
8. Телқоңыр. Қазақтың көне наным-сенімдеріне қатысты ғұрыптық фольклоры. – Алматы: Атамұра, 1993. - 160 б.

K. Matyzhanov

M.O. Auezov Institute of Literature and Art, Almaty, Kazakhstan

(E-mail: kmatyzhanov@gmail.com)

Unique scientist

On the 70th anniversary of the birth of the famous folklorist, literary scholar, pedagog Bolatzhan Shayzadauly Abylkasymov

К. Матыжанов
Институт литературы и искусства им. М.О.Ауезова, Алматы, Казахстан
(E-mail: kmatyzhanov@gmail.com)

Уникальный ученый

К 70-летию со дня рождения известного фольклориста, литературоведа, педагога Болатжана Шайзадаулы Абылкасымова

Автор туралы мәлімет:
Кенжехан Матыжанов, филология ғылымдарының докторы, М.О.Әуезов атындағы Әдебиет және өнер институты, Алматы, Қазақстан.

Information about author:
Kenzhekhan Matyzhanov, doctor of philological sciences**,** M.O. Auezov Institute of Literature and Art, Almaty, Kazakhstan.

Сведения об авторе:
Кенжехан Матыжанов, доктор филологических наук, Институт литературы и искусства им. М.О. Ауезова**,** Алматы, Казахстан.

Т. Султанов
Санкт-Петербургский государственный университет, Санкт-Петербург, Российская Федерация
(E-mail: cac@orient.pu.ru)

DOI: https://doi.org/10.32523/2664-5157-2020-2-3-83

К 80-летнему юбилею академика НАН РК, доктора исторических наук, профессора Булата Ешмухамбетовича Кумекова

С Булатом Ешмухамбетовичем Кумековым я лично знаком давно, еще со времен учебы в аспирантуре при Ленинградском отделении института востоковедения АН СССР (ЛО ИВ АН) и по совместной затем работе в Институте истории, археологии и этнографии АН КазССР в Алма-Ате, и в течение всех этих лет имею приятную возможность близко знакомиться с его работами в области средневековой истории Центральной Евразии. Сразу же хочу отметить, что его вклад в историографию народов, которые ныне населяют центр Евразии, и прежде всего казахского народа, столь заметен, что он заслужил среди сообщества востоковедов общее признание. Но начну сначала.

Начало пути в науке доктора исторических наук, академика Б.Е. Кумекова самым тесным образом связано с начальным периодом становления в Казахстане востоковедной науки. В 50-60-х годах прошлого столетия в системе Академии наук КазССР работали несколько востоковедов разных специальностей, оказавшиеся в Алма- Ате по случаю. Ими были В.П. Юдин, Н.Н. Мингулов, К.А. Пищулина. В середине 60-х в эту группу влились китаисты Ю.А. Зуев, В.С. Кузнецов и арабист Б.Е. Кумеков. Однако в организационной структуре Института истории КазССР отсутствовало востоковедное звено, объединявшее востоковедов. К концу 60-х годов руководством института – директором А.Н. Нусупбековым, зам. директором – Г.Ф. Дахшлейгером – это упущение было осознано и признано. И в самом начале 70-х годов в Институте истории был официально учрежден Отдел древней и средневековой истории Казахстана (в сущности, отдел востоковедения, где успешно работали арабисты, иранисты, тюркологи и китаисты). Его возглавил выпускник Ташкентского государственного университета и воспитанник ленинградской востоковедной классической школы, ученик видного тюрколога Сергея Григорьевича Кляшторного, арабист Б.Е. Кумеков. Тогда же новообразованный научный коллектив пополнили несколько выпускников Восточного факультета Ленинградского государственного университета – арабист В. Настич, иранист В. Шуховцов и тюрколог Т. Султанов – автор настоящих строк, а также выпускник Дальневосточного государственного университета китаист А. Кадырбаев.
Вместе с созданием востоковедной структуры в Казахстане родилась подлинно научная казахстанская медиевистика. Ее рождение ознаменовано появлением исследований, основан-

ных на мусульманских и китайских источниках, первых исторических монографий, написанных самими казахстанскими востоковедами. Ныне казахстанское востоковедение, уже давно вышедшее из-под крыла Института истории, имеет свою организационную структуру – Институт востоковедения – свои уже определившиеся цели и задачи, свой сложившийся коллектив исследователей. Но не следует забывать того, что сделали первопроходцы, С.К. Ибрагимов, В.П. Юдин, Н.Н. Мингулов, Ю.А. Зуев, К.А. Пищулина, Б.Е. Кумеков, стоявшие у истока становления в Казахстане востоковедной науки.

Вспоминается случай, происшедший в годы аспирантуры. Сижу я за письменным столом в Кабинете тюркологии и монголистики ЛО ИВ АН и работаю над рукописью; тут заходит статного телосложения молодой мужчина, здоровается и говорит: «Ходит слух, что у вас тут аспирант из Казахстана по фамилии Кумеков кумекает о кимаках. Я хотел бы встретиться с ним». Скоро подоспел и сам аспирант из Казахстана Булат Кумеков. Так впервые мы познакомились с Дмитрием Глебовичем Савиновым, видным специалистом в области материальной культуры центральноазиатских кочевников, впоследствии знаменитым профессором, заведующим кафедрой археологии ЛГУ (СпбГУ).

Штудии аспиранта Б. Кумекова, столь глубоко заинтересовавшие археолога Д.Г. Савинова, скоро были защищены на Ученом совете как кандидатская диссертация, а затем появилась и монография под названием «Государство кимаков IX-XI вв. по арабским источникам» (Издательство «Наука», Алма-Ата, 1972). Это было нечто, скажу я вам. В научной литературе до появления названного труда не существовало сочетания слов *«государство кимаков»*. На основе тщательного анализа письменных известий арабоязычных авторов средневековья Б.Е. Кумеков со смелостью, свойственной представителям молодых ученых, **впервые** сформулировал и поставил вопрос о существовании государства и городской культуры у кимаков Центральной Азии. В монографии по новому поставлен и вопрос о социально-экономической структуре кимакского общества: на основе сопоставления многочисленных источников автор приходит к выводу о существовании не одного, а нескольких хозяйственно-культурных типов на востоке Казахстана IX-XI вв. В этом регионе, как доказывает автор, помимо кочевого уклада, который составлял основу хозяйства кимаков, имелись обрабатываемые земли, а отдельные этнические группы занимались также ремеслом и рыболовством.

Не меньший научный интерес представляет глава монографии «География страны кимаков», где автор приводит материал, позволяющий впервые представить сравнительно полную картину расселения кимаков с первого по времени упоминания этнонима *«кимак»* до XI века. Необходимо отметить также обстоятельный анализ труднейшего для расшифровки текста и карты известного географического труда ал- Идриси (XII в.), картографический материал которого имеет важнейшее значение для выяснения и уточнения этнополитической истории тюркоязычных племен Центральной Азии. Не говоря даже о результатах анализа и дешифровки, замечательна сама попытка реконструкции этих сведений на географическом и археологическом фоне Восточного Казахстана и северо-востока Семиречья.

Б.Е. Кумеков продолжает успешно заниматься историей кипчакско-кимакской конфедерации племен и по настоящее время. Отмечу здесь лишь некоторые из его научных достижений. Общий контур этнической карты Дешт-и Кипчака начала XIII века, основанный на материалах средневековых западных авторов и принятый многими современными учеными разных стран, представляет собой следующее:

На степных просторах от Иртыша и дальше на запад располагались кочевья тюркоязычных кочевых племен, известных на Востоке под общим названием *кипчаков*, на Руси – *половцев*, в Центральной Европе – *команов*;

Всю великую Степь от Иртыша на востоке до Днестра на западе стали называть, начиная с XI века, Дешт-и Кипчаком (букв. «Кипчакская степь»; перс.), Полем Половецким (на Руси), Команией (в Европе).

Однако, как показали источниковедческие исследования последних десятилетий Б.Е. Кумекова, отождествление кипчаков с команами и половцами, предпринятое средневековыми западными авторами и русскими летописцами, весьма спорно. В действительности, как доказывает Б.Е. Кумеков, этнонимы кипчаки, половцы и команы вовсе не одно и то же. На надежной основе комплексного и системного изучения всего репертуара мусульманских источников средневекового периода по истории кипчакско- кимакской конфедерации племен признанный кипчаковед приходит к следующим выводам:

- Команы (куманы) вовсе не тождественны самим кипчакам, а отдельные племена или даже самостоятельная этническая общность.
- Кимакский каганат IX – начала XI вв. в пределах от Иртыша до Итиля (Волги) состоял из трех этнополитических объединений – кимаков, кипчаков и команов.
- Кимакские племена наиболее компактно обитали на Иртыше в Восточном Казахстане и Западном Алтае.
- Основным доменом кипчаков был Центральный Казахстан.
- Команы составляли западную ветвь кимако-кипчакского объединения и расселялись на территории между северными Приаральскими степями и предгорьями Южного Урала. Их стольный град – Куманийа – располагался в Мугоджарских горах.
- В середине XI столетия началось движение кочевых тюркоязычных племен от Итиля в западном направлении. В авангарде движения находилась основная группировка команов; этим обстоятельством и объясняется факт отождествления европейцами разных в самом деле понятий команы и кипчаки.
- Тогда же (с XI в.) Великая степь от Иртыша на востоке и до Днестра на западе стала называться Дешт-и Кипчак.
- Дешт-и Кипчак делился на две части: Западный Дешт-и Кипчак и Восточный Дешт-и Кипчак. В XII-начале XIII в. В состав Восточного Дешт-и Кипчака входили шестнадцать племен; племенной состав кочевников западной конфедерации состоял из одиннадцати племен.
- Термин половцы следует толковать в двух значениях: конкретном, обозначавшем собственно команов, и расширительном, распространявшемся на все объединения кипчакских племен.
- Передвижение значительной части кочевников Дешт-и Кипчака в бассейн Днестра и Дуная состоялось под натиском монголов с востока в первой половине XIII столетия.

Приятно отметить, что многие из предложенных положений Б.Е. Кумекова получили поддержку и свое дальнейшее развитие в работах ряда ведущих современных исследователей Евразийских степей.

Наряду с аналитической оценкой научного вклада выскажу несколько своих соображений о самом Булате Ешмухамбетовиче Кумекове. Подготовить к научной деятельности можно только того, кто сам этого желает, лишь того, кто всецело отдает науке, как суженой, сердце свое и свой ум и не щадит себя для ее процветания. Других путей в настоящую науку нет! Много-много лет назад создатель эпохи в науке Карл Маркс написал слова, значение которых трудно переоценить, слова точные и справедливые: «В науке нет широкой столбовой дороги, и только тот может достигнуть ее сияющих вершин, кто, не страшась усталости, карабкается по ее каменистым тропам».

К категории именно таких ученых принадлежит и востоковед Б. Е. Кумеков. Он всегда работал, не щадя сил, денно и нощно. В дни аспирантуры, мы, его друзья и коллеги, даже тревожились за его здоровье: от напряженной и продолжительной работы над восточными рукописями и научной литературой на разных языках глаза Булата частенько становились багрово-красными; да и сам он выглядел утомленным. Впрочем, все обошлось без неприятных последствий. Это теперь, спустя вереницу лет, когда у меня седина убелила виски,

я знаю наверняка, что Булат Ешмухамбетович Кумеков просто по своей природе – трудоголик, человек упорный в достижении своей цели, ну прямо как тот настырный муравей в известном рассказе об эмире Тимуре и муравье. Как, вы не знаете эту красочную легенду?! Тогда, давайте, я вкратце изложу суть притчи для любознательных умов. Это будет, пожалуй, к месту и ко времени.

Летом 1363 года Тимур (правил в Средней Азии в 1370-1405 гг.) возглавил отряд в тысячу человек и отправился в Сеистан (область на северо-востоке Ирана). Туда его призвал за определенную плату местный владетель – ему требовалась помощь, чтобы дать достойный отпор врагу. Тимур за несколько дней обезвредил врага. Но в те же дни, там, в Сеистане, как рассказывается в источниках, произошел такой эпизод.

«Однажды ночью (Тимур) напал на стадо баранов, а в это время пришли люди Сеистана, бросились на него и его сообщников, убили многих, а его сбили с лошади и ранили в ногу, после чего он остался хромым, также и в правую руку, после чего он не досчитался двух маленьких пальцев; и бросили его, посчитав мертвым».
Тимур однако выжил. Его спасли местные кочевники.

Тянулись долгие месяцы ожидания выздоровления. Тимур стал роптать на судьбу. Рассказывается, что в один из жарких дней он сидел в тени, прислонившись к стене, весь погруженный в тревожные размышления. И с такими мыслями он вдруг заметил муравья, который полз по стене. С интересом наблюдая, как тот, много раз падая на половине пути, наконец все же добрался до верха, Тимур понял, что это само Провидение демонстрирует ему, чего требует жизнь, как ему следует поступать.

Это случайное наблюдение потрясло и одновременно воодушевило Тимура. Он понял, что, вопреки всем неудачам и невезению, он не имеет права отказываться от надежды, а должен исполнить во что бы то ни стало свое земное предназначение.

Приведенный иносказательный рассказ о настойчивом муравье, конечно, весьма поучителен. Но это пример из классической дидактической литературы. Не менее поучителен и конкретный пример с востоковедом Б.Е. Кумековым. Именно благодаря своему природному уму и таланту, трудолюбию и целеустремленности он быстро выдвинулся, будучи еще молодым ученым: стал **первым** руководителем **первого** в Казахстане востоковедного учреждения (Отдела древней и средневековой истории Казахстана) Академии наук Казахской ССР, достиг самых высоких научных степеней и ученых званий. Академик-юбиляр Булат Ешмухамбетович Кумеков и ныне полон энергии и теперь внутренне готов к поискам и свершениям.

Я, Турсун Икрамұлы Султанов, обнимаю и желаю моему близкому и верному другу, коллеге и земляку до-о-олгого и успешного пути в жизни и науке, красивых дел и ярких побед. Алла жар болсын!

Основные научные труды Б.Е.Кумекова

1. Кимаки по ал-Идриси. // Письменные памятники и проблемы истории и культуры народов Востока. Вып. 4. – Л.: Наука, 1968. – С. 46-48.

2. Некоторые источники ал-Идриси о стране кимаков. // Известия АН КазССР, серия общественная. – 1969. – № 5. – С. 26-31.

3. Города кимаков. // Вестник АН КазССР. – 1970. – № 5. – С. 56-61.

4. Расселение кимакских племен в IX–XI вв. // Письменные памятники и проблемы истории и культуры народов Востока. Вып. 6. – М.: Наука, 1970. – С. 85-87.

5. Страна кимаков по карте ал-Идриси. // Страны и народы Востока. Средняя и Центральная Азия. Вып. 10. – М.: Наука, 1971. – С. 194-198.

6. Государство кимаков IX – XI вв. по арабским источникам. – Алма-Ата: Наука, 1972. – 156 с.

7. Вклад русских и советских ученых востоковедов в изучение средневековой истории Казахстана // Известия АН КазССР. Серия общественных наук. - 1974. - № 2. – С. 14-19 (Соавт. Т.И. Султанов).

8. Развитие феодальных отношений в Казахстане при Караханидах (X-XII вв.) // Бартольдовские чтения. – М.: Наука, 1975. – С. 22-24.

9. Социально-этнические и культурные процессы в Южном Казахстане в VI-X вв. // Известия АН КазССР. Серия общественных наук. (Тезисы докладов). - 1975. - № 6. – С. 40-44.

10. Расселение тюркских племен на территории современного Казахстана по карте ал-Идриси (XII в.) // Этнические и историко-культурные связи тюркских народов СССР. - Алма-Ата: Наука, 1976. – С. 59-60.

11. История Казахской ССР с древнейших времен до наших дней. – Т. 1. – Алма-Ата: Наука, 1977. – Разделы: Арабы в южном Казахстане. – С 347-353; Кимаки и кипчаки; Хозяйство карлуков, огузов, кимаков. – С. 354-375.

12. Письменные документы из Южного Казахстана // Вестник АН КазССР. – 1977. - № 8. – С. 70-73 (Соавт. В.Н. Настич, В.К. Шуховцов).

13. История Казахской ССР с древнейших времен до наших дней. – Т. 2. – Алма-Ата: Наука, 1979. – Разделы: государственное объединение кипчаков; Религиозные верования; Язык и литература; Исторические предпосылки образования казахской народности; Образование казахской народности (Совместно с др.);

14. Локализация тюркоязычных племен на территории Казахстана на карте ал-Идриси (XII в.) // Проблемы современной тюркологии. Материалы: II Всесоюзной тюркологической конференции. – Алма-Ата: Наука, 1980. – С. 352-355.

15. Казахстан в эпоху феодализма. (Вопросы этнополитической истории). – Статьи: Расселение карлуков по карта ал-Идриси (XII в.); Сообщение ал-Идриси (XII в.) о странах кимаков и карлуков. Казахстан в эпоху феодализма. – Алма-Ата: Наука, 1981. – С. 5-18.

16. Қазақ ҚСР тарихы (көне заманнан бүгінге дейін). – Бес томдық: Т. 1. (Оңтүстік Қазақстандағы арабтар; Қарлұқтар, қимақтар, қыпшақтар; Оғыздардың, қарлұқтардың, қимақтардың шаруашылығы) – Алматы: Ғылым, 1982. – Б.258- 305.

17. Этнокультурные контакты кыпчаков и татар по арабо-персидским источникам // Историко-культурные контакты народов алтайской языковой общности (XXIX сессия PIAC). ч. I. – М.: Наука, 1986. - С. 39-41.

18. Арабские и персидские источники по истории кипчаков VIII–XIV вв. – Алма-Ата: Наука, 1987. - 41 с.

19. Исторический труд Ибн Халдуна как источник по истории кипчаков // Бартольдовские чтения. – М.: Наука, 1987. - С. 55-57.

20. К открытию расселения куманов на территории Казахстана по материалам средневековых арабских источников. // Взаимодействие кочевых культур и древних цивилизаций. – Алма-Ата: Наука, 1987. – С. 174-177.

21. Генезис и трансформация сведений о кипчаках VIII–XIV вв. по арабским и персидским источникам. // Маргулановские чтения. – Алма-Ата: Наука, 1989. – С. 45-49.

22. Об этническом составе кыпчаков XI–XIII вв. по арабским источникам // Проблемы этногенеза и этнической истории народов Средней Азии и Казахстана. Вып. 2. История и археология. – М.: Наука, 1990. - С. 118-130.

23. Классификация арабских и персидских источников по истории кипчаков VIII–XIV вв. // Взаимодействие кочевых и оседлых культур *на* Великом шелковом пути. Международный семинар ЮНЕСКО. – Алма-Ата: Наука, 1991. – С. 64-67.

24. К семантике племенных названий кыпчаков Западного улуса во второй половине XII – нач. XIII вв. // Основные аспекты историко-географического развития Ногайской Орды. – М.: Наука; Терекли-Мектеп, 1991. – С. 79-81.

25. Об этническом аспекте изучения мамлюкской антропонимии по арабским источникам. //

Валихановские чтения. – Кокшетау: облтипография, 1992. – С. 136-138.

26. Об этнонимии кипчакской конфедерации Западного Дешт-и Кыпчака XII – нач. XIII вв. // Известия Академии наук РК, Серия общественных наук. – 1993. – № 1. – С. 68-70.

27. О формировании кыпчакской этнической общности на территории Казахстане в VIII – нач. XIII вв. и термине «казак». // Бартольдовские чтения. – М.: Наука, 1993. – С. 29-31.

28. Арабские источники по истории кипчаков, куманов и кимаков VIII – нач. XIII вв.: диссертация в виде научного доклада на соискание научной степени доктора исторических наук: 07.00.09. – Санкт-Петербургский филиал Института востоковедения РАН, 1994. – 40 с.

29. О триаде этнополитических объединений кипчакского мира по мусульманским источникам. // Древнетюркская цивилизация: памятники письменности: Материалы международной научно-теоретической конференции, посвященной 10 -летию Независимости Республики Казахстан, г. Астана, 18-19 мая 2001 г. – Астана: ЕНУ, 2001. –С. 156-163.

30. О древнетюркских государственных традициях в Кимакском каганате и Кипчакском ханстве // Известия Национальной Академии наук РК. Серия общественных наук. – 2003. – № 1. – С. 74-77.

31. Мөде Қаған. Тарих, тұлға, уақыт. – Алматы: Аруна, 2003. – 104 б. (А.А. Галиевпен бірге).

32. Каган Модэ. История, личность, время. – Алматы: Аруна, 2003. – 96 с. (Совместно с А.А. Галиевым).

33. Шыңғысхан. Тарих, тұлға, уақыт. – Алматы: Аруна, 2003. – 96 б. (А.А. Галиевпен бірге). 34. Чингизхан. История, личность, время. – Алматы: Аруна, 2003. – 90 с. (Совместно с А.А. Галиевым).

35. О перспективах развития кипчаковедения // Отан тарихы. – 2003. – № 1. – С. 86-90.

36. Степная и городская культура кимеков // Материалы международной конференции «Урбанизация и номадизм в Центральной Азии: история и проблемы». – Алматы: Дайк-Пресс, 2004. – С. 102-107.

37. Сұлтан Байбарс. Тарих, тұлға, уақыт. – Алматы: Аруна, 2004. – 103 б. (Қ. Сақимен бірге).

38. Султан Бейбарс. История, личность, время. – Алматы: Аруна, 2004. – 96 с. (Соавт. К. Саки).

39. Мухаммед Хайдар Дулат. История, личность, время. – Алматы: Аруна, 2004. – 96 с. (Совместно с Б. Карибаевым).

40. Мұхаммед Хайдар Дулат. Тарих, тұлға, уақыт. – Алматы: Аруна, 2004. – 105 б. (Б. Кәрібаевпен бірге).

41. Сборник материалов, относящихся к истории Золотой Орды. Том 1. Извлечение из арабских сочинений, собранные В.Г. Тизенгаузеном. Подготовка к новому изданию, введение, дополнения и комментарии Б.Е. Кумекова, А.К. Муминова. – Алматы: Дайк-Пресс, 2005. – 711 с.

42. Чокан Валиханов. История, личность, время. - Алматы, 2006. – 96 с. (Соавт. С. Утениязов).

43. Шоқан Уәлиханов. Тарих, тұлға, уақыт. – Алматы, 2006. - 100 б. (С. Өтениязовпен бірге).

44. Арабские географы и путешественники IX – XII вв. / Вступ. ст., пер. с араб., коммент., тексты и факсимиле Б.Е. Кумеков, Р.Б. Кумекова. Отв. ред. А.К. Муминов. – Алматы: Дайк-Пресс, 2010. – Т. 2. – 328 с.

45. История мамлюкской архитектуры в Египте (на казахском, английском и русском языках). – Астана: Сары-Арка, 2011.– 308 с. (Соавт. Батыршаулы Б., Батыршаулы С.).

46. Йақұттың «Муджам әл-булдан» (XIII ғ.) жағрафиялық жинағы – Қазақстанның ортағасырлық тарихынның дерегі. – Алматы: Қазақ университеті, 2011. – 245 б. (З.С. Ильясовамен бірге).

47. Кимаки и кипчаки. Первые сведения о татарах // BULGARICA. Время и пространство Болгарской цивилизации. Атлас. – Москва-Казань, 2012. - С. 246-253.

48. Кипчаки в Восточной Европе // Там же. – С. 344-361 (Соавт. Иванов В.А.).

49. О кипчаках, кимеках и куманах по арабским и персидским источникам // Культурные и

исторические связи в Центральной Азии. Древняя и средневековая история. – Алматы: Дайк-Пресс, 2012. – С.215-225.

50. Взаимосвязи Дешт-и Кипчака и Мамлюкского государства в свете кипчакского фактора // «Историография и источниковедение средневекового Востока». Материалы Международного научного симпозиума. – Баку, 2012. – С. 27-30.

51. Arap Kaynaklarina gore IX-XI. Asirlarda Kimek devleti. Gevrenler: Mehmet Kildiroğlu, Çingiz Samudinuulu. - Ankara: Türk Tarih Kurumu, 2013. – S. 177.

52. Кипчаковедение – концептуальное научное направление евразийского масштаба // «Кипчаки Евразии: история, язык и письменные памятники». Материалы Международной научной конференции. – Астана, 2013. – С. 10-17.

53. О степной цивилизации (к специфике феномена) // «Кипчаки Евразии: история, язык и письменные памятники». Материалы международной научной конференции. – Астана, 2013. – С. 179-183.

54. Арабские источники как ценный информационный фонд историко-востоковедческих исследований Казахстана // Сб. Международной научно-практической конференции «Востоковедческая наука в XXI веке: проблемы и перспективы развития». – Астана, 2013. – С. 10-15.

55. Арабские письменные памятники как источник по этническому составу кипчаков Мамлюкского султаната // Проблеми джерелознавства, історїографії та історії Сходу. До 90-річчя зі дня народження. Вольфа Менделевича Бейліса (1923-2013). Луганск, 15-16 травня. – Луганск, 2013. – С.125-130.

56. Кимекский каганат: источники, историография и социум (на русском и казахском языках). – Павлодар: Издательство ПГПИ, 2014. – 99 с. (В соавторстве с Кузембаев Н.Е.).

57. Сведения о кипчакских племенах в мусульманских письменных памятниках // Материалы Международной научно-практической конференции «Актуальные проблемы и перспективы развития казахстанской исторической науки». - Алматы, 2014. – С. 18-21.

58. Туркестан во времени и пространстве. Туркестан VI-XVII веков по мусульманским письменным памятникам. // Международный исторический журнал «Mangi el». – Астана, 2014. - № 4(6). – С. 24-28.

59. Кимакский каганат // История и культура татар Западной Сибири. – Казань: Институт истории им. Ш.Марджани АН РТ, 2015. – С. 95-107.

60. История казахской государственности и Казахского ханства. – Алматы: КазНУ, 2015. – С. 46 (Брошюра на казакском, английском и русском языках).

61. Казахское ханство в зеркале казахской государственности // Халық тарих толқынында. Қазақ хандығына 550 жыл: Мақалалар жинағы. – Астана: ЕҰУ, 2015. – С. 109-121.

62. Письменные документы из Южного Казахстана // Дінаралық диалог және Қожа Ахмет Ясауи мұрасы. – Астана, 2015. – С. 98-103 (Соавт. Настич В., Шуховцов В).

63. Кимекский каганат // История татар Западного Приуралья. Том 1. Кочевники Великой степи в Приуралье. Татарские средневековые государства. – Казань, 2016. – С. 39-51.

64. Географический труд аль-Идриси ценнейший источник по истории Казахстана // Вестник КазНУ. Серия историческая. - №3 (82). – 2016. – С. 5-9.

65. История изучения термина и этнонима «қазақ» и Ч. Валиханов // Қазақ тарихы. – №7-8 (146-147). – 2016. – С.11-13.

66. Независимый Казахстан и инновационные направления в исторической науке // Матер. междунар. науч.-практ. конф. «Республика Казахстан и евразийское пространство: современность и перспективы развития», посвященной 25-летию независимо**сти Республики** Казахстан. – Астана: ЕНУ, 2016. - Ч. 1. – С. 5-8.

67. Исторические документы мавзолея Ходжа Ахмада Йасави. – Астана, 2017. – 216 С. (Соавторы: Муминов А.К., Султонов У.А., Шуховцов В.К., Кенжетаев Д.Т.).

68. «История Казахстана» для 5 класса общеобразовательной школы. – Алматы, 2017. – 142 с. (Соавторы: Т.С. Жумаганбетов, К.С. Игиликова).

69. К атрибуции авторства сочинения «Зикр ал-масафат ва сувар ал-акалим» // Матер. XXIX междунар. конгресса по источниковедению и историографии стран Азии и Африки «Азия и Африка: наследие и современность». – СПб, 2017. – С. 62-64 (Соавт. Кумекова Р.Б.).

70. Мухаммад ибн Наджиб Бакран. Джахан-Наме (XIII век). Вступительная статья, переводы с персидского на казахский, русский и английский языки. – Астана, 2018. – 503 с. (Совместно с Н. Тобыш);

71. Кипчаковедение в Евразии. История и перспективы развития (научно-аналитический обзор) // Вестник КазНУ. Серия историческая. - №3 (90). – 2018. – С. 94-105 (Соавт Н.Е. Кузембаев, Р.Б. Кумекова.).

72. История и перспективы развития кипчаковедения. Научно-аналитический обзор // Archivum Eurasiae Medii Aevi. - 24 (2018). – Wiesbaden (Germany): Harrassowitz Verlag, 2019. – С. 159-184 (Соавт. Н.Е. Кузембаев, Р.Б. Кумекова.).

73. The Source study analysis and classification of the tarkhan type khan yarlyks // Вестник КазНУ. Серия историческая. - №1 (92). – 2019. – С. 17-23 (With Kartova Z.K.).

74. Кимеки, кипчаки и куманы по сведениям письменных источников мусульманского круга // Актуальные вопросы кыргызского народа: прошлое, настоящее и будущее. Сборник статей в честь 70-летия кыргызского историка и востоковеда Мокеева А.М. – Бишкек, 2019. – С. 38-45.

75. Хан Джучи. Великая Степь. – М.: Издательство ЛРТО, 2020. – 392 с. (соавторы Кумеков Б.Е., Султанов Т.И., Трепавлов В.В., Новоженов Ю.И., Табулдин Г.Ж., Лушников О.В. и др.).

76. Көмеков Б.Е., Анарбаев Қ.С. Кодекс Куманикус. Қыпшақтардың тарихи-мәдени ескерткіші (XIII-XIV ғг.). Монография. – Алматы, Нұр-Сұлтан. – 2020. – 336 б.

Т. Сұлтанов
Санкт-Петербор мемлекеттік университеті, Санкт-Петербор, Ресей Федерациясы
(E-mail: cac@orient.pu.ru)

ҚР ҰҒА академигі, тарих ғылымдарының докторы, профессор
Болат Ешмұхамбетұлы Көмековтің 80 жылдық мерейтойына

T. Sultanov
Eastern Faculty of St. Petersburg state university, Saint Petersburg, Russian Federation
(E-mail: cac@orient.pu.ru)

To the 80th anniversary of the academician of the National Academy of Sciences of the Republic of Kazakhstan, doctor of historical sciences, Professor Bulat Eshmukhambetovich Kumekov

Сведения об авторе:
Турсун Султанов, доктор исторических наук, профессор, Санкт-Петербургский государственный университет, Санкт-Петербург, Российская Федерация.

Автор туралы мәлімет:
Тұрсын Сұлтанов, тарих ғылымдарының докторы, профессор, Санкт-Петербор мемлекеттік университеті, Санкт-Петербор, Ресей Федерациясы.

Information about author:
Tursun Sultanov, doctor of historical sciences, Professor, St. Petersburg state university, Saint Petersburg, Russian Federation.

СЫН ПІКІРЛЕР/REVIEWS/РЕЦЕНЗИИ

Э. Алкая
Фырат университеті, Элязыг қаласы, Түркия
(E-mail: ealkaya16@gmail.com)

DOI: https://doi.org/10.32523/2664-5157-2020-2-3-91

Қазақ тілінде жаңашаланған «Қорқыт Ата кітабы»

Қорқыт Ата кітабы: (Дрезден нұсқасының транскрипциясы, қазақша жаңашаланған мәтіні, сөздігі). Қазақшалағандар: М. Жолдасбеков, Г. Шадиева. – Нұр-Сұлтан: Күлтегін, 2019. – 688 б.

Қорқыт Ата жырлары — түркі халықтарын құрайтын ру-тайпалардың маңызды әдеби жәдігері болумен қатар, адамзат баласына ортақ мәдени мұралардың бірі. Алғысөз бен он екі жырдан (хикаядан) тұратын бұл туынды әуел баста жыршыдан жыршыға ұласып, ауызша таралып, XV–XVI ғасырларда оғыз тайпалары арасында қағазға түскен. Дрезден нұсқасының мұқабасында оғыз тайпасының тіліндегі шығарма («Китаби Дедем Коркут аля лисани таифе-и оғузан») ретінде көрсетілсе де, «Қорқыт Ата кітабы» – түркі халықтарының ортақ тарихын, дүниетанымын, тілін, әдет-ғұрпын, наным-сенімін, мифологиясын, этнографиясын, фольклорын, талғам-танымын толық қамтып, ашып көрсететін жазба ескерткіш.

«Қорқыт Ата кітабының» негізгі екі нұсқасы бар. Оның бірі – 1815 жылы фон Диц тапқан он екі жырдан тұратын Дрезден нұсқасы. Оның мұқабасында «Китабы Дедем Коркуд аля лисани таифе-и оғузан» (Оғыз тайпасының тіліндегі Қорқыт Атам кітабы) деп жазылған. Ал екіншісі – италиялық түрколог Этторе Россидің Ватикан кітапханасында тапқан алты жырдан тұратын нұсқасы. Ватикан нұсқасының мұқабасында «Хикайет-и Оғызнаме-и Қазан бег уә ғайры» (Қазан Бек және басқаларының оғызнама хикаялары) деп жазылған. Сондай-ақ Дрезден қолжазбасының фон Диц жасаған көшірме нұсқасы Берлин корольдік кітапханасында сақтаулы тұр. Ал 2018 жылы Тегеранда Уәли Мұхаммед Қожа жазба жәдігердің тағы бір үшінші нұсқасын тапты. «Түркістан», «Гүнбед» немесе «Түрікмен сахра» деп аталатын бұл нұсқа да қазіргі таңда ғылыми айналымға түсті.

Қорқыт Ата жырлары жөнінде осы уақытқа дейін шетелде де, Түркияда да көптеген зерттеулер жасалды. Қорқыт Ата жырларын алғаш Х.О.Флейшер, Х.Ф.Диц, Теодор Нельдеке, В.Бартольд, Ә.Диваев, Туманский, К.Иностранцев, Ф.Бабингер, Этторе Росси секілді неміс, орыс, италия ғалымдары зерттеді. Әсіресе, Түркияда Мухаррем Эргин,

Орхан Шаик Гөкйай, Семих Тезжан мен Хендрик Бушотен, Садеттин Өзчелик, Осман Фикри Серткая, Мустафа Качалин, Ахмет Бижан Эрджиласун; Әзербайжанда Х.Араслы, М.Тахмасиб, Ш. Джемшидов, Е.Демирджизаде, Ф.Зейналов секілді ғалымдардың Дрезден мен Ватикан нұсқаларына қатысты іргелі зерттеулерінің орны ерекше.

Ал 2018 жылы Уәли Мұхаммед Қожаның Тегеранда тапқан «Түркістан», «Гүнбед» немесе «Түрікмен сахра» деп аталатын үшінші нұсқасын Метин Экиджи, Юсуф Азмун жеке-жеке, ал Насир Шахгули, Валиоллах Якуби, Шахруз Атабай, Сара Бехзад және Рамиз Аскер секілді ғалымдар бірлесе қарастырып, зерттеу нәтижелерін 2019 жылы жариялады. Осылайша, түбі бір түркіге ортақ ұлы баба мұрасы күні бүгінге дейін үздіксіз зерттеліп, көптеген еңбектер жарық көріп келеді.

Біз осы мақалада 2019 жылы Қорқыт Ата жырларына қатысты Қазақстанда жарияланған тағы бір маңызды еңбек туралы тоқталғымыз келеді. Нұр-Сұлтан қаласындағы Қазақ Ұлттық Өнер Университеті, Қорқыт Ата ғылыми зерттеу институтының басшысы, профессор Мырзатай Жолдасбеков пен бас ғылыми қызметкері, PhD докторы Гүлім Шадиева дайындаған «Қорқыт Ата кітабы (Дрезден нұсқасының транскрипциясы, қазақша жаңашаланған мәтіні, сөздігі)» деген атпен жарық көрген еңбектің ең басты ерекшелігі — аталмыш жазба жәдігердің Дрезден нұсқасының Қазақстанда тұңғыш рет транскрипциясымен бірге қазақ тілінде жаңашаланып берілуі.

Аталмыш еңбек «Кіріспе» (4-35 бб.), Дрезден нұсқасының транскрипциясы мен қазақша жаңашаланған, яғни қазақшаға аударылған мәтінін қамтитын «Қорқыт Ата кітабы» (37-305 бб.); «Қосымшалар» (305-323 бб.); «Сөздік» (324-367 бб.) және «Факсимиле» (369-680 бб.) деген бес бөлімнен тұрады. Еңбектің соңында пайдаланылған әдебиеттер тізімі (681-683 бб.) мен мазмұны (684-687 бб.) берілген.

Авторлар еңбектің кіріспе бөлімінде Қорқыт Ата жырлары мен жазба жәдігердің Дрезден, Ватикан және Берлин нұсқалары туралы мағлұматтар беріп, «Қорқыт Ата кітабына» қатысты Еуропа, Ресей, Түркия және Әзербайжанда жасалған зерттеулер мен оның Қазақстанда зерттелу кезеңдеріне тоқталады.

Бұдан бұрын Қазақстанда «Қорқыт Ата кітабын» Ә.Қоңыратбаев пен М.Байділдаев орыс тілінен (1986), кейіннен Б.Ысқақов пен Ш.Ыбыраев түрік тілінен (1994; 1999) аударып жариялаған болатын. Қазақ тіліндегі бұл аудармалар Қорқыт Ата жырларының мазмұнын, тақырыбын, құрылымын көрсетуі тұрғысынан қаншалықты құнды еңбектер болса да, негізгі түпнұсқадан тікелей аударылмағандықтан, әдеби, еркін аударма сипатында болып, жазба жәдігердің тілінде көрініс тапқан маңызды тілдік ерекшеліктерді жеткілікті деңгейде ашып көрсете алмаған. Жаңа еңбектің кіріспе бөлімінде осы мәселе туралы айтылып, орыс тілінен жасалған аудармада «Қорқыт Ата кітабының» тілі мен қазақ тіліндегі ортақ элементтердің көзден таса қалып қойғаны білдірілген. Сондай-ақ жер-су атауларының орыс тіліне дұрыс аударылмауына байланысты түпнұсқадағы «Қазылық» деген тау атауының қазақ тіліне «Кавказ» деп аударылғаны және тағы басқа да сәйкессіздіктер көрсетілген. Ә.Қоңыратбаев пен М.Байділдаевтің, Б.Ысқақов пен Ш.Ыбыраевтың аудармаларынан мысалға алынған жиырма беске жуық сөйлем мен сөз тіркесі негізгі түпнұсқамен салыстырылып, кемшін тұстары көрсетіліп, дұрыс аударма нұсқасы да берілген. Мысалы, түпнұсқадағы «*Ол заманда Оғуз йігітлеріне не қаза гелсе ұйхудан гелүріді*» (D.97b75-6) деген сөйлемді Ә.Қоңыратбаев пен М.Байділдаев қазақ тіліне «*Оғыздар заманында жігіт басына қиындық түсер болса, ол соны түс көріп білуші еді*» деп түпнұсқадан алшақтап аударған. Ал бұл сөйлем М.Жолдасбеков пен Г.Шадиеваның аудармасында: «*Ол заманда оғыз жігіттеріне қандай жамандық келсе де, ұйқыдан келетін*» деген түрде түпнұсқаға сай, тілдік ерекшеліктері де толық сақталып берілген.

Сол секілді жазба жәдігердегі едәуір сөз тіркесі мен сөйлемдер орыс тілінен жасалған аудармада қазақ тілінде сақталған ортақ формалар ескерілмей аударылған. Мысалы, *ағзы дуалы* (аузы дуалы) – *асыл туған бір ер*; *торы айғыр* (торы айғыр) – *күрең ат; бешікде*

беледүгүм (бесікке бөлеген) – *бесікте өсірдім*; *башы қайусы олмұш* (басқайғы болып) – *сорайған басы қалыпты*; *яшанубан йағы йетті* (жасанған жау жетті) – *қатарын түзеп жау келді*; *аяғына ат тұшағын ұрұң* (аяғына тұсау салыңдар) – *аяғына ат тұяғын кигізіңдер*; *қадемі құтсұз гелін* (қадамы құтсыз келін) – *тағдыры бақытсыз келін* және т.б.

Ал М.Жолдасбеков пен Г.Шадиеваның аудармасында жоғарыдағы мысалдарда жақша ішінде көрсетіп өткеніміздей, жазба жәдігер тілі мен қазақ тіліндегі ортақ элементтер барынша сақталып берілген. Мұндай мысалдарды көптеп келтіруге болады. Бұл тұрғыдан, жаңа еңбекті тілдік зерттеулерге қосылған елеулі үлес деп бағалауға болады.

Кіріспе бөлімнен кейін М.Жолдасбековтың «Асыл арналар (Зерттеулер, мақалалар)» (1986) атты еңбегінен алынған «Қорқыт (YIII ғ.)» деген бөлімде негізінен Қорқыт Ата жырларының мазмұны, тақырыбы, құрылымы, пайда болуы, таралған аймағы, түркі халықтарының ортақ әдеби жәдігері болуымен қатар, Қорқыт Атаның да тарихи тұлға екені және тағы басқа мәселелер туралы мағлұматтар беріліп, Бұқаш хан, Салор Қазан ордасының шабылуы және Бамсы Бейрек туралы жырлардың қысқаша мазмұны баяндалып, негізгі идеясы баса көрсетілген.

Осы орайда, профессор М.Жолдасбековтың аталмыш бөлімде айтқан пікірлері ерекше назар аударарлық. Ол «Қорқыт Ата кітабында» кездесетін өлең, мақал-мәтел, нақыл сөздердің, сондай-ақ жырлардың оқиға желісі мен баяндау стилінің Күлтегін, Тоныкөк жазбалары, «Алпамыс» жыры секілді эпикалық шығармаларға тән ерекшеліктер көрсететінін, тарихи жыр-дастандармен сабақтас екенін мысалдармен айтып өткен. Сонымен қатар, Қорқыт Ата жырларының VII-VIII ғасырларда Сырдария бойында тіршілік кешкен оғыз тайпалары арасында пайда болып, түркі халықтары арасында ауызша түрде кең таралғанын, оғыздардың ол кезеңде қаңлы, қыпшақ, найман, қарлұқ тайпаларымен бір географиялық аймақта өмір сүргенін, Жетісу, Ыстықкөл, Алмалық және Сайрамнан ығысып, Сырдарияның төменгі аймағына қоныстанғанын, XII ғасырдан бастап Қорқыт Ата жырларының хатқа түсе бастағанын, бірақ біздің заманымызға тек екі нұсқасының сақталып жеткенін, бұлардың ішінде Дрезден нұсқасында қыпшақ, ал Ватикан нұсқасында оғыз тілінің ерекшеліктері басым екенін, жазба жәдігердің тілі түрікмен, әзербайжан, қазақ, башқұрт, қарақалпақ тілдеріне жақын деп саналатынын білдірген. Ғалымның бұл пікірінің негізді екенін жоғарыда жазба ескерткіш тіліне қатысты берілген мысалдар да қуаттай түседі.

Жаңа еңбектің ең басты, маңызды бөлігі – «Қорқыт Ата кітабы» (37-305 бб.) деген бөлімі. Бұл бөлімде жазба жәдігердің Дрезден нұсқасының транскрипциясы мен қазақ тіліне жаңашаланған мәтіні берілген. Жоғарыда да айтып өткеніміздей, М.Жолдасбеков пен Г.Шадиева жазба ескерткіштің транскрипциясын жасаумен қатар, барлық тілдік ерекшеліктерін нақты ашып көрсететіндей дәрежеде жырларды сәтті аударып шыққан. Түпнұсқаның транскрипциясы мен аудармасының алдында транскрипция әліппесі (37-38 бб.) ұсынылып, Дрезден нұсқасындағы араб әріптерінің қазіргі қазақ (кирилл) әліпбиіндегі транскрипциялық баламалары көрсетілген. Дрезден нұсқасының қазақ тіліне аудармасында сол жақтағы бағанға түпнұсқаның транскрипциясы, ал оң жақтағы бағанға жолма-жол сәйкес келетіндей түрде қазақ тіліндегі аудармасы беріліп отырған.

Факсимиле транскрипциясы мен оның қазақ тіліндегі аудармасын салыстырып оқу үшін оң бағанда түпнұсқадағы парақ, бет және жолдың нөмірі ретті түрде көрсетіліп отырған (D.3a-1, D.3b-1, т.б. секілді). Түпнұсқадағы жолдар қазақ тіліне аударылғанда түпнұсқа мәтіндегі сөйлем реті де сақталып, мағыналық бүтіндік ескерілген. Мысалы, түпнұсқада:

Йапа йапа қарлар йағса йаза қалмаз,
Йапағулу гөкче чемен гүзе қалмаз (D.3b-8, 9).

Қазақша аудармасы:

Жапалақ-жапалақ қар жауса да жазға қалмас,

Жайқалған көк шалғын шөп күзге қалмас.

Түпнұсқада:

Қара қайғулу вақыа гөрдүм. Йумруғумда талбынан шахині, бенүм қушумы өлүр көрдүм (D.23a-12, 13).

Қазақша аудармасы:

Қара қайғылы оқиға (түс) көрдім. Қолымда талпынған қыранның, құсымның өлгенін көрдім.

Түпнұсқадағы мәтіннің нақты, дұрыс аударылуы тілдік зерттеулер үшін аса маңызды. Өйткені әдеби, еркін аудармалар арқылы тілдік ерекшеліктерді салыстырып зерттеу мүмкін емес. Жолма-жол, түпнұсқа мәтінге сәйкес түрде аударма жасалғанда ғана жазба ескерткіштегі сөздердің қазақ тіліндегі баламаларын нақты көрсету, салыстыру оңайырақ болады. Мұның, әсіресе, қыпшақтық элементтердің айқындалуында үлкен маңызы бар.

Шынында да, М.Жолдасбеков пен Г.Шадиева дайындаған еңбектен қазіргі түрік тілінде қолданылмайтын, ал кейбірі түрік тілінің тек диалектілерінде ғана кездесетін *байы-* (*баю*), *көтүр-* (көтеру), *оқыра-* (оқырану), *қарға-* (қарғау), *обрыл-* (опырылу), *йорт-* (жорту), *сасы* (сасық), *талбын-* (талпыну), *ат чап-* (атпен шабу), *йалман* (жалман, қылыштың ұшы), *дан-дансұх* (таңсық), *қалын* (қалың, көп, мол, нөпір), *бөгелек* (бөгелек), *үз-* (үзу, жұлу), *чөнгел-* (шүңірею), *кеңеш-* (кеңесу), *йағрын* (жауырын), *өрү тұр-* (өре тұру), *йігіт йелің* (жігіт-желең), *қаржаш-* (қаржасу), *йелім* (желім), *сексен-* (сескену), *йашур-* (жасыру) секілді және т.б. көптеген сөздердің қазақ тілінде сақталып қалғанын көреміз.

Сондай-ақ, Қорқыт Ата жырларындағы кейбір морфологиялық формалар да қазіргі қазақ тілінде сақталып қалған. Мәселен, *йорт**қыл*** (D131a-11) — жорт**қын**; *қалын Оғуз еліне гел**гүм йох**, – деді* (D.132a-1) —қалың оғыз еліне кел**гім жоқ**, — деді.

Еңбек авторлары негізінен Дрезден нұсқасын транскрипциялап, аударса да, қолжазбадағы кемшін, толық емес тұстарды Ватикан нұсқасын да назарға ала отырып толықтырып, қате жазылған жерлерді түзетіп оқып, сілтемелерде көрсетіп отырған. Мысалы, Дрезден нұсқасында (D.3b-6-7) *«Күл депежүк олмаз. Қара ешек башына ұйан ұрсаң қатыр олмаз»* деп жазылған бөлім Ватикан нұсқасымен салыстырылып *«Күл депежүк олмаз, [**гүйегү оғұл олмаз**]. Қара ешек башына ұйан ұрсаң қатыр олмаз»* (Күл төбе болмас, *[**күйеу ұл болмас**]. Қара есектің басына жүген салсаң да, қашыр болмас)* деп толықтырылып берілген. Дрезден нұсқасын транскрипциялағанда бұдан бұрын қолжазба бойынша зерттеулер жүргізген Орхан Шаик Гөкйай, Мухаррем Эргин, Садеттин Өзчелик, Мұстафа Качалин, Семих Тезжан мен Хендрик Бушотен секілді ғалымдардың еңбектері де ескеріліп, пайдаланған тұстарын сілтемелерде білдіріп отырған. Түпнұсқа мәтінді транскрипциялап, аудару барысында қажетті түсініктемелер мен түзетулерді, сондай-ақ авторлардың белгілі бір ұстаным-көзқарастарын білдіретін жалпы саны 536 сілтеме берілген. Еңбекте бұрынғы зерттеулерден толықтай өзгеше, авторлардың өздеріне тән оқу стилін көрсететін, жаңаша мағына үстеген тұстар да кездеседі. Мысалы, *қой-* етістігі *құй-* түрінде (*сөзіні құлағына құймаз*), *үш-/ ұш-* етістігі *өш* (*адеме өш* – адамға өш), *Басат* Бисат деп, т.б. түрде оқылған.

Еңбектің «Қосымшалар» (305-323 бб.) бөлімінде Қорқыт Ата жырларындағы 102 кісі есімі, 10 ру-тайпа және 58 жер-су атауы алфавиттік ретте тізіліп, тиісті кейіпкерлердің кім екені, қай жырларда кездесетіні, туыстық байланыстары, жырлардағы рөлі, жалпы сипаттары мен ерекшеліктеріне қатысты түсініктемелер берілген. Жер-су атауларына қатысты түсініктемелерде тиісті жерлердің бұрынғы кезеңдерде және қазір қайда орналасқаны жөнінде пікір білдірілген. Жалпы алғанда, Анадолы (Түркия), Әзербайжан, Грузия, Армения, Кавказ аймағы (Дағыстан, Абхазия/ Ресей Федерациясы), Сирия және Орта Азияның Қорқыт Ата жырларында қамтылған аймақтар екені мәлім. Жырлардағы *Алатау*, *Арқа бел* (еңбек авторларының пікірінше, Қазақстандағы Сарыарқа), *Гөкче тау* (Көкшетау), *Қазылық* (Қазығұрт), *Қаратағ* (Қаратау), *Қаражұқ* (Қарашық), *Түркістан*

секілді жер атауларының қазіргі таңда Орта Азияда, әсіресе Қазақстанда кездесетініне назар аударып, жоғарыда айтып өткен тілдік ерекшеліктерге зер сала қарағанда, жырлардың басым бөлігінің осы аймақта туып, кейіннен батыс пен оңтүстікке қарай ойысып, толыға түскенін аңғарамыз.

Еңбектің «Сөздік» (324-367 бб.) бөлімінде жырлардағы сөздер мен сөз тіркестері алфавиттік ретпен тізіліп, қазақша баламалары берілген. Бұл бөлімде индекстің берілмеуі, қандай сөздің қай жерде кездесетіні белгіленіп көрсетілмеуі еңбектің бір кемшін тұсы деп ойлаймыз. Кітаптың соңғы бөлімінде 155 парақтан тұратын Дрезден нұсқасының факсимилесі алғашқы және соңғы мұқаба бетімен бірге түрлі-түсті бояумен басылған.

Профессор М.Жолдасбеков пен зерттеуші Г.Шадиева дайындаған «Қорқыт Ата кітабын» осы уақытқа дейін Қазақстанда аталмыш жазба жәдігерге қатысты жасалған аса маңызды еңбек деп санаймыз. Бұдан бұрын орыс және түрік тілдерінен жасалған еркін, әдеби аудармалармен салыстырғанда шығарманың Дрезден нұсқасынан транскрипцияланып, түпнұсқа ерекшеліктері мейлінше сақтала отырып, қазақ тіліне аударылуының тілдік зерттеулер үшін маңызы зор. Осылайша шамамен сегіз мыңға жуық сөз бен сөз тіркесін қамтитын жырлардың тілдік ерекшеліктері, тілдің қалыптасып, даму кезеңдері, тарихи грамматикасы, тілдік құрылымы, өзгеру заңдылықтары, сөздік қордың сақталуы немесе жоғалуы секілді көптеген мәселенің басын ашып, айқындауға үлкен мүмкіндік туып отыр. Бұл тұрғыдан аталмыш еңбек келешекте «Қорқыт Ата кітабының» тілі мен тілдік ерекшеліктеріне қатысты жасалатын зерттеулерге негізгі дереккөз болуға лайық шығарма.

Қорқыт Ата жырларында кездесетін қыпшақтық элементтер, жер-су атаулары, салт-дәстүрлер мен тағы басқа да мағлұматтардың тіл, тарих, фольклор, әдебиет, этнография зерттеулеріне өзіндік үлес қосары анық. Сол себепті, әлемдік деңгейде танылған құнды жәдігердің Қазақстанда тұңғыш рет транскрипциясын дайындап, қазақ тілінде жаңашалаған профессор М.Жолдасбеков пен PhD докторы Г.Шадиеваны, сондай-ақ осы еңбектің дайындалып, жарық көруіне атсалысқан редакция алқасының мүшелері профессор А.Мұсақожаева, профессор Д.Қыдырәлі, профессор Ш.Ыбраев, Қазақстанның еңбек сіңірген қайраткері Ә.Қазақбаев және ғылым магистрі Р.Әлімбековты шын жүректен құттықтаймыз. Еңбектің түркология ғылымына, қорқыттану саласына елеулі үлес қосар жаңа, тың зерттеулерге бастама болатынына сенімімізмол.

E. Alkaya
University of Firat, Elazıg, Turkey
(E-mail: ealkaya16@gmail.com)

New Kazakh version of «The Korkyt-Ata book»

Э. Алкая
Университет Фырат, Элязыг, Турция
(E-mail: ealkaya16@gmail.com)

Новая казахская версия «Книги Коркыт-Ата»

Автор туралы мәлімет:
Эрджан Алкая, доктор, профессор, Гуманитарлық және әлеуметтік ғылымдар факультеті, Фырат университеті, Элязығ қаласы, Түркия.

Information about author:
Ercan Alkaya, doctor, Professor, University of Firat, Elazıg, Turkey.

Сведения об авторе:
Эрджан Алкая, доктор, профессор, Факультет гуманитарных и социальных наук, Университет Фырат, Элязыг, Турция.

PUBLICATION ETHICS

For authors:

Submission of articles to the scientific publication office means the authors' consent to the right of the Publisher, L.N. Gumilyov Eurasian National University, to publish articles in the journal and the re-publication of it in any foreign language. Submitting the text of the work for publication in the journal, the author guarantees the correctness of all information about himself, the lack of plagiarism and other forms of improper borrowing in the article, the proper formulation of all borrowings of text, tables, diagrams, illustrations.

The author(s) should provide a cover letter with the article to the journal editors.

Requirements for provided articles.

The article

• must be issued according to the requirements of the editorial board;

• at the time of sending the article should not be published or be pending in another edition;

• must contain original research results;

• must include the results only of the author work / team of authors (the inclusion of other persons is unacceptable); It is assumed that at the time of sending the article, all authors agree with the publication in this journal and do not object to the order of indication of the authors in the article;

• should include in the list of citations only those peer-reviewed sources that were actually used in the course of the study;

• should indicate all sources used (including the work of the author / team of authors).

For reviewers:

• all articles received for review must be viewed as a confidential document. A peer reviewer has no right to use unpublished article materials in his own research. The reviewer may send material to third parties only with the permission of the editor-in-chief;

• according to the journal review policy, the journal uses a one-sided "blind" review procedure, when the authors' data are known to the reviewer. In this connection, the object of reviewing should be the results of the obtained research, and not the author/team of authors. Expert opinion should not depend on the gender, nationality, religion and other personal qualities of the author / team of authors;

• the reviewer needs to submit an objective work assessment to the editor, if necessary, suggest options for improving the submitted material;

• the reviewer must refuse to review the material, notifying the editor if he/she is not a specialist in the subject matter of the material;

For editors:

Editor-in-Chief and members of the editorial board undertake

• pay special attention to the qualitative composition of articles;

• in determining who is responsible for the article, make his reasoned decision by agreement (or disagreement) with the reviewers' decisions on the article;

• participate in meetings of the journal editorial board, make decisions on determining the content of journal issues. Editor-in-Chief;

• identifies two reviewers who are not members of the journal editorial board (scientists or specialists in relevant topics) for each article that has passed the initial review for compliance with technical requirements;

• on the basis of peer-reviews and the conclusion of the responsible member of the editorial board, makes the final decision on the publication of the received material. The decision of the editor-in-chief is brought up for discussion by the editorial board;

• In his/her decision, the Editor-in-Chief is guided solely by scientific considerations and compliance with publishing standards. The decision of the Editor-in-Chief and the editorial board should not depend on the gender, nationality, religion and other personal qualities of the author/ team of authors; Open Access Policy The journal 's articles are directly accessible to all, based on the principle that free open access to research results increases universal knowledge.

ЖАРИЯЛАУ ЭТИКАСЫ

Авторлар үшін:

Авторлардың мақалаларды редакцияға жолдауы сол мақалалардың журналда басылуына және кез келген тілде қайта басылуына Шығарушының, яғни Л.Н.Гумилев атындағы Еуразия ұлттық университетінің құқығы бар екендігіне келісімін білдіреді. Жұмыстың мәтінін журналда жариялауға жолдау арқылы авторлар өздері туралы мәліметтің дұрыстығына, қолжазбада плагиаттың және басқа да заңсыз көшірмелердің жоқтығына, барлық мәтін сілтемелері кесте, схема және суретті сызбалар тиісінше рәсімделгеніне кепілдік береді.

Мақала жолданған сәтте авторларосы журналда жариялануға келісімін берген және авторлардың көрсетілген ретіне қарсы емес деген ұйғарым жасалады.

Редакция мақаланың түпнұсқалық сипатын % (ұсынылатын процент – 60) өлшемінде анықтау үшін қолжетімді антиплагиат жүйелеріне сүйене отырып, талапқа сай рәсімделмеген мақалаларды себебін түсіндіріп жатпастан жарамсыз деп тану құқығын өзінде қалдырады.

Жолданған мақалаға қойылатын талаптар.

Мақала:

• безендіруге қойылған талаптарға сәйкес рәсімделуі;

• бұрын жарық көрмеген болуы немесе басқа басылымдардың қарауында жатпауы;

• автордың/авторлардың тек өзіндік зерттеу нәтижелерін ғана қамтуы;

• тиісті мәселе бойынша әртүрлі елдер зерттеушілерінің ғылыми еңбектеріне шолу жасауы, индекстелетін журналдар авторларының жарияланымдарына, осы журналдың бұрынғы шығарылымдарындағы мақалаларға сілтемелер беруі.

Автор/авторлар жүгінген әдебиеттер тізіміне тек мақалада пайдаланылған дереккөздер енгізілуі және мәтінде оларға міндетті түрде сілтемелер жасалуы тиіс.

Рецензенттер үшін:

• рецензияға қабылданған әр мақала құпия құжат ретінде қарастырылуы тиіс. Рецензенттің жарияланбаған мақала материалдарын өз зерттеуінде пайдалану құқығы жоқ. Рецензент қолжазбаны бас редактордың рұқсатымен ғана үшінші тұлғаға жіберуі мүмкін;

• журналдың рецензиялау саясатына орай, авторлар туралы деректер рецензентке мәлім болған жағдайда, журнал біржақты «жабық» рецензия процедурасын қолданады. Осыған байланысты, рецензия нысаны автор/авторлар емес, зерттеулерден алынған нәтижелер болуы тиіс. Сараптамалық қорытынды автордың/авторлардың гендерлік, ұлттық, діни ұстанымдарына және басқа жеке деректеріне тәуелді болмауы қажет;

• рецензент р мақала туралы объективті пікірін және, қажет болған жағдайда, мақаланы жетілдіру ұсыныстарын беруі тиіс;

• рецензент зерттеу саласының маманы болмаса, бұл жөнінде редакциялық алқаны хабардар етіп, мақалаға пікір беруден бас тартуы керек.

Редакторлар үшін:

Бас редактор және редакция алқасының мүшелері

• жарияланатын мақалалардың сапалық құрамына ерекше көңіл бөлуі;

• мақалаға жауапты болып бекітілген жағдайда, рецензенттің/сарапшының пікірімен келісетіндігі (немесе келіспейтіндігі) жайында негізді шешімін ортаға салуы;

• редакция алқасының отырыстарына қатысуы, журнал мазмұнын анықтайтын шешім қабылдауда өз ұстанымын білдіруі;

• техникалық талаптарға сәйкестікке қатысты бастапқы іріктеуден өткен мақалаға редакция алқасы құрамынан жауапты адамды және редакция алқасы құрамына кірмейтін (тиісті сала бойынша ғалым немесе маман) екі рецензентті тағайындауы;

• рецензенттердің пікірлері мен редакция алқасының жауапты мүшесінің қорытынды пікірлері негізінде мақаланы жариялау (немесе жаратпай тастау) туралы ақырғы шешім қабылдауы;

• шешім қабылдауда тек ғылыми мүддені алға қоюы және мақаланың баспа стандарттарына сәйкестігін басшылыққа алуы тиіс.

ПУБЛИКАЦИОННАЯ ЭТИКА

Для авторов:

Отправление статей в редакцию означает согласие авторов на право Издателя, Евразийского национального университета имени Л.Н.Гумилева, издания статей в журнале и переиздания их на любом иностранном языке. Представляя текст работы для публикации в журнале, автор гарантирует правильность всех сведений о себе, отсутствие плагиата и других форм неправомерного заимствования в рукописи, надлежащее оформление всех ссылок в тексте, таблиц, схем и иллюстраций.

Предполагается, что на момент отправки статьи авторы согласны с публикацией в данном журнале и не возражают против указаннного порядка авторов статей.

Редакция оставляет за собой право проверки статьи на % оригинальности (рекомендуемый процент 60) по доступным системам проверки на антиплагиат и отклонения статей, не соответствующим оформлению без объяснения причин.

Требования к предоставляемым статьям

Статья должна:

• быть представлена согласно требованиям к их оформлению;

• быть ранее не опубликованной или не находящейся на рассмотрении в других изданиях;

• содержать только результаты оригинальных исследований автора/авторов;

• включать обзоры научных трудов исследователей разных стран по аналогичной проблеме, ссылки на публикации авторов в индексируемых журналах, на статьи в предыдущих выпусках данного журнала.

Авторам следует указывать в списке литературы только те источники, которые были использованы в статье, с обязательным цитированием их в тексте

Для рецензентов:

• каждая статья, принятая к рецензии, должна рассматриваться как секретный документ. Рецензент не имеет права использовать материалы неопубликованных статей своих исследований. Рецензент может выслать материал третьим лицам только с согласия главного редактора;

• согласно своей рецензионной политике, если все сведения об авторах известны рецензенту, то журнал использует процедуру односторонней политики «закрытого» рецензирования. В связи с этим объектом рецензирования должны стать полученные результаты исследований, а не автор/авторы. Экспертное заключение не должно зависеть от гендерной, национальной, религиозной принадлежности и других персональных данных автор/авторов.

• рецензент должен давать объективную оценку статьи, а в случае необходимости, дать рекомендации по доработке статьи;

• если рецензент не является специалистом в данной сфере исследования, то должен информировать об этом редакционную коллегию и отказаться от рецензирования статьи.

Для редакторов:

Главный редактор и члены редакционной коллегии должны

• обращать особое внимание на качественный состав статей;

• при определении ответственным за статью, выносить свое обоснованное решение по согласию (или не согласию) с заключением рецензента/эксперта;

• участвовать в заседаниях редакционной коллегии, высказывать свою позицию в принятии решений по содержанию журнала;

• назначить ответственного за статью, прошедшую первичный отбор по соответствию техническим требованиям, из состава редакционной коллегии и двух рецензентов, не входящих в состав редакционной коллегии журнала (ученых или специалистов по соответствующей тематике);

• принять окончательное решение о публикации (или отклонении) статьи на основе отзывов рецензентов и заключения ответственного члена редакционной коллегии;

• при принятии решения о публикации (или отклонении) статьи руководствоваться исключительно научными соображениями и соответствием издательским стандарта

REQUIREMENTS FOR THE ARTICLE DESIGN

1. Authors wishing to publish in the journal must send their articles to the following email address: turkicjournal@gmail.com
2. Languages of publications: Kazakh, English, Russian.
3. The volume of the article – 7-15 pages.
4. Scheme of articles construction:
   - Full name of the author/authors, center alignment, bold lower-case letters.
   - Place of work, city, country; center alignment, timid.
   - Article title-centered, without indentation, bold lowercase letters.
   - Abstract (100-200 words). Keywords (5-10 words) in the language of the article.
   - Text of article .....
   - Reference (in the language of the article) and in English.
   - Abstract and keywords in two other languages (authors from near and far abroad can provide this data in English and Russian, and they are translated into Kazakh by the editorial Board of the journal).
   - Information about the author at the end of the article is given in three languages (English, Kazakh, Russian): Full name, academic degree, academic title, position, university name, address, city, country.
5. Use the Microsoft Word editor for Windows to type text, formulas, and tables. Text editor parameters: margins-2 cm on all sides; width alignment; font-Times New Roman, size-12; line spacing-1.15; paragraph indent-1 cm; page orientation-book.
6.References in the text to the corresponding source from the list of references are made in square brackets, for example: [1, p. 277]. The font of the list itself is Times New Roman, size-10, the first line of the paragraph-with a protrusion of 0.5 cm, width alignment with hyphenation.
7. The list of references is provided in two versions: 1) as cited in the language of the article; 2) Latin transliteration, in which the English translation is given in square brackets (see sample: Reference).
8.Requirements apply to scientific reviews, reviews, and personalities.
9. **The article should be thoroughly checked for spelling and syntax errors and technical design. Articles that do not meet the technical requirements will be returned for revision. Returning for revision does not mean that the manuscript has not been accepted for publication.**

A sample of an article

IRSTI 03.91.03 (defined by the link http://grnti.ru/)

V.V. Trepavlov
Institute of Russian History of the Russian Academy of Sciences, Moscow, Russian Federation
(E-mail: trepavlov@yandex.ru)

Edigü at the head of the Golden Horde: the experience of his Chagatai emigration

Abstract. In the second half of the 14th century in the ulus Khanates of the former Mongol Empire happened fading Chinggisid ruling dynasties' charisma has ebbed. The real power found itself in the hands of powerful representatives of Turkic tribal aristocracy. The most striking example of degradation of Chinggisids' royal prerogatives was sovereignty of Timur in the Chagatai Ulus. The article shows how
Mangyt Edigü Beq, during his long stay at the Timur's court, was inspired by this example and embodied the basic principles of hisrule in the Golden Horde. For two decades Edigü handed the

throne to his henchmen, and under all of them he was the chief lord (beqlerbegi). Furthermore, close contacts with the theologians of the environment of Timur formed the spiritual guidance of Edigü that manifested later in his campaign of Islamization of the Golden Horde nomads. **[100-200 words]**

Keywords: Edigü, Timur, Golden Horde, Chinggisids, beqlerbegi. **[5-7 words/word combinations]**

MAIN TEXT OF THE ARTICLE

The main text of the article should contain the following structural elements:

- Introduction
- Materials and research methods
- The degree of research of the topic
- Analysis
- Results
- Conclusion

Литература

(образец оформления)

1. Manz B.F. The Rise and Rule of Tamerlane. – Cambridge: Cambridge univ. press, 1989. – 240 p. – **книга на английском языке**
2. Камалов С.К. О географических названиях в эпосе «Эдиге» // Историко-географические аспекты развития Ногайской Орды. – Махачкала: Наука, 1993. – С. 132–134. – **статья в научном сборнике**
3. Улус Джучи (Золотая Орда). XIII – середина XV в. – Казань: Институт истории АН РТ, 2009. – 1056 с. – **коллективная монография**
4. Аничкин Л.К. Золотоордынское наследие // Материалы второй Международной научной конференции «Политическая и социально-экономическая история Золотой Орды», посвященной памяти М. А. Усманова. Казань, 29–30 марта 2011 г. — Казань: ООО «Фолиант», Институт истории им. Ш. Марджани АН РТ, 2011. — 368 с. – **материалы конференции**
5. Мухаметов Ф.Ф. Монгольская «Яса» и ее роль в системе общественных отношений империи Чингисхана // Вопросы истории. - 2007. -Т. 11. - № 5. - С. 150-155. – **статья в журнале**
6. Малышев А.Б. Христианство в истории Золотой Орды: диссертация на соискание ученой степени кандидата исторических наук: защищена: 22.01.02 – Саратов: Наука, 2000. – 181 с. – **диссертационная работа**
7. Сабитов Ж.М. Золотая Орда — «падчерица» казахстанской историографии. // Молодой ученый. -2015. -Т. 104. -№ 24. -С. 842-851. [Электронный ресурс] — URL: https://moluch.ru/archive/104/23260/ (дата обращения: 07.09.2020). – **электронный источник**
8. Логунова Г.В. Русь и Золотая Орда: проблема взаимовлияния: учеб.пособие. – Иркутск: Изд-во ИГУ, 2014. – 110 с. – **учебное пособие**
9. Алим Дж. Золотая Орда: наследники великого ханства//Газета «Комсомольская правда». -№145. -2020. -1 апреля. – С.7-8.– **газетная статья**

Reference

(design of sample)

1. Manz B.F. The Rise and Rule of Tamerlane. Cambridge; New York;. Port Chester; Melbourne; Sydney, Cambridge univ. press, 1989. 240 p. – **book**
2. Kamalov S.K. O geograficheskih nazvaniyah v epose «Edige» [About place names in the epic «Edige»], Istoriko-geograficheskie aspekty razvitiya Nogajskoj Ordy [Historical and geographical aspects of the development of the Nogai Horde] (Nauka, Mahachkala, 1993, P. 132–134). [in Russian]. – **article in a scientific collection**
3. Ulus Dzhuchi (Zolotaya Orda). XIII – seredina XV v. [Ulus Jochi (Golden Horde). CHII - middle of

SWR c.] (Institute of History of the Academy of Sciences of the Republic of Tatarstan, Kazan', 2009, 1056 p.). [in Russian]. – **collective monograph**
4. Anichkin L.K. Zolotoordynskoe nasledie. Vypusk 2. Materialy vtoroj Mezhdunarodnoj nauchnoj konferencii «Politicheskaya i social'no-ekonomicheskaya istoriya Zolotoj Ordy», posvyashchennoj pamyati M.A. Usmanova [Golden Horde heritage. Issue 2. Materials of the Second International Scientific Conference «Political and Socio-Economic History of the Golden Horde»]. Kazan, March 29-30, 2011. Kazan': LLC "Foliant", Institute of History. Sh. Mardzhani AS RT. 2011, 368 p. – **conference materials**
5. Muhametov F.F. Mongol'skaya «YASA» i ee rol' v sisteme obshchestvennyh otnoshenij imperii CHingiskhana [Mongolian «YASA» and its role in the system of public relations of the empire of Genghis Khan], Voprosy istorii[history issues], 11(5), 150-155 (2007) – **Journal article**
6. Malyshev A.B. Hristianstvo v istorii Zolotoj Ordy. Dissertaciya na soiskanie uchenoj stepeni kandidata istoricheskih nauk [Christianity in the history of the Golden Horde. Dissertation for the degree of candidate of historical sciences]. Protected: 01/22/02 Saratov: Nauka, 2000, 181 p. [in Russian]. – **dissertation**
7. Sabitov, ZH. M. Zolotaya Orda — «padcherica» kazahstanskoj istoriografii [Holden Horde - «stepdaughter» of Kazakhstani historiography], Molodoj uchenyj[Young scientist], 24 (104), 842-851 (2015). [Electronic resource]. Available at: https://moluch.ru/archive/104/23260/ (Accessed: 7.09.2020). [in Russian]. – **electronic source**
8. Logunova G.V. Rus' i Zolotaya Orda: problema vzaimovliyaniya : ucheb.posobie. [Rus and the Golden Horde: the problem of mutual influence: textbook]. (Izd-vo IGU, Irkutsk, 2014, 110 p.). – **tutorial**
9. Alim Dzh. Zolotaya Orda: nasledniki velikogo hanstva [Golden Horde: heirs of the great khanate]. Newspaper "Komsomol'skaya pravda". №145. 2020. April. P.7-8, Almaty. – **newspaper article**

В.В.Трепавлов
Ресей ғылым Академиясы Ресей тарихы институты, Мәскеу, Ресей Федерациясы
(E-mail: trepavlov@yandex.ru)

Алтын Орда басындағы Едіге: шағатай эмиграциясының тәжірибесі

Аннотация. XIV ғ. екінші жартысында бұрынғы Моңғол империясының ұлыстық хандықтарында билік құрған Шыңғыс әулеттерінің қуаты әлсірей бастады. Билік шын мәнінде түркілік ру-тайпа ақсүйектерінің тегеурінді өкілдерінің қолдарына көшті. Шағатай ұлысында Темірдің толық әмірін жүргізуі шыңғыстекті монархтардың тозғынға ұшырауының ең айқын көрінісі болды. Мақалада маңғыт бегі Едігенің Темір сарайында ұзақ уақыт болуы арқасында осы мысалдан үлгі алып, оның негізгі қағидаларын Алтын Орданы басқаруы барысында іске жаратқаны көрсетіледі. Екі онжылдық бойына Едіге хан тағын өзі қалаған адамдарға ұсына отырып, олардың бас бегі боп саналды. Оның үстіне, Темірдің айналасындағы дін ғұламаларымен тығыз араласуы нәтижесінде Едіге өзінің рухани бағдарларын қалыптастырып, кейіннен онысын Алтын Орда көшпелілерін мұсылмандық жолына бұру әрекеттері кезінде пайдаланды... **[100-200 сөз]**

Ключевые слова: Едіге, Темір, Алтын Орда, шыңғыстектілер, бектербегі **[5-7 сөз/сөз тіркесі]**

В.В.Трепавлов
Институт Российской истории Российской Академии наук, Москва, Российская Федерация
(E-mail: trepavlov@yandex.ru)

Едыгей во главе Золотой Орды: опыт чагатайской эмиграции

Аннотация. Во второй половине XIV в. в улусных ханствах бывшей Монгольской империи происходило угасание харизмы правящих чингисидских династий. Реальная власть оказывалась в руках могущественных представителей тюркской родоплеменной аристократии. Самым ярким примером деградации царственных прерогатив монархов-чингисидов было полновластие Тимура в Чагатайском улусе. В статье показано, как мангытский бек Едигей во время своего долгого пребывания при дворе Тимура вдохновился этим примером и воплотил основные принципы его

правления в Золотой Орде. На протяжении двух десятилетий Едигей вручал ханский трон своим избранникам, при которых состоял главным беком. Кроме того, тесные контакты с богословами из окружения Тимура сформировали духовные ориентиры Едигея, что позднее проявилось в развернутой им кампании по исламизации кочевников Золотой Орды... **[100-200 слов]**

Ключевые слова: Едигей, Тимур, Золотая Орда, Чингисиды, беклербек **[5-7 слов/словосочетаний]**

Information about author:

Trepavlov Vadim Vinserovich, Doctor of Historical Sciences, Professor, Chief Researcher at the Institute of Russian History of the Russian Academy of Sciences, Head of the Center for the History of the Peoples of Russia and Interethnic Relations, Dm. Ulyanova, 19, Moscow, Russian Federation.

Автор туралы мәлімет:

Трепавлов Вадим Винцерович, тарих ғылымдарының докторы, профессор, РҒА Ресей тарихы институтының бас ғылыми қызметкері, Ресей халықтары тарихы және этносаралық қатынас орталығының жетекшісі, Дм.Ульянов, 19, Мәскеу, Ресей Федерациясы.

Сведения об авторе:

Трепавлов Вадим Винцерович, доктор исторических наук, профессор, главный научный сотрудник Института российской истории РАН, руководитель Центра истории народов России и межэтнических отношений, Дм.Ульянова, 19, Москва, Российская Федерация.

МАҚАЛАНЫ БЕЗЕНДІРУГЕ ҚОЙЫЛАТЫН ТАЛАПТАР

1. Журналда жарияланғысы келетін авторлар өз мақалаларын turkicstudies@gmail.com электрондық мекенжайына жіберуі тиіс.
2. Жарияланым тілі: қазақ, ағылшын, орыс.
3. Мақаланың көлемі – 7-15 бет.
4. Мақала мәтіні келесі тәртіп бойынша рәсімделеді:
   - Автордың/авторлардың аты-жөні, ортасында туралау, қалың кіші әріптер.
   - Жұмыс орны, қаласы, елі; ортасында туралау, курсивті қаріп.
   - Мақаланың атауы – ортасында, шегініссіз, қалың кіші әріптер.
   - Аннотация (100-200 сөз). Мақала тіліндегі кілт сөздер (5-10 сөз).
   - Мақала мәтіні.....
   - Әдебиеттер тізімі (мақала тілінде) және ағылшын тілінде.
   - Аннотация және кілт сөздер басқа екі тілде (таяу және алыс шетел авторлары бұл деректерді ағылшын және орыс тілдерінде бере алады, қазақ тіліне журналдың редакциясы аударады).
   - Мақала соңында автор туралы ақпарат үш тілде (қазақ, ағылшын, орыс): аты-жөні (толық), ғылыми дәрежесі, ғылыми атағы, лауазымы, ЖОО (ғылыми ұйым) атауы, мекен-жайы, қаласы, елі.
5. Мәтінді, формулаларды және кестелерді теру үшін Windows жүйесіне арналған Microsoft Word редакторы пайдаланылады. Мәтін редакторының параметрлері: барлық шеті – 2 см; ені бойынша теңестіріледі; қарпі – Times New Roman, өлшемі – 12; жоларалық интервал – 1,15; абзацтық шегініс – 1 см; беттің кескіні – кітап үлгісінде.
6. Мәтіндегі әдебиеттерге ретіне қарай жасалған сілтемелер шаршы жақша арқылы рәсімделеді, мысалы: [1, 277 б.]. Тізімнің қарпі – Times New Roman, өлшемі – 10, абзацтың алғашқы тармақ шегерімі – 0,5 см, жолдан жолға көшу арқылы ені бойынша теңестіріледі.
7. Әдебиеттер тізімі екі үлгіде: 1) мақала тілінде дәйексөздердің берілуіне қарай; 2) латын транслитерациясы, оның шеңберінде шаршы жақша ішінде ағылшын тіліне аударма ұсынылады (*мақаланы рәсімдеу үлгісін қараңыз*).
8. Талаптар шолуларға, рецензияларға және есімнамаларға қатысты қолданылады.
9. **Қолжазба орфографиялық және синтаксистік қателердің болмауы мен техникалық безендіру тұрғысынан мұқият тексерілуі тиіс. Техникалық талаптарға сай келмейтін мақалалар пысықтауға қайтарылады. Пысықтауға қайтару қолжазба жарияланууға қабылданған жоқ дегенді білдірмейді.**

Мақаланы безендіру үлгісі

ҒТАМР 03.91.03 (мына сілтеме бойынша анықталады: http://grnti.ru/)

В.В.Трепавлов
Ресей ғылым Академиясы Ресей тарихы институты, Мәскеу, Ресей Федерациясы
(E-mail: trepavlov@yandex.ru)

Алтын Орда басындағы Едіге: шағатай эмиграциясының тәжірибесі

Аннотация. XIV ғ. екінші жартысында бұрынғы Моңғол империясының ұлыстық хандықтарында билік құрған Шыңғыс әулеттерінің қуаты әлсірей бастады. Билік шын мәнінде түркілік ру-тайпа ақсүйектерінің тегеурінді өкілдерінің қолдарына көшті. Шағатай ұлысында Темірдің толық әмірін жүргізуі шыңғыстекті монархтардың тозғынға ұшырауының ең айқын көрінісі болды. Мақалада маңғыт бегі Едігенің Темір сарайында ұзақ уақыт болуы арқасында осы мысалдан үлгі алып, оның негізгі қағидаларын Алтын Орданы басқаруы барысында іске жаратқаны көрсетіледі. Екі онжылдық бойына Едіге хан тағын өзі қалаған адамдарға ұсына отырып, олардың бас бегі боп саналды. Оның үстіне, Темірдің айналасындағы дін ғұламаларымен тығыз араласуы нәтижесінде Едіге өзінің рухани бағдарларын қалыптастырып, кейіннен онысын Алтын Орда көшпелілерін мұсылмандық жолына бұру әрекеттері кезінде пайдаланды... **[100-200 сөз]**

Ключевые слова: Едіге, Темір, Алтын Орда, шыңғыстектілер, бектербегі **[5-7 сөз/сөз тіркесі]**

МАҚАЛАНЫҢ НЕГІЗГІ МӘТІНІ

Мақаланың негізгі мәтінінде келесі құрылымдық элементтер болуы керек:
- Кіріспе
- Материалдар және зерттеу әдістері
- Тақырыптың зерттелу дәрежесі
- Талдау
- Нәтижелер
- Қорытынды

Әдебиет
(безендіру үлгісі)

1. Manz B.F. Тамерланның өрлеуі мен ережесі. – Кембридж: Нью-Йорк; Порт Честер; Мельбурн; Сидней; Кембридж университетінің баспасы, 1989. – 240 б. - **ағылшын тіліндегі кітап**
2. Камалов С.Қ. «Едіге» эпосындағы географиялық атаулар туралы // Ноғай Ордасы дамуының тарихи-географиялық аспектілері. – Махачкала: Ғылым, 1993. – 132–134 б. - **ғылыми жинақтағы мақала**
3. Жошы Ұлысы (Алтын Орда). XIII-XV ғасырдың ортасы. – Қазан: Татарстан Республикасы Ғылым академиясының Тарих институты, 2009. – 1056 б. - **ұжымдық монография**
4. Аничкин Л.К. Алтын Орда мұрасы // М.А.Усмановты еске алуға арналған «Алтын Орданың саяси және әлеуметтік-экономикалық тарихы» атты екінші Халықаралық ғылыми конференция материалдары. Қазан, 29-30 наурыз, 2011 жыл. – Қазан: «Фолиант» ООО, ТР ҒА Ш.Маржани атындағы Тарих институты, 2011. – 368 б. - **конференция материалдары**
5. Мұхаметов Ф.Ф. Моңғолша «Яса» және оның Шыңғыс хан империясының қоғамдық қатынастар жүйесіндегі рөлі // Тарих мәселелері. – 2007. – Т. 11. - № 5. – Б. 150-155. - **журнал мақаласы**
6. Малышев А.Б. Алтын Орда тарихындағы христиан діні: тарих ғылымдарының кандидаты дәрежесін алу үшін қорғалған диссертация: 01.22.02. – Саратов: Ғылым, 2000. – 181 б. - диссертация.
7. Сабитов Ж.М. Алтын Орда - қазақстандық тарихнаманың «өгей перзенті». // Жас ғалым. – 2015. – Т. 104. - № 24. – Б. 842-851. [Электрондық ресурс] - URL: https://moluch.ru/archive/104/23260/ (кіру күні: 09.07.2020). **- электрондық ақпарат көзі**
8. Логунова Г.В. Ресей және Алтын Орда: өзара ықпал мәселесі: оқу құралы. – Иркутск: ИМУ баспасы, 2014. – 110 б. - **оқулық**
9. Алим Дж. Алтын Орда: ұлы хандықтың мұрагерлері // «Комсомольская правда» газеті. – №145. -2020. – 1 сәуір. – Б.7-8.– **газет мақаласы**

Reference
(design of sample)

1. Manz B.F. The Rise and Rule of Tamerlane. Cambridge; New York;. Port Chester; Melbourne; Sydney, Cambridge univ. press, 1989. 240 p. – **book**
2. Kamalov S.K. O geograficheskih nazvaniyah v epose «Edige» [About place names in the epic «Edige»], Istoriko-geograficheskie aspekty razvitiya Nogajskoj Ordy [Historical and geographical aspects of the development of the Nogai Horde] (Nauka, Mahachkala, 1993, P. 132–134). [in Russian]. – **article in a scientific collection**
3. Ulus Dzhuchi (Zolotaya Orda). XIII – seredina XV v. [Ulus Jochi (Golden Horde). CHII - middle of SWR c.] (Institute of History of the Academy of Sciences of the Republic of Tatarstan, Kazan', 2009, 1056 p.). [in Russian]. – **collective monograph**
4. Anichkin L.K. Zolotoordynskoe nasledie. Vypusk 2. Materialy vtoroj Mezhdunarodnoj nauchnoj konferencii «Politicheskaya i social'no-ekonomicheskaya istoriya Zolotoj Ordy», posvyashchennoj pamyati M.A. Usmanova [Golden Horde heritage. Issue 2. Materials of the Second International Scientific Conference «Political and Socio-Economic History of the Golden Horde»]. Kazan, March 29-30, 2011. Kazan': LLC "Foliant", Institute of History. Sh. Mardzhani AS RT. 2011, 368 p. – **conference materials**
5. Muhametov F.F. Mongol'skaya «YASA» i ee rol' v sisteme obshchestvennyh otnoshenij imperii CHingiskhana [Mongolian «YASA» and its role in the system of public relations of the empire of Genghis Khan], Voprosy istorii[history issues], 11(5), 150-155 (2007) – **Journal article**

6. Malyshev A.B. Hristianstvo v istorii Zolotoj Ordy. Dissertaciya na soiskanie uchenoj stepeni kandidata istoricheskih nauk [Christianity in the history of the Golden Horde. Dissertation for the degree of candidate of historical sciences]. Protected: 01/22/02 Saratov: Nauka, 2000, 181 p. [in Russian]. – **dissertation**
7. Sabitov, ZH. M. Zolotaya Orda — «padcherica» kazahstanskoj istoriografii [Holden Horde - «stepdaughter» of Kazakhstani historiography], Molodoj uchenyj[Young scientist], 24 (104), 842-851 (2015). [Electronic resource]. Available at: https://moluch.ru/archive/104/23260/ (Accessed: 7.09.2020). [in Russian]. – **electronic source**
8. Logunova G.V. Rus' i Zolotaya Orda: problema vzaimovliyaniya : ucheb.posobie. [Rus and the Golden Horde: the problem of mutual influence: textbook]. (Izd-vo IGU, Irkutsk, 2014, 110 p.). – **tutorial**
9. Alim Dzh. Zolotaya Orda: nasledniki velikogo hanstva [Golden Horde: heirs of the great khanate]. Newspaper "Komsomol'skaya pravda". №145. 2020. April. P.7-8, Almaty. – **newspaper article**

V.V. Trepavlov
Institute of Russian History of the Russian Academy of Sciences, Moscow, Russian Federation
(E-mail: trepavlov@yandex.ru)

Edigü at the head of the Golden Horde: the experience of his Chagatai emigration

Abstract. In the second half of the 14th century in the ulus Khanates of the former Mongol Empire happened fading Chinggisid ruling dynasties' charisma has ebbed. The real power found itself in the hands of powerful representatives of Turkic tribal aristocracy. The most striking example of degradation of Chinggisids' royal prerogatives was sovereignty of Timur in the Chagatai Ulus. The article shows how Mangyt Edigü Beq, during his long stay at the Timur's court, was inspired by this example and embodied the basic principles of hisrule in the Golden Horde. For two decades Edigü handed the throne to his henchmen, and under all of them he was the chief lord (beqlerbegi). Furthermore, close contacts with the theologians of the environment of Timur formed the spiritual guidance of Edigü that manifested later in his campaign of Islamization of the Golden Horde nomads. **[100-200 words]**

Keywords: Edigü, Timur, Golden Horde, Chinggisids, beqlerbegi **[5-7 words/word combinations]**

В.В.Трепавлов
Институт Российской истории Российской Академии наук, Москва, Российская Федерация
(E-mail: trepavlov@yandex.ru)

Едыгей во главе Золотой Орды: опыт чагатайской эмиграции

Аннотация. Во второй половине XIV в. в улусных ханствах бывшей Монгольской империи происходило угасание харизмы правящих чингисидских династий. Реальная власть оказывалась в руках могущественных представителей тюркской родоплеменной аристократии. Самым ярким примером деградации царственных прерогатив монархов-чингисидов было полновластие Тимура в Чагатайском улусе. В статье показано, как мангытский бек Едигей во время своего долгого пребывания при дворе Тимура вдохновился этим примером и воплотил основные принципы его правления в Золотой Орде. На протяжении двух десятилетий Едигей вручал ханский трон своим избранникам, при которых состоял главным беком. Кроме того, тесные контакты с богословами из окружения Тимура сформировали духовные ориентиры Едигея, что позднее проявилось в развернутой им кампании по исламизации кочевников Золотой Орды... **[100-200 слов]**

Ключевые слова: Едигей, Тимур, Золотая Орда, Чингисиды, беклербек **[5-7 слов/словосочетаний]**

Автор туралы мәлімет:
Трепавлов Вадим Винцерович, тарих ғылымдарының докторы, профессор, РҒА Ресей тарихы институтының бас ғылыми қызметкері, Ресей халықтары тарихы және этносаралық қатынас орталығының жетекшісі, Дм.Ульянов, 19, Мәскеу, Ресей Федерациясы.

Information about author:

Trepavlov Vadim Vinserovich, Doctor of Historical Sciences, Professor, Chief Researcher at the Institute of Russian History of the Russian Academy of Sciences, Head of the Center for the History of the Peoples of Russia and Interethnic Relations, Dm. Ulyanova, 19, Moscow, Russian Federation.

Сведения об авторе:

Трепавлов Вадим Винцерович, доктор исторических наук, профессор, главный научный сотрудник Института российской истории РАН, руководитель Центра истории народов России и межэтнических отношений, Дм.Ульянова, 19, Москва, Российская Федерация.

ТРЕБОВАНИЯ К ОФОРМЛЕНИЮ СТАТЬИ

1.Авторы, желающие опубликоваться в журнале, должны отправлять статьи на электронный адрес: turkicjournal@gmail.com
2. Язык публикаций: казахский, английский, русский.
3. Объем статьи – 7-15 страниц.
4. Статья оформляется в следующем порядке:
• Ф.И.О. автора/авторов, выравнивание по центру, жирные строчные буквы.
•Место работы, город, страна; выравнивание по центру, курсив
• Название статьи – по центру, без отступа, жирные строчные буквы.
• Аннотация (100-200 слов). Ключевые слова (5-10 слов) на языке статьи.
•Текст статьи .....
•Литература (на языке статьи) и Reference на английском языке.
• Аннотация и ключевые слова на двух других языках (авторы из ближнего и дальнего зарубежья эти данные могут дать на английском и русском языках, на казахский язык переводятся редакцией журнала).
• Информация об авторе в конце статьи дается на трех языках (русском, казахском, английском)**:** Ф.И.О. (полностью), ученая степень, ученое звание, должность, название вуза, адрес, город, страна.
5. Для набора текста, формул и таблиц используется редактор Microsoft Word для Windows. Параметры текстового редактора: поля – 2 см со всех сторон; выравнивание по ширине; шрифт – Times New Roman, размер – 12; межстрочный интервал – 1,15; абзацный отступ – 1 см; ориентация листа – книжная.
6. Ссылки в тексте на соответствующий источник из списка литературы оформляются в квадратных скобках, например: [1, с. 277]. Шрифт самого списка – Times New Roman, размер - 10, первая строка абзаца – с выступом 0,5 см, выравнивание по ширине с переносами.
7. Список литературы предоставляется в двух вариантах: 1) по мере цитирования на языке статьи; 2) латинской транслитерацией, в рамках которого в квадратных скобках дается перевод на английский язык (см. Образец: Reference).
8 Требования распространяются на научные обзоры, рецензии и персоналии.
9. **Статья должна быть тщательно выверена на орфографические и синтаксические ошибки и техническое оформление. Статьи, не соответствующие техническим требованиям, будут возвращены на доработку. Возвращение на доработку не означает, что рукопись не принята к публикации.**

Образец оформления статьи

МРНТИ 03.91.03 (определяется по ссылке: http://grnti.ru/)

В.В.Трепавлов
Институт Российской истории Российской Академии наук, Москва, Российская Федерация
(E-mail: trepavlov@yandex.ru)

Едыгей во главе Золотой Орды: опыт чагатайской эмиграции

Аннотация. Во второй половине XIV в. в улусных ханствах бывшей Монгольской империи происходило угасание харизмы правящих чингисидских династий. Реальная власть оказывалась в руках могущественных представителей тюркской родоплеменной аристократии. Самым ярким примером деградации царственных прерогатив монархов-чингисидов было полновластие Тимура в Чагатайском улусе. В статье показано, как мангытский бек Едигей во время своего долгого

пребывания при дворе Тимура вдохновился этим примером и воплотил основные принципы его правления в Золотой Орде. На протяжении двух десятилетий Едигей вручал ханский трон своим избранникам, при которых состоял главным беком. Кроме того, тесные контакты с богословами из окружения Тимура сформировали духовные ориентиры Едигея, что позднее проявилось в развернутой им кампании по исламизации кочевников Золотой Орды... **[100-200 слов]**

Ключевые слова: Едигей, Тимур, Золотая Орда, Чингисиды, беклербек **[5-7 слов/словосочетаний]**

ОСНОВНОЙ ТЕКСТ СТАТЬИ

Основной текст статьи должен содержать следующие структурные элементы:
-Введение
- Материалы и методы исследования
- Степень изученности темы
- Анализ
-Полученные результаты
-Вывод

Литература
(образец оформления)

1. Manz B.F. The Rise and Rule of Tamerlane. -Cambridge: Cambridge univ. press, 1989. -240 p. – **книга на английском языке**
2. Камалов С.К. О географических названиях в эпосе «Эдиге» // Историко-географические аспекты развития Ногайской Орды. – Махачкала: Наука, 1993. – С. 132–134. – **статья в научном сборнике**
3. Улус Джучи (Золотая Орда). XIII – середина XV в. – Казань: Институт истории АН РТ, 2009. – 1056 с. – **коллективная монография**
4. Аничкин Л.К. Золотоордынское наследие // Материалы второй Международной научной конференции «Политическая и социально-экономическая история Золотой Орды», посвященной памяти М. А. Усманова. Казань, 29–30 марта 2011 г. — Казань: ООО «Фолиант», Институт истории им. Ш. Марджани АН РТ, 2011. — 368 с. – **материалы конференции**
5. Мухаметов Ф.Ф. Монгольская «Яса» и ее роль в системе общественных отношений империи Чингисхана // Вопросы истории. – 2007. – Т. 11. - № 5. - С. 150-155. – **статья в журнале**
6. Малышев А.Б. Христианство в истории Золотой Орды: диссертация на соискание ученой степени кандидата исторических наук: защищена: 22.01.02 – Саратов: Наука, 2000. – 181 с. – **диссертационная работа**
7. Сабитов Ж.М. Золотая Орда — «падчерица» казахстанской историографии. // Молодой ученый. -2015. – Т. 104. - № 24. – С. 842-851. [Электронный ресурс] — URL: https://moluch.ru/archive/104/23260/ (дата обращения: 07.09.2020). – **электронный источник**
8. Логунова Г.В. Русь и Золотая Орда: проблема взаимовлияния: учеб.пособие. – Иркутск: Изд-во ИГУ, 2014. – 110 с. – **учебное пособие**
9. Алим Дж. Золотая Орда: наследники великого ханства//Газета «Комсомольская правда». - №145. – 2020. – 1 апреля. – С.7-8.– **газетная статья**

Reference
(design of sample)

1. Manz B.F. The Rise and Rule of Tamerlane. Cambridge; New York;. Port Chester; Melbourne; Sydney, Cambridge univ. press, 1989. 240 p. – **book**
2. Kamalov S.K. O geograficheskih nazvaniyah v epose «Edige» [About place names in the epic «Edige»], Istoriko-geograficheskie aspekty razvitiya Nogajskoj Ordy [Historical and geographical aspects of the development of the Nogai Horde] (Nauka, Mahachkala, 1993, P. 132–134). [in Russian]. – **article in a scientific collection**
3. Ulus Dzhuchi (Zolotaya Orda). XIII – seredina XV v. [Ulus Jochi (Golden Horde). CHII - middle of SWR c.] (Institute of History of the Academy of Sciences of the Republic of Tatarstan, Kazan', 2009, 1056

p.). [in Russian]. – **collective monograph**
4. Anichkin L.K. Zolotoordynskoe nasledie. Vypusk 2. Materialy vtoroj Mezhdunarodnoj nauchnoj konferencii «Politicheskaya i social'no-ekonomicheskaya istoriya Zolotoj Ordy», posvyashchennoj pamyati M.A. Usmanova [Golden Horde heritage. Issue 2. Materials of the Second International Scientific Conference «Political and Socio-Economic History of the Golden Horde»]. Kazan, March 29-30, 2011. Kazan': LLC "Foliant", Institute of History. Sh. Mardzhani AS RT. 2011, 368 p. – **conference materials**
5. Muhametov F.F. Mongol'skaya «YASA» i ee rol' v sisteme obshchestvennyh otnoshenij imperii CHingiskhana [Mongolian «YASA» and its role in the system of public relations of the empire of Genghis Khan], Voprosy istorii[history issues], 11(5), 150-155 (2007) – **Journal article**
6. Malyshev A.B. Hristianstvo v istorii Zolotoj Ordy. Dissertaciya na soiskanie uchenoj stepeni kandidata istoricheskih nauk [Christianity in the history of the Golden Horde. Dissertation for the degree of candidate of historical sciences]. Protected: 01/22/02 Saratov: Nauka, 2000, 181 p. [in Russian]. – **dissertation**
7. Sabitov, ZH. M. Zolotaya Orda — «padcherica» kazahstanskoj istoriografii [Holden Horde - «stepdaughter» of Kazakhstani historiography], Molodoj uchenyj[Young scientist], 24 (104), 842-851 (2015). [Electronic resource]. Available at: https://moluch.ru/archive/104/23260/ (Accessed: 7.09.2020). [in Russian]. – **electronic source**
8. Logunova G.V. Rus' i Zolotaya Orda: problema vzaimovliyaniya : ucheb.posobie. [Rus and the Golden Horde: the problem of mutual influence: textbook]. (Izd-vo IGU, Irkutsk, 2014, 110 p.). – **tutorial**
9. Alim Dzh. Zolotaya Orda: nasledniki velikogo hanstva [Golden Horde: heirs of the great khanate]. Newspaper "Komsomol'skaya pravda". №145. 2020. April. P.7-8, Almaty. – **newspaper article**

В.В.Трепавлов
Ресей ғылым Академиясы Ресей тарихы институты, Мәскеу, Ресей Федерациясы
(E-mail: trepavlov@yandex.ru)

Алтын Орда басындағы Едіге: шағатай эмиграциясының тәжірибесі

Аннотация. XIV ғ. екінші жартысында бұрынғы Моңғол империясының ұлыстық хандықтарында билік құрған Шыңғыс әулеттерінің қуаты әлсірей бастады. Билік шын мәнінде түркілік ру-тайпа ақсүйектерінің тегеурінді өкілдерінің қолдарына көшті. Шағатай ұлысында Темірдің толық әмірін жүргізуі шыңғыстекті монархтардың тозғынға ұшырауының ең айқын көрінісі болды. Мақалада маңғыт бегі Едігенің Темір сарайында ұзақ уақыт болуы арқасында осы мысалдан үлгі алып, оның негізгі қағидаларын Алтын Орданы басқаруы барысында іске жаратқаны көрсетіледі. Екі онжылдық бойына Едіге хан тағын өзі қалаған адамдарға ұсына отырып, олардың бас бегі боп саналды. Оның үстіне, Темірдің айналасындағы дін ғұламаларымен тығыз араласуы нәтижесінде Едіге өзінің рухани бағдарларын қалыптастырып, кейіннен онысын Алтын Орда көшпелілерін мұсылмандық жолына бұру әрекеттері кезінде пайдаланды... **[100-200 сөз]**

Ключевые слова: Едіге, Темір, Алтын Орда, шыңғыстектілер, бектербегі **[5-7 сөз/сөз тіркесі]**

V.V. Trepavlov
Institute of Russian History of the Russian Academy of Sciences, Moscow, Russian Federation
(E-mail: trepavlov@yandex.ru)

Edigü at the head of the Golden Horde: the experience of his Chagatai emigration

Abstract. In the second half of the 14th century in the ulus Khanates of the former Mongol Empire happened fading Chinggisid ruling dynasties' charisma has ebbed. The real power found itself in the hands of powerful representatives of Turkic tribal aristocracy. The most striking example of degradation of Chinggisids' royal prerogatives was sovereignty of Timur in the Chagatai Ulus. The article shows how Mangyt Edigü Beq, during his long stay at the Timur's court, was inspired by this example and embodied the basic principles of hisrule in the Golden Horde. For two decades Edigü handed the throne to his

henchmen, and under all of them he was the chief lord (beqlerbegi). Furthermore, close contacts with the theologians of the environment of Timur formed the spiritual guidance of Edigü that manifested later in his campaign of Islamization of the Golden Horde nomads. **[100-200 words]**

Keywords: Edigü, Timur, Golden Horde, Chinggisids, beqlerbegi **[5-7 words/word combinations]**

Сведения об авторе:

Трепавлов Вадим Винцерович, доктор исторических наук, профессор, главный научный сотрудник Института российской истории РАН, руководитель Центра истории народов России и межэтнических отношений, Дм.Ульянова, 19, Москва, Российская Федерация.

Автор туралы мәлімет:

Трепавлов Вадим Винцерович, тарих ғылымдарының докторы, профессор, РҒА Ресей тарихы институтының бас ғылыми қызметкері, Ресей халықтары тарихы және этносаралық қатынас орталығының жетекшісі, Дм.Ульянов, 19, Мәскеу, Ресей Федерациясы.

Information about author:

Trepavlov Vadim Vinserovich, Doctor of Historical Sciences, Professor, Chief Researcher at the Institute of Russian History of the Russian Academy of Sciences, Head of the Center for the History of the Peoples of Russia and Interethnic Relations, Dm. Ulyanova, 19, Moscow, Russian Federation.

TURKIC STUDIES JOURNAL
2020. Vol. 2, № 3 – Нұр-Сұлтан: ЕҰУ. – 95 б.
Басуға жіберілді 30.09.20
Тираж – 50 дана.

Техникалық хатшы: Қонқал М.
Редакцияның мекенжайы:
010008, Қазақстан, Нұр-Сұлтан қ., Сәтпаев к-сі, 2.
Тел.: +7 (7172) 709-500 (ішкі 31-434)

E-mail: turkicjournal@gmail.com, web-site: tsj.enu.kz
Қазақстан Республикасының Ақпарат және коммуникациялар министрлігінде тіркелген.
31.07.19 ж. № 17814-Ж - тіркеу куәлігі
© Л.Н. Гумилев атындағы Еуразия ұлттық университеті

tsj.enu.kz

ISSN 2664-5157

03

9 772664 515008